

Mateja Medved

Univerzitetna diplomirana zgodovinarica, od leta 2002 zaposlena v Muzeju Velenje kot višja kustodinja. Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, smer zgodovina, diplomirala leta 1998 pod mentorstvom dr. Boža Repeta. Dela kot kustos v Muzeju Velenje.

KRATKA ZGODOVINA VILE BIANCE IN NJENIH PREBIVALCEV¹

Zgodba neke stavbe

Že več kot 700 let se pod vznožjem Velenjskega gradu stiska današnje Staro Velenje oziroma nekdanji trg Velenje, ki je skupaj z gradom nastal sredi 13. stoletja. Trški ambient od druge polovice 19. stoletja omejuje Vila Bianca, ena najlepših stavb v trgu. Predmestna vila, grajena v duhu starih fevdalnih dvorcev, je mešanica neo-renesanse in neogotike. Poleg vile Herberstein in graščine Gorica je ena izmed treh historičnih palač v Velenju.² Gorica je sicer kot grajska pristava

¹ Tekst je nastal kot nadgrajena podlaga za pripravo razstave z naslovom Vila Bianca, ki jo je Muzej Velenje pripravil ob slavnostnem odprtju prenovljene Vile Biance 21. decembra 2010.

² Rok Poles, Oris arhitekturnega razvoja Velenja – prek idealnega mesta do mesta priložnosti, v: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice (dalje Poles, Oris), Velenje: Mestna občina, 1999, str. 445.

nastala že v 16. stoletju, vendar so kasnejše prezidave, zlasti v 19. stoletju, v celoti zakrile njen izvor.³

Razglednica Velenja, poslana 19. 7. 1902. Na vzhodni strani trga je lepo vidna stavba današnje Vile Bianca. Hrani Muzej Velenje.

Nastanek stavbe Vile Bianca se navezuje na grad Velenje, katerega zemljišče se je razprostiralo od Velenja do Šaleka. V obdobju 1851-1858 ga je imel v lasti Hubert de la Fontaine grof d'Harnoncourt- Unverzagt, ki je poleg gradu Velenje, ki ga je kupil leta 1851, imel v lasti tudi grad Lilienberg.⁴ Gospoščini je namreč konec 18. stoletja združil njun tedanji lastnik Gabriel Pauer.⁵ Gabrielu Pauerju je kot lastnik Velenjskega gradu leta 1829 sledil Edvard Trigler, nato pa

³ Ivan Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, knjiga 4, Med Solčavskim in Kobanskim (dalje Stopar, Grajske stavbe 4), Ljubljana: Viharnik 1993, str. 28-29.

⁴ Jože Hudales, Ivo Stropnik, Šaleški razgledi 7, Mlinškovo berilo: (i) zbrani etnološki in slovstveni zapiski (dalje ŠR 7), Velenje: KCIN, 1991, str. 251. Glej tudi: Ignaz Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant V., Das Dekanat Schallthal (dalje Orožen, Schallthal), Graz: Selbstverl., 1884, str. 278.

⁵ Stopar, Grajske stavbe 4, str. 51.

je na osnovi kupne pogodbe z dne 10. oktobra 1851 prešel v last družine d'Harnoncourt-Unverzagt. Družina Trigler, ki je v obdobju 1721-1821 imela v rokah gradič Zagorica na Dolenjskem, se je po prodaji Velenjskega gradu postopoma preselila v Gradec.⁶ Leta 1858 je grad prodal tudi Hubert d'Harnoncourt-Unverzagt. Lastnik Velenja in Lilienberga je na podlagi kupne pogodbe z dne 29. oktobra 1858 postal Karl pl. Adamovich de Csepin.⁷

Kdo je zgradil Vilo Bianco

Vilo Bianco je zgradil brat lastnika Velenjskega gradu v 50-ih letih 19. stoletja, po Ivanu Stoparju okrog leta 1855. Ta piše, da je stavba, ki jo je okrog leta 1855 pozidal tedanji lastnik Velenjskega gradu Hubert grof d'Harnoncourt-Unverzagt (op. a. dejansko pa njegov brat), značilna predmestna vila, grajena v duhu starih fevdalnih dvorcev. Od tod naj bi izhajalo tudi njeno ime Spodnje Velenje, ki naj bi označevalo novo grajsko stavbo v nasprotju z gradom v »Zgornjem« Velenju. Stavba, pozidana v neogotskem slogu, je danes pomembna tako zaradi svoje vloge v prostoru, kjer zaznamuje stari trški ambient, kot zaradi arhitekturnih ambicij, ki se kažejo v zavestnem naslonu na tradicijo starih fevdalnih grajskih stavb.⁸ Stranski »obrambni« stolpič je tako le značilna romantična kulisa.⁹

Da si je Viktor d'Harnoncourt na bratovem posestvu zgradil »grad« Spodnje Velenje, poroča tudi Ignaz Orožen, ki piše, da si je brat tedanjega posestnika gradu Velenje Huberta d'Harnoncourta grof Viktor d'Harnoncourt pred tridesetimi leti

⁶ Iz pisma Hildegard Sp... (?), potomke družine Trigler, Dunaj 1971, arhiv Muzeja Velenje ter Ivan Jakič, Vsi slovenski gradovi, Ljubljana: DZS, 1999, str. 380.

⁷ ŠR 7, str. 251 ter Orožen, Schallthal, str. 278.

⁸ Ivan Stopar, Vila Bianca, v: Strokovne osnove za pripravo predloga o razglasitvi kulturnih spomenikov na območju občine Velenje, Celje: Zavod za spomeniško varstvo.

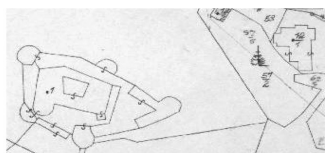
⁹ Poles, Oris, str. 445.

na vzhodnem koncu trga Velenje zgradil sedež gosposčine, ki se mu pravi Spodnje ali Novo Velenje. Viktorjev sin Felix ga je leta 1882 prodal Karlu Adamovihu. Adamovichi so bili tedaj že več kot dve desetletji lastniki Velenjskega gradu.¹⁰

Čeprav lahko na osnovi poročanja Ignaza Orožna skle-pamo, da je Vilo Bianco okrog leta 1855 zgradil Maximilian Viktor de la Fontaine d'Harnoncourt-Unverzagt, pa se tloris graščine javlja že na franciscejskem katastru za leto 1825. To bi lahko pomenilo, da je bila graščina zgrajena že prej, še ver-jetneje pa je, da je nastala na mestu, kjer je prej stalo manjše poslopje. To nam da slutiti naris manjše stavbe, ki se javlja v tlorisu vile. Tloris vile tudi na katastru iz leta 1913 ostaja isti, kar kaže, da vila ni doživela večjih prezidav.

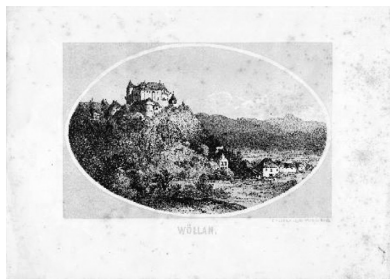
Tloris Vile Bianca z narisom manjše stavbe v notranjosti. Izrez. Franciscejski kataster; 1825. Hrani Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS).

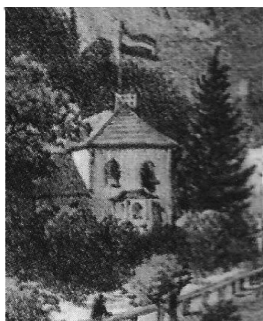
Tloris vile leta 1913. Izrez. Franciscejski kataster; 1913. Hrani Zgodovinski arhiv Celje (dalje ZAC).

Drugače je bilo verjetno s spremembami v notranjosti ter z manjšimi prezidavami in dozidavami. Na to misel nas napelje primerjava dveh najstarejših upodobitev današnje Vile Bianca, ki ju srečamo na litografijah Carla Reicherta ter Carla Goedela iz okoli leta 1860. Tu vidimo dve podobni, vendar v detajlih različni stavbi, kar seveda postavlja pod vprašaj pravilnost datacij upodobitev, na drugi pa točnost upodobitve stavbe. Nikakor pa ni dvoma glede tega, da je bil južni trakt stavbe v letih po izgradnji dvignjen za eno nadstropje.

¹⁰ Orožen, Schallthal, str. 278.

Upodobitev Vile Biance ob vznožju grajskega griča na litografiji Carla Reicharta iz okoli leta 1860. Izrez. Hrani Muzej Velenje.

*Velenjski grad in Vila Bianca ob njegovem vznožju. Izrez. Carel Goedel, kolorirana litografija iz okoli leta 1860. Gradec, zasebna zbirka. Iz knjige: Ivan Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, geslo: Velenje, str. 132.*

Prvi lastniki vile Biance

Za graditelje današnje Vile Biance velja torej družina de la Fontaine (tudi Fontagne, Fontaigne, Fontainne, Fontayne) d'Harnoncourt¹¹-Unverzagt, ki se v zgodovini Šaleške

¹¹ Tudi priimek d'Harnoncourt zasledimo zapisan na različne načine, tako pri Ignazu Orožnu kot Harnancour ter v SA in Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Graeflichen Haeuser za leto 1874 in 1879 kot Harnoncour. V večini leksikonov pa naletimo na obliko Harnoncourt, ki jo uporabljajo tudi potomci.

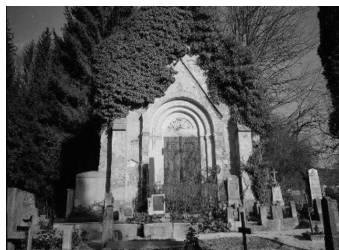
doline pojavi z letom 1851. Družina izhaja iz veje starega francoskega plemstva de la Fontaine, ki je v času hugenotskih vojn ostala zvesta katoliški veroizpovedi ter si pridobila bogata posestva tudi v Belgiji in na Moravskem. Ime Harnoncourt (po vasici v Belgiji) je kot prvi prevzel Louis de la Fontaine okrog leta 1620 po svoji poroki z Elizabeto de Foulon, gospo d'Harnoncourt, čast državnih grofov pa je 29. aprila 1627 dosegel Paul Bernhard de la Fontaine d'Harnoncourt. Družinski grb sta predstavljali dve poševno prekržani modri romarski palici, med katerima se v zgornjem prostoru nahaja rdeča romarska školjka vrste pokrovača. Leta 1839 pa je Viktorjev in Hubertov oče Hubert Ludwig de la Fontaine in d'Harnoncourt dosegel dovoljenje, da svoje ime in grb združi z imenom in grbom grofov Unverzagt. Njegova mati Maria Leopoldina, rojena grofica Unverzagt, ki je bila od leta 1787 poročena z Josephom Ludwigom Mathiasom de la Fontaine d'Harnoncourt, je bila poslednja svojega rodu.

Maximilian Viktor je bil starejši od dveh bratov, rojen leta 1820. Po poklicu ritmojster se je leta 1847 poročil z Aloisio, grofico Locatelli. Leta 1867, 27. februarja, je umrl na Dunaju.¹² Tako je po podatkih v zapisniku duš ali tudi Status libri animarum (dalje SA) za obdobje 1867-1878 v vili v Velenju živela le njegova vdova, gospa Aloisia, ter njuni otroci: Alexia (tudi Alice), od 5. junija 1869 poročena z grofom Maxom Hardegg-om (Johann Maximilian Eugen, Graf zu Hardegg auf Glatz und im Machlande), Leonie, ki je umrla leta 1870, ter sinova Maximilian in Felix, ki je bil kot najmlajši rojen 11. oktobra 1857. Oba sta bila in gojenca Terezijanske akademije na Dunaju. Maximilian je očitno umrl že pred letom 1879, zato je glava družine postal najmlajši Viktorjev sin Felix, tedaj poročnik in član malteškega reda. Viktorjev mlajši brat Hubert Heinrich, kratek čas lastnik

¹² Spletne strani: <http://www.zeno.org/nid/20010080686> (geslo Harnoncourt-Unverzagt, v: Pierer's Universal-Lexikon, Band 8, Altenburg 1859, str. 52), [kadich-blazek1899-041-050.pdf](http://www.kadich-blazek1899-041-050.pdf) (geslo Harnoncourt-Unverzagt (Taf. 30), v: Mährischer Adel) ter <http://www.dr-bernhard-peter.de/Heraldik/Galerien/galerie1110.htm>.

Velenjskega gradu, je bil že od leta 1848 poročen z grofico Ludmillo Gizello Theresio Berchtold, baronico Ungarschitz. Svoj sedež je imel na področju Hrotovic na Moravskem, kjer je imela posestva tudi družina njegove žene. Kot večina članov njegove družine se je tudi on zapisal vojaški karieri.¹³

Leta 1869, dobro leto in pol za možem, je 24. maja v Velenju umrla tudi Viktorjeva žena Aloisia (kot je zapisano v SA) oziroma kot poroča Ignaz Orožen »*Frau Louise de la Fontagne Gräfin Harnancourt-Unverzagt*«. Stara je bila šele 40 let. Pokopana je bila na »novem« pokopališču na zahodni strani farne cerkve sv. Martina v Šmartnem, njen bratranec Othenio Maria Lichnowsky grof Werdenberški pa je dal leta 1870 nad njenim grobom postaviti grobno kapelo. Daroval je tudi 500 goldinarjev ustanovnega kapitala z namenom, da se vsako leto v njej vršijo tri maše, ter 500 goldinarjev za vzdrževanje same kapele.

Grobnica Aloisie de la Fontagne d'Harnoncourt-Unverzagt na starem velenjskem pokopališču leta 1995. Foto: Damijan Kljajič. Iz arhiva Muzeja Velenje. V luneti portala se nahaja grb družine d'Harnoncourt-Unverzagt ter družine Locatelli.

Kapelo je 24. novembra 1870 posvetil tukajšnji župnik in dekan Gregor Miklavžin.¹⁴ Epitaf poroča, da v grobnici

¹³ Več o družini v Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Graeflichen Haeuser za leto 1874 in 1897.

¹⁴ Rok Poles, Marjana Gmajner Korošec, Nika Lalek, Sakralna dediščina Šaleške doline (dalje Poles, Sakralna dediščina), Velenje: Pozoj, 1999, str. 176-178. Glej tudi: Orožen, Schallthal, str. 139.

počiva grofica d'Harnoncourt, rojena grofica Locatelli, ki se je rodila v Immendorfu v današnji Nemčiji 23. aprila 1829 in umrla 24. maja 1869 v Velenju. Na epitafu je tudi napis, ki se v slovenskem prevodu glasi: *»Njej bilo se je težko/ od življenja posloviti,/ komu drugemu težko/ se skoz življenje je prebiti.«*¹⁵

Vila Bianca in družina Adamovich de Csepin

Po smrti Aloisie d'Harnoncourt je po poročanju SA za obdobje 1880-1893 v vili živel (?) njen sin Felix grof d'Harnoncourt-Unverzagt, ki je bil ob materini smrti star šele 12 let, nato pa se je sem preselila Bianca Adamovich. Stavbo je namreč Felix leta 1882 prodal tedanjim lastnikom Velenjskega gradu, družini Adamovich de Csepin. Kot lastnik gradu se tedaj kljub sedemnajstim letom že omenja Karel II. Adamovich de Csepin.¹⁶ Ta je bil ob očetovi smrti star šele devet let, zato je tedaj vodstvo posestva prevzela njegova mati Bianca, rojena grofica Wickenburg.

Bianca Albertina Ida Maria Capello se je rodila v Gradcu 6. ali po drugih podatkih 7. oktobra leta 1837 očetu Matthiasu grofu Wickenburškemu in njegovi ženi Emmi Grimaud, rojeni grofici d'Orsay. Poleg Biance sta se jima v zakonu rodila še dva sinova, Ottokar in pesnik Albrecht, ter hčeri Lucie, zgodaj umrla žena kneza Emericha Thurn-Taxis, in Ida, poznejša vdova po grofu Franzu Kesselstattu.

Družina Wickenburg izhajala iz beneške hiše Capello, katere stranski poganjek Francesco Maria Capellini, imenovan Stechinelli, se je v 17. stoletju priselil na območje današnje Nemčije. O njegovem srečanju z Georgom Wilhelmom, sinom vojvode Braunschweig in Lüneberg-Calenberg,

¹⁵ »Ihr war es schwer dem Leben zu entsagen, Anderen ist es schwer das leben zu ertragen.« (Orožen, Schallthal, str. 139). Poslovenil Rok Poles. (Poles, Sakralna dediščina, str. 176.)

¹⁶ Orožen, Schallthal, str. 278.

v Benetkah pripoveduje znana legenda. Vsekakor je njegova uspešna kariera na dvoru v Hannoveru in nato v Celleju dosegla vrhunec, ko je leta 1688 družina Capellini dosegla čast nemškega dednega plemstva z imenom »von Wickenburg«, po posestvu Wickenburg, ki ga je Stechinelli kupil leta 1677. V drugo se je Stechinelli poročil s hčerjo uglednega dvornega svetnika z dvora v Celleju Agnese Elisabeth Breyger, katere družina je imela v grbu rožo. In tako v grbu družine Wickenburg srečamo združeni rožo družine Breyger in klobuk družine Capellini (Capello = klobuk, Capellini = klobuček).¹⁷

Grbovna plošča Karla I. Adamovicha de Csepina in njegove žene Biance, rojene grofice Wickenburg, ki krasi steno palacija v atriju Velenjskega gradu. Foto: Damijan Kljajič. Iz arhiva Muzeja Velenje.

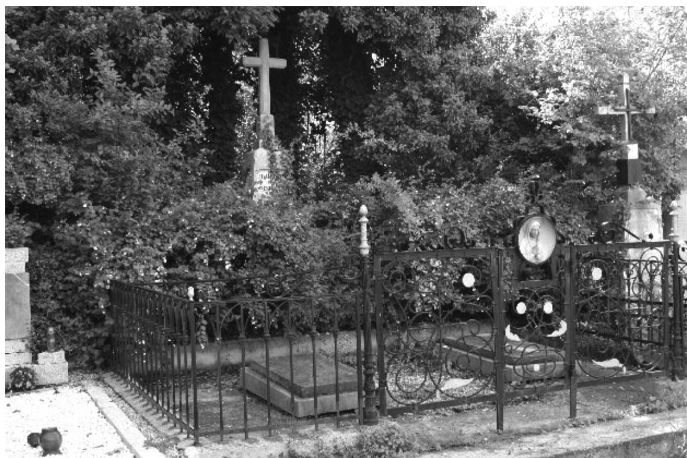
¹⁷ Spletne strani: de.academic.ru/dic.nsf/pierer/90094/Wickenburg (geslo Wickenburg, v: Pierer's Lexicon 1857- 1865), <http://de.wikipedia.org/wiki/Stechinelli>, <http://www.wietze-info.de/node/2411> (članek »Wer war Francesco Maria Capellini-Stechinelli?«) in ADB:Wickenburg, Matthias Graf von – Wikisource. Glej tudi: razstava Rodbina Adamovich de Csepina (dalje razstava Rodbina Adamovich), ki je nastala v sklopu projekta (Ne)znane osebnosti iz porečja Pake v organizaciji Knjižnice Velenje in Muzeja Velenje.

Družina, ki je do konca 18. stoletja dosegla grofovsko čast, je imela številna posestva v Šleziji, Avstriji in Hannoveru. Tako zaradi odpora proti Prusiji kakor tudi zaradi omejenih možnosti v nemških deželah je družina svoje mlajše sinove, ki so se posvečali predvsem uradniški in vojaški karieri, pošiljala v Avstrijo. Tako je na Dunaj skupaj z očetom Antonom Anselnom, generalom in poslanikom na dvoru v St. Petersburgu in na Dunaju, prišel tudi Biancin oče Matthias Constantin Capello, rojen leta 1797 na posestvu Pesch pri Düsseldorfu. Po študiju je začel z uspešno kariero in leta 1835 postal guverner Štajerske. Bil je častni občan mest Gradec in Judenburg, velja pa tudi za ustanovitelja zdravilišča v Gleichenbergu. Po krajšem zastoju v karieri leta 1848 je bil ob koncu petdesetih let 19. stoletja izbran v upravo družbe Železnice cesarice Elizabete, ob odprtju železniške proge Dunaj-Salzburg pa je bil odlikovan z velikim križem Leopoldovega reda. Leta 1861 je postal minister za trgovino in narodno gospodarstvo v Schmerlingovem ministrstvu, leta 1862 pa mu je bilo poverjeno začasno vodstvo ministrstva za mornarico. Z vrnitvijo v kabinet je postal tudi dosmrtni član zgornjega doma.¹⁸

Njegova najmlajša hči Bianca se je 18. oktobra 1857 v Gleichenbergu poročila s Karlom I. pl. Adamovich de Csepinom, lastnikom posesti v Velenju in v Tenji v Slavoniji. Družina njenega prvega moža je namreč izhajala iz Slavonije, kjer sta se izoblikovali dve družinski veji, čepinska s sedežem v Čepinju in tenjska s sedežem v Tenji. Prvotno pa naj bi družina izhajala iz kraja Ciprovac v Bolgariji. Karel I., ritmojster in komornik, ki je bil tudi pribočnik bana Jelačića, je izhajal iz tenjske veje in si je po poroki z Bianco nov sedež svoje posesti osnoval na gradu Velenje. Bil je dvakratni deželnozborski poslanec v Gradcu, vendar je pred koncem drugega mandata zaradi bolezni predčasno odstopil. Umrli je 19. februarja 1874 star komaj 54 let. O njegovem političnem delovanju je Josip Vošnjak v svojih Spominih zapisal,

¹⁸ Prav tam.

da se je »pošteno boril v vrsti svojih slovenskih tovarišev za narodne pravice, čeprav je bil po rodu Srb« (op. a. navedba narodnosti je napačna). V zakonu se jima je rodilo 8 (?) otrok, Irma, Isabella, Julie, Karl, Johan (Ivan) in Branko, sin Emerich Maximilian je umrl že leta 1861 star dobri 2 leti, hči Margaretha Antonia, rojena leta 1868, pa 31. januarja 1869.¹⁹

Grobnica družine Adamovich de Csepin na šmarškem pokopališču leta 1995. Foto: Damijan Kljajič. Iz arhiva Muzeja Velenje.

Kdaj točno se je Bianca dokončno preselila v vilo , ni znano, najverjetneje pa se je to zgodilo po poroki najstarejšega sina Karla z Giselo, rojeno baronico Ritter-Zahony leta 1886.

¹⁹ Mladen i Bojana Šćitaroci, Dvorci i perivoji u Slavoniji od Zagreba do Iloka, Zagreb: Šćitaroci, 1998, gesla, ki se nanašajo na družino Adamovich de Csepin. Glej tudi: razstava Rodbina Adamovich. Podatki o njunih otrocih so iz SA ter MMK in RMK (mrliška in rojstna oziroma krstna matična knjiga), ki jih v obliki kopij hrani Muzej Velenje.

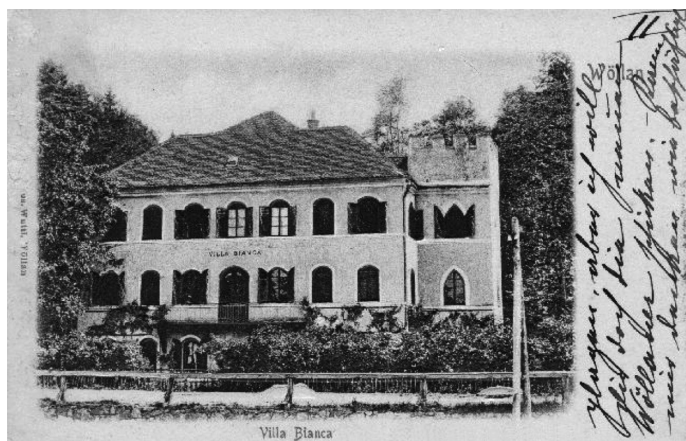
Bianca pl. Adamovich de Csepin, katere se nekateri celo spominjajo kot lepe, mogočne in prijazne gospe,²⁰ je v SA za naslednje obdobje po letu 1893 skupaj s hčerko Julie (Janči) ter sinom Brankom še zapisana na strani stanovalcev »Velenjske grajščine« kot mati posestnika Karla Adamovicha de Csepina in njegove žene Gisele baronice Ritter-Zahony, pa tudi kot stanovalka »Vile biance« oziroma spodnje grajščine s hišno številko 32. Tu je po letu 1902 živela skupaj s svojim drugim možem, generalmajorjem Arturjem Augustom grofom Mensdorf-Pouilly-jem. Poroka je potekala v vili in sicer v prvem nadstropju »v sobi na levo, ko se not pride«. Njegova mati Sophie je bila princesa vojvodine Sachsen-Coburg-Saafeld ter teta kraljice Viktorije, njen brat pa je bil prvi belgijski kralj Leopold I. Grof Mensdorff-Pouilly je umrl v Velenju 23. aprila 1904, Bianca pa leta 1912, 19. septembra. Pokopana je v družinski grobnici na šmarškem pokopališču.²¹

Graščina Spodnje Velenje se preimenuje v Vilo Bianco

Tako Bianca kot tudi njen prvi mož Karel I. sta ostala zapisana v spominu Velenjčanov, k čemur nedvomno prispeva tudi poimenovanje grajščine z Vilo Bianco. Kdaj se je to zgodilo, je natančno težko določiti, vsekakor pa do leta 1885, kar potrjuje zapis v mrliški matični knjigi (dalje MMK) za trg Velenje, ko se ob smrti Karla Noe pl. Nordberga 21. maja tega leta kot kraj smrti navaja »Villa Bianca«. Ime je bilo kasneje (?) kot »Villa Bianca« izpisano tudi na sprednji strani poslopja oziroma na strani, ki je gledala na cesto iz Starega Velenja proti Celju. Napis se je nahajal v prvem nadstropju nad vrati, ki so vodila na balkon.

²⁰ Vila Bianca, v: Špric, letnik 4, šte. 1, str. 35.

²¹ Kopije SA za obdobje 1867-1878, 1880-1893, 1885-1905 ter 1913-1924, ki jih hrani Muzej Velenje. Glej tudi: razstava Rodbina Adamovich de Csepin.

*Reliefna razglednica Vile Biance, poslana 11. 9. 1902.
Hrani Muzej Velenje.*

Če torej o letnici preimenovanja še ugibamo, pa se je utrdilo prepričanje, da je vila dobila ime po Bianci pl. Adamovich de Csepin, rojeni grofici Wickenburg. Skupaj z možem sta se namreč v zgodovinski spomin Velenjčanov zapisala kot velika dobrotnika, na katera so se lahko vedno obrnili, kadar so bili v stiski. Bianca je npr. denarno podprla šolsko kuhinjo v velenjski osnovni šoli in s tem omogočila, da so vsako zimo otroci revnejših staršev pozimi zastonj dobivali vsak dan toplo juho za kosilo.²²

Je pa v literaturi možno zaslediti tudi trditve, da je »grad« Spodnje Velenje dobil ime po grofovi hčerki Bianci.²³ V tem primeru bi lahko šlo za drugo hčer Karla II., ki sicer ni bil grof, in njegove žene Gisele baronice Ritter-Zahony. Vendar je bila ta Bianca, torej vnukinja grofice Wickenburg, rojena šele leta 1890, novo poimenovanje stavbe pa zasledimo že pred tem letom. Še na drugačno tezo naletimo v časopisnem

²² Tone Ravnikar, Grad Velenje. Skica usode stavbe in njenih prebivalcev, Velenje: KCIN-Muzej, 2002, str.55.

²³ Špric, letnik 4/ 1, str. 33.

članku z naslovom »Se Staro Velenje (končno) prebuja iz spanja?«, ²⁴ kjer naletimo na trditev, da je bila stavba prvotno bela in da ime izhaja od tod – Vila Bianca bi potemtakem dobila ime zaradi svetle fasade stavbe, kakršna naj bi bila v prvih letih po izgradnji. To trditev bi morda lahko podkrepili z zapisom v že omenjenem SA, kjer je ime Bianca zapisano z malo začetnico in bi lahko zapis prevedli kot bela hiša, vendar se v naslednjem SA za čas po letu 1913 pojavi zapis z veliko začetnico, torej »Villa Bianca«. Enako je ime stavbe z velikima začetnicama zapisano tudi v MMR. Tudi najnovejša odkritja ob obnovi stavbe to trditev negirajo, tako da skoraj ni dvoma, da stavba nosi ime po grofici Bianci.

Vila Bianca po smrti Biance, grofice Wickenburg

Leta 1912 umre tudi Bianca, grofica Wickenburg. Po njeni smrti je poslopje vile Biance prešlo v roke njene najstarejše hčere Irme grofice Bissingen, ki je tedaj živela v Budimpešti. Leta 1880 se je namreč Biancina najstarejša hči Irma, rojena leta 1858 v Gleichenbergu, v Velenju poročila z grofom Mario Ferdinandom Antonom Bissingen-Nippenburgom. ²⁵ Njen mož je bil poveljnik madžarske državne ustanove za vzrejo konj in avstrijski general v prvi svetovni vojni, velja pa tudi za ustanovitelja madžarske veje družine Bissingen-Nippenburg. Ta se pojavi v zgodovini Prednje Avstrije že v 17. stoletju ter se v prvi polovici 19. stoletja razdelili v nemško in madžarsko linijo. ²⁶

²⁴ Naš čas, 25. oktober 2007, str. 13.

²⁵ Zemljiško knjižni vpis in kopija SA za obdobje 1880-1893, ki jo hrani Muzej Velenje.

²⁶ Fritz Steinegger, *Neue Deutsche Biographie*, Berlin 1955, str. 279-280. Ime družine Bissingen v zgodovini Šaleške doline zasledimo že v obdobju 1857-1861, ko sta Maks grof Bissingen in Terezija, rojena grofica Meraviglia, postala lastnika graščine Gorica. Glej: Stopar, *Grajske stavbe* 4, str. 28. Na osnovi hitrega sklepanja na osnovi rojstnih letnic bi morda lahko šlo za starša zgoraj omenjenega Mario Ferdinanda Bissingen-

Bianca pl. Adamovich de Csepin, rojena grofica Wickenburg, po kateri nosi ime današnja Vila Bianca. Zasebna last.

Irma, v posest katere je stavba prešla leta 1913, je 23. decembra leta 1918 posest Vile Biance, ki je poleg grajskega poslopja z dvoriščem obsegala še ledenico, pašnik ter dve gozdni parceli, prodala baronu in baronici Ludoviku (oziroma Ludwigu) in Bernardini Haerdtl s Turna. Ledenico z nekaj zemljišča so že pred tem prodali hotelirju Ivanu Raku.²⁷

O družini Haerdtl je v svojem romanu, ki v prevodu nosi naslov *Mojih pet življenj*, pisala Gusti Stridsberg, ki je grad Turn in družino Haerdtl opisala takole: »Haerdtlovi so stanovali na gradu Turn v Velenju, na zelo prisrčnem viteškem gradu, obdanem z jarkom, z dvžnim mostom in stolpom. /.../ Haerdtli niso spadali k visokemu plemstvu, ne k »zgodovinskemu plemstvu«, ki je vendar izhajalo iz križarskih vojn. V plemiški stan so jih povzdignili šele pod cesarjem Jožefom II. – torej proti koncu 18. stoletja – in njihov prvi plemiški prednik je bil cesarjev osebni zdravnik. Družina se je lahko izkazala v vsakem rodu z bistrimi člani, ki so opravljali svoje poklice.«²⁸ Več pozornosti je namenila tudi glavi družine, baronu Ludoviku Haerdtlu oziroma baronu Bubiju²⁹, kot so ga klicali. Bil je znan kot strasten zbiralec starin, a je bil kasneje svojo zbirko gotskega in renesančnega pohištva prisiljen prodati. Več kosov sta kupila Narodni muzej v Ljubljani in Pokrajinski muzej Maribor.³⁰ Tudi ta plat njegovega zanimanja je omenjena v romanu: »/.../ grad, ki je bil biser svoje vrste, s samim pristnim pohištvom, gobelini in podobami iz zadnjih treh stoletij ter mizarsko delavnico, v kateri so stalno nekaj

²⁷ Zemljiško-knjižni vpis.

²⁸ Gusti Stridsberg, *Mojih pet življenj* (dalje Stridsberg, *Mojih pet*), Maribor: Obzorja, 1983, str. 95-97.

²⁹ Prav tam: »...debelušast, malomarno oblečen starejši gospod, z okroglim otroškim obrazom, iz katerega je visela ostudno zvita cigara. Pepel mu je v enakomernih presledkih padal na telovnik. Predstavil se je za barona Ludwiga Haerdtla in je govoril mikavno dunajsko narečje avstrijskih aristokratov.« Kot opombo naj na tem mestu navedem, da je bila njegova hči Alma poročena z grofom Bubnom.

³⁰ Tone Ravnikar, *Šaleška dolina med romaniko in barokom*, Velenje: KCIN – Muzej, 1998, str. 21.

*brkljali /.../ In potem je pripovedoval zgodovino slehernega posameznega kosa, kako in od koga ga je podedoval, kupil ali izlisičil, ter povrh opisal še osebe in nekaj rodov, ki so imeli te reči v lasti. Baron Bubi je bil neutrudljiv pri restavriranju umetnin /.../*³¹

Družina Haerdtl je kasneje očitno zabredla v finančne težave in leta 1930 so poslopje Vile Biance prodali. Kot prebivalci vile, za katero je bila tako na podlagi kupne pogodbe z dne 7. januarja 1930 vknjižena lastninska pravica za t.i. »Državni zaklad Kraljevine Jugoslavije«, se poimensko naštevajo družine velenjskih tržanov.³² Po letu 1934 Ludwiga Haerdtla srečamo na gradu Frauenhof v Zgornji Kungoti pri Mariboru, ki je bil v lasti njegovega zeta Hermana grofa Bubna, poročenega z njegovo hčerko Almo. Poleg hčere se mu je v zakonu z Bernardine, rojeno Welzl pl. Wellenheim, rodil še sin Karel. Ta se je poročil z Anno, rojeno pl. Braun. Ludwig Haerdtl je umrl leta 1939, 25. decembra, v 77. letu starosti in je bil pokopan v Vidmu pri Ptuj.³³

Vila Bianca je tako že v času lastništva družine Haerdtl služila za stanovanja za velenjske tržane in je to funkcijo obdržala tudi pod drugimi lastniki. Med drugo svetovno vojno je Vila Bianca namreč prišla v posest družbe *Energieversorgung Südsteiermark Aktiengesellschaft* iz Maribora, po koncu vojne pa je bila lastninska pravica prenesena na tedanjo Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo oziroma je postala Vila Bianca del splošnega ljudskega premoženja. Leta 1948 stavba preide v last Premogovnika Velenje s tedanjim imenom Rudnik lignita Velenje-Škale.³⁴

Nippenburga, vendar bi bilo trditev mogoče potrditi le z natančno študijo rodovnika družine Bissingen- Nippenburg.

³¹ Stridsberg, Mojih pet, str. 97.

³² Zemljiško-knjižni vpis in kopija SA za obdobje 1913-1924. Hrani Muzej Velenje.

³³ Iz fonda AS 804 Haerdtl. Hrani ARS. Hvala Janji Jedlovčnik za pregled mape.

³⁴ Zemljiško-knjižni vpis.

Danes je Vila Bianca v lasti Mestne občine Velenje in od konca leta 2010 ponovno sije v svoji staro-novi preobleki.

Fotografija Vile Biance iz časa, ko je služila kot večstanovanjska hiša. Hrani Muzej Velenje.

Lado Planko

Rojen 1949 v Celju, osnovna šola v Velenju, gimnazija v Celju, nedokončan študij angleščine in francoščine na FF v Ljubljani, potem študij klasične kitare na Visoki šoli za glasbo v Gradcu. Aktiven kot organizator kulturnih prireditev, ndr. prvega abonmaja in poletnih prireditev v Velenju ter dveh kitarskih festivalov. Od 1995 programski vodja Knjižnice Velenje. Občasno piše in prevaja.

UPELLAE

Antično poštno postajo Upellae (var. Upella) so domnevali na vsaj dveh mestih, v Vitanju in v Velenju. Radovednejšega bralca velja v tej zvezi napotiti najprej na članek 'Upellae – Vitanje?' v Zgodovinskem časopisu št. 1-4/1954, v katerem Jaro Šašel spodbija domnevo, da je rimska poštna postaja Upellae stala na območju Vitanja. Šašel pravi med drugim: 'Nihče, ki postavlja postojanko Upellae na Vitanje, se torej ne opira na rimske najdbe, marveč na svoj vtis ter na slučaj, da sporočena razdalja Celeia-Upellae ustreza približno razdalji Celje-Vitanje.'

Za vsaj minimalno seznanjenost s temo je treba prebrati še temeljit članek Jožeta Hudalesa 'Velenje v rimskih časih – Se je Velenje včasih imenovalo Upellae?', objavljen v Našem času v nadaljevanjih 1., 8. in 15. februarja 1980, ki mu je vsaj do morebitnih izkopavanj težko kaj bistvenega dodati; časopis je javno dostopen na naslovu

<<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-1K08R-STQ>>. V manjši meri se je s tem vprašanjem ukvarjala še vrsta avtorjev.

Skoraj sočasno z objavo Hudalesovega članka je prišlo do pomembnega odkritja, ki potrjuje Šašlovo domnevo (verjetno je celo kronski dokaz zanjo), vendar je bil eminentni materialni dokaz takorekoč takoj spet izgubljen, za povrh pa s(m)o ga v Velenju iz neznanih razlogov tudi pozneje nekako spregledali¹. Odkritje Petra Petruja je omenjeno v Ilustrirani zgodovini Slovencev iz leta 1979: »v času boja za prevlado krščanstva v starem Rimu (v 4. stoletju) so na Graški gori požgali poganski tempelj - verjetno mitrej, raziskovanja pa so odkrila tudi ostanke starokrščanske cerkve iz 5. ali 6. stoletja.« Graška gora se je s tem za trenutek znašla v isti vrsti z lokacijami, kot so Ajdovski gradec, Rifnik, Ajdna itd. Petrujeva prezgodnja smrt je žal preprečila zadostno in primerno prezentacijo in eksploatacijo odkritja, tako tudi verjetno dokončno identifikacijo najdišča; morda bo kaj najti v njegovih zapiskih. Časovna odmaknjenost dogodka zdaj otežuje še zbiranje podatkov pri morebitnih lokalnih pričah in pomočnikih.

II.

Druga omembe vredna novost je mlajša in je v zvezi s tehnološkim razvojem (: internetom), ki je med drugim omogočil splošen dostop do 'stiliziranega' zemljevida z imenom Peutingerjeva tabula (www.tabulapeutingeriana.de), nastalega v 3. stoletju n.št. Iz njega je razvidno ime kraja Upellae in

¹ Kot eden od možnih razlogov za spregled tega - za identifikacijo lokacije bržkone ključnega - odkritja se zdi nereflektirana projekcija današnje poselitve, gravitacijskih območij in mej teritorialno-upravnih enot v rimske čase oz. v zgodnji srednji vek, zaradi česar o območju onstran Lubele preprosto nis(m)o razmišljali. Podatek je opazil (in ga uporabil v turističnem vodniku po Mislinjski dolini) Stane Berzelak z gimnazije v Slovenj Gradcu; na tem mestu sem dolžen zahvalo Frenku Špilerju, ki me je opozoril nanj.

njegova oddaljenost od Celeie, ki je znašala 13 rimskih milj (1 r.m. = 1479 m, skupaj torej 19,227 km) oz. 16 rimskih milj (23,664 km) od Colatia.

Upellae je mogoče na tej karti zanesljivo umestiti le znotraj loka z omenjenim polmerom severno od Celeie, to je v smeri proti Colatiu (Staremu trgu), Iuenni (Globasnici) in Virunu (Gospe Sveti), oz. južno od Colatia v smeri proti Celei, kar zajema tako območje Vitanja kot območje Velenja; ob strani puščam malo eksotično možnost Gorenja. Umestitev Upellae v Vitanje sloni mdr. na kamnih, ki so jih našli pri Stranicah (ad Lotodos) in iz njih sklepali, da se je s ceste Celeia-Poetovio tam odcepila cesta proti Colatiu, ob kateri naj bi ležale Upellae. Vendar izris cestne trase na karti tega ne potrjuje: odcep s ceste Emona-Celeia proti Colatiu je vrisan *zahodno* od Celeie, medtem ko ležijo Stranice, kjer naj bi bil po 'vitanjski' varianti, *vzhodno* oz. severovzhodno od mesta. Ni mi znano, ali je Šašel ta zemljevid videl na svoje oči, vendar je cesto iz Celeie približno tako 'speljal' tudi on; če ta detajl na karti ustreza tedanjemu stanju v naravi, trasa skozi Vitanje ni več niti logična niti verjetna.

Izrez iz V. segmenta Tabule Peutingeriane od Viruna preko Iuene, Colatia, Upellae, Celeie, Ragandona do Poetovia; V. segment obsega Norik ter del Italije in Afrike.

III.

Tretjemu vprašanju, tj. ledinskim imenom, bom posvetil malo več prostora. Najprej pa nekaj o razlogih za to razmišljanje.

Kljub - začasni? - odsotnosti neizpodbitnega dokaza se kot bralec težko znebiš vtisa, da je Šašlova 'šaleška' domneva občutno bolj realna, bolj utemeljena od 'vitanjske'. Zdi se celo, da bi bilo templje oz. podobno najdbo na širšem območju Škal mogoče napovedati že na osnovi obstoječih indicev, tudi če jih Petru ne bi odkril. V tej situaciji se kot umesten kaže razmislek o možnostih nadaljne osvetlitve, tj. določitve kraja, v povezavi z razvojem imena; tako razbrane premene bi morale seveda biti skladne z zgodovinskim dogajanjem na tem območju. Tak indic bi bila najprej sled, ki bi jo ime lahko zapustilo (: bi jo moralo zapustiti, če se je obdržalo) na območju, kjer je ležal kraj s tem imenom, oz. oblika, iz katere bi bilo mogoče z zadostno verjetnostjo prikazati povezanost z njegovo poznejšo, morda celo današnjo obliko. Iz obdobja, dolgega tisoč let (od 3. do 13. stol. - če odštejemo omembo osebnega imena, sodne priče z imenom Uuelena v Puchenau pri Linzu leta 827, ki jo navaja Otto Kronsteiner, traja obdobje brez pisnih omemb Velenja vse do 1264), ki je zelo skromno s pisnimi viri, nas predvsem zanima dogajanje med nastankom Peutingerjeve tabule in prihodom Slovencev, to je med 3. in 6. stoletjem.

IV.

Oris relevantnega zgodovinskega ozadja bom naslonil na Šašlov članek 'Slovenski prostor od Keltov do Slovanov', od koder sta tudi obe skici, pa na mesti iz dela Paole Korošec 'Alpski Slovani' in iz Lotter-Bratož-Castritiusove knjige 'Premiki ljudstev na območju...'; posebej zanimiva mesta sem podčrtal podpisani.

Šašel pravi takole:

»Pred prihodom Rimljanov so današnji slovenski prostor v obdobju ca. 800—350 pred n. e. ekstenzivno poseljevali halštatskodobni, pretežno patriarhalno urejeni pastirski rodovi, ki so — posebej na Dolenjskem, a ne izključno tam — v prvem razcvetu metalurgije ter s tem povezanih obrti in prekupčevanja po vzhodnoalpskem področju ter pod močnim vplivom etruščansko-venetskega sveta kmalu izredno razvili civilizacijsko-kulturno izrazno in organizacijsko moč ter se jeli socialno močno diferencirati. Odtlej datira organizirano vzhodnoalpsko železarstvo. Njihova naselja na hribih, med katerimi so nekatera prava mesta, so bila utrjena gradišča, kot jih označujemo (npr. Stična, Novo mesto, Vače, Libna itd., pa tudi Ptuj, Ljubljana, Celje).

Politično-ekonomsko in organizacijsko so jih v nadaljnjem z navalom svojih rodov in plemen obvladali Kelti (350—50 pred n. e.), ki so imeli bolj razvito trgovsko organizacijo, obvladali so kvalitetnejše metalurške procese in imeli višjo poljedelsko tehniko (z vsemi panogami). Velik del keltskih plemen na Slovenskem se je kmalu politično okretno in dobičkaželjno prilagodil rimskim zunanjepolitičnim in predvsem gospodarskim interesom. Delno je absorbiral, delno uničil poprejšnja središčna naselja ter gradil nova, ne več na vzpetinah, temveč na točkah, ki so bile mnogo prikladnejše za promet in trgovino (npr. Celeia — Celje, Formin, Nauportus — Vrhnika). Kovničarstvo, mitniška služba, raba latinskega pismenstva že same v zadostni meri odražajo gospodarsko-upravni ustroj in socialni napon ljudstev po vzhodnoalpskem prostoru. Od današnje Slovenije je pod to zvezo (= regnum Noricum) spadalo območje severno od Save (npr. Celje, Ptuj, Slovenj Gradec), prejkone tudi zgornja Kranjska ter Bohinj s Posočjem, kjer je živelo pleme Ambisonti.

Teritorij noriškega kraljestva je bil zaradi starih priateljstev odnosov brez prelivanja krvi anektiran v okupacijskem procesu, ki so ga Rimljani sprožili proti celotnemu alpskemu prostoru od Genove do Trsta v letih 16. in 15. pred n. e. Staroselci na prostoru nekdanjega noriškega kraljestva,

zdaj v rimski provinci Noricum, so se naglo asimilirali. Stari vodilni sloj je prevzel vodilna mesta tudi v rimski municipalni samoupravni službi, ki je bila v Noriku zasnovana že za vladarja Klavdija (41 do 54). Rimska, navadno na keltskih poselitvenih osnovah zgrajena, samoupravna mesta na slovenskem prostoru so bila le koloniji Emona — Ljubljana in Poetovio — Ptuj (do Trajana [98—117] je bil v slednji legijski garnizon) ter municipija Celeia - Celje in Neviodunum - Drnovo pri Krškem, na etničnem prostoru še Teurnia (Sv. Peter v Lesu, nem. St. Peter im Holz pri Milštat), Virunum, Solva (Wagna pri Lipnici), Salla (v območju mesta Zalaiövö), Tergeste, Forum Iulii.

Od mest so bili odvisni vici (vasi, npr. Colatio — Stari trg pri Slovenjem Gradcu, ali Šempeter v Savinjski dolini), poštne postaje (Upellae — Stara vas pri Velenju, Praetorium Latobicorum — Trebnje), pristaniška mesteca Piranon — Piran, Nauportus — Vrhnika), kamnoseška naselja (Šmartno na Pohorju, Podpeč), mitniške postaje (Ragando, nekje pri Čadramu, Ad Publicanos, nekje pri Moravčah), broderske postaje (Savus Fluvius, verjetno pri Zalogu, zaselek Sava pri Hrastniku), fužine (pri Tržišču, v Bohinju), termalne postaje (Rimske Toplice, Aquae Iasae — Varaždinske Toplice), vojaške postaje na sedlih (Ad Pirum — Hrušica) itd.

Rimska provincialna uprava je začela takoj po zasedbi načrtno izgrajevati ceste. Njen široki, nadregionalni, predvsem strateški koncept se je močno razlikoval od strogo lokalno orientiranih komunikacij iz prazgodovinske dobe, vendar se to v Sloveniji ni močno poznalo, ker je vsaj v goratem predelu priroda sama diktirala osnovna pota. Prometno hrbtenico je tvorila magistrala vzhod—zahod (Rim ali Milano—Aquileia—Emona — odtod ali Siscia ali Poetovio), dopolnjevala jo je peripanonska linija, usmerjena sever—jug (od mesta Vindobona - Dunaj oziroma Carnuntum - Deutsch Altenburg ali na Akvilejo ali Siscijo), obe s številnimi odcepi. V zvezi s tem so bili izgrajeni mostovi in brodovi, urejena sistematična poštna služba ter mitnice, skladišča, državne dajatve, davki, tlaka in postaje zasebnih tvrdk.

Ne delmatsko-panonski upor proti rimski nadoblasti (6—9 po n. e.), ne upor vojakov armade v Iliriku, ko so zvedeli za smrt vladarja Avgusta (l. 14 po n. e.), nista hudo udarila prebivalstva. Niti v letu ‚štirih vladarjev‘ (69), ko so se na sestanku v Poetovionu poveljniki v Iliriku stacioniranih legij odločili vojaško podpreti kot kandidata za prestol uglednega generala, zmagovalca upornih Judejcev, T. Flavija Vespazijana (69—79), dežela ni prehudo trpela. Seveda pa je vse to — kot pozneje tudi Domicijanove (85—89) in Trajanove borbe z Dačani (101 do 106) — od daleč odmevalo, kolikor se delno ni celo tu dogajalo. Drugače je bilo ob krvavem vdoru germanskih plemen pod vodstvom Markomanov, ki so privihrali v Slovenijo do Furlanije (verjetno leta 167), zlasti ker je hkrati izbruhnila kužna epidemija. Ti udarci so razredčili prebivalstvo, uničili gospodarstvo in vladar Mark Avrelij (161—180) je moral tedaj sam prevzeti vrhovno poveljstvo.

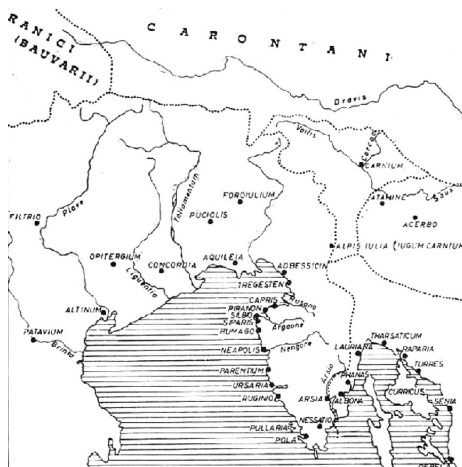

Poselitev Slovenije v keltski dobi

Vendar si je dežela za krajši čas še opomogla in pravo težko življenje s krizami, ki jim ni bilo videti konca, se je začelo šele malo kasneje z nestalnostjo političnega, gospodarskega in socialnega življenja v 3. stoletju, ko je vrelo tako v Panoniji kot v centralnem Balkanu.

Od 3. stoletja dalje je prišlo v sestavi prebivalstva do velikih preobrazb, zlasti po mestih in naseljih vzdolž prometnih arterij (Poetovio, Celeia, Emona). Prebivalstvo po vsem rimskem imperiju je relativno močno fluktuiralo. Vzroki so bili različni: vojaška služba s sistematično rekrutacijo, trgovina, beg z revnih področij, močan priliv z bližnjega vzhoda, posebej po t. i. markomanskih vojnah za Marka Avrelija, ko so naselja na današnjem Slovenskem zaradi krvavega bojevanja in hkrati kužne epidemije zelo trpela; in v teku vsega 3. stoletja, tedaj zaradi uzurpacij na prestolu, zaradi ekonomske krize, ki jo je sprožila prevelika količina denarja v obtoku.

Vmes so seveda kljub temu barbari pogosto vdirali v imperij in plenili, in če so bili plenilni vdori usmerjeni v Italijo, je pri tem trpel vzhodnoalpski prostor. Posebej hude so bile za prebivalstvo politično-izsiljevalne težnje Zahodnih Gotov in njihova strateška gibanja in kazenski pohodi med Solunom in Rimom pod Alarikom (398—410). Težišče teh pohodov je padlo prav na Istro, Norik in današnjo Slovenijo, pokrajine, iz katerih so Zahodni Goti skušali zgraditi močno foederatno enoto. Slovenija, kot Balkan sploh, se je začela tedaj poseljevati s hunsko-germanskimi pa tudi orientalskimi elementi, ki so vnašali v ta prostor nov način gledanja, dojemanja in življenja. V nasprotju s staro, ko je bilo prebivalstvo gosto naseljeno izključno okrog mest in so bila ta nanizana vzdolž glavnih komunikacij, se je od 4. stoletja dalje pokazala težnja, razredčiti mestne aglomeracije, poseljeni so bili zgoraj omenjeni prostori, močno tudi z omenjenimi foederatno organiziranimi germansko-hunskimi rodovi, tako da je nastala nekaka, skoraj bi rekli, mreža miniaturnih mestnih utrjenih jeder (to so pozno antični kasteli), kot so Rifnik pri Šentjurju ob Celju, Ajdovski gradec nad Vranjem pri Sevnici, Kučar pri Podzemlju, Polhograjska gora, Ajdna nad Potoki itd.

Anonimni geograf iz Ravenne².

Upravne enote Carneola, Liburnia Tarsaticensis, Histria, Venetiae ter v njegovem geografskem opisu omenjena naselja in reke. V enoti Carneola ni vrisanih 24 postojank, za katere manjkajo lokalizacijske opore. Potek (pikčasto označenih) meja je približen.

Ne vemo pa, kaj je posebnost vzhodnogotske kraljevske uprave (488—536) in kaj se je dogajalo v času bizantinske (536—568) in naslednje langobardske (568 in dalje) vlade in koliko se je slednja vmešavala čez Kras v današnjo Slovenijo in kako dolgo. Ob popolnoma spremenjeni kasnoantični poselitveni sliki se je popolnoma spremenilo tudi gospodarstvo dežele in socialna struktura prebivalcev. Le malo je političnih dogajanj pozne antike, ki niso šla tudi preko današnje Slovenije, od bojov s Huni in od Atila, ki je leta 452 vodil armado v Padsko ravnino, do Teoderika Velikega, ki je vodil tja Gote z Balkana (487). Mnogo tegob je tedaj padlo na ramena naseljencev na današnjem slovenskem prostoru zaradi usodnega prehodnega značaja dežele, kajti čeznjo so vodila premnoga bojna pota (predvsem ko so leta 552 Fran-

² Okrog leta 700 n.št.

ki tu zaprli prehod Belizarjeve armade z Balkana v Italijo; ter leta 562 Narzesov poskus učvrstiti oblast po Furlanskem, Kranjskem in Koroškem). Leta 568 so Furlanijo podjarmili Langobardi, pri tem pa ostaja nejasno, koliko današnje Slovenije so sprva zadržali zase in kako dolgo.

Po obrobjih vsega Karpatskega bazena, a tudi v njem samem je bil od 5. stoletja dalje navzoč slovanski človek. V današnji Sloveniji sami so se že v prvi polovici 6. stoletja gibali številni oddelki Slovanov bodisi vključeni v bizantinsko armado v času vojne z Goti bodisi kot udeleženci raznih roparskih pohodov na Furlansko in v Padsko ravnino.

Ob teh bojih niso bili iztrebljeni vsi stari prebivalci — o keltskih in halštatskih staroselcih tedaj ni več govora, gre za romanizirane in razredčene ostanke orientalsko- hunsko-germanskega življa — nekateri so še nekaj desetletij zdržali v enklavah, bili pa gotovo v naslednjih 100 letih asimilirani.»

Paola Korošec takole opisuje stanje sredi 6. stol.:

»Večinsko prebivalstvo v teh krajih so bili Romani ali vsaj na zunaj romanizirano staro prebivalstvo. Govorili so substandardno latinščino ali celo jezik starega keltskega ilirskega življa. Čeprav so vsa večja mesta še stala, pri čemer so bila nekatera pozidana kasneje, postavljena na ruševinah ali še vedno večji del porušena (Emona, Poetovio, Celeia, Virunum, Flavia Solva idr.), se je večina prebivalstva umaknila v teže dostopne kraje in si zgradila pribežališča (Ajdovski Gradec pri Vranju, Ajdna, Hrušica, Rifnik itd.) z obrambnimi in stanovanjskimi objekti ter cerkvami.«

Sklicujoč se na Prokopijevo delo De Bello Gallico še dodaja: »Ko je (namreč Ildegis, langobardski plemič, ki je dalj časa živel v pregnanstvu pri Slovanih severno od srednjega Podonavja in je ok. 548 iskal pri drugih germanskih plemenih zaveznike proti kralju Auduinu, op. L.P.) odhajal v italijansko Benečijo (takrat gotsko pokrajino) na pomoč Gotom in njihovemu kralju Totilu v spremstvu številnih Slovanov, ga je pot peljala čez Norik, kakor se je po starih prebivalcih imenovalo vzhodnoalpsko področje, kjer so tačas

gospodarili Franki. (...) Pot, ki jo je ubral Ildegis, ni bila naključna; po njej so šle vse vojske in ljudstva germanskih in drugih narodov, ki so od 5. stoletja dalje prestopali meje rimskega Norika in Panonije (...) Z odselitvijo Langobardov v Italijo za vzhodnoalpsko ozemlje preneha obdobje, v katerem so tu gospodarila ali začasno bivala germanska plemena.«

Lotter in soavtorji opozarjajo, da je »...dejstvo, da je v Zgornji Panoniji, ki je prav tako (=kot Obrežni Norik, op. L.P.) doživela obdobje poselitve Langobardov, pa tudi obdobje, v katerem so jo zavzeli Avari in Slovani, mogoče dokazati (četudi omejeno) poselitveno kontinuiteto, ki je segala vse do konca 6. st., deloma pa celo v karolinški čas.«

In še: »Na hribih in gorskih grebenih južnih alpskih dolin in njihovega predgorja so bile v 5./6. stol. številne višinske utrdbe, ki so – kot smo videli – v več primerih lahko služile kot pribežališče kakšnega škofa. (...) V 6. st. lahko v teh višinskih naseljih ob avtohtonem prebivalstvu pogosto najdemo vzhodnogotske in langobardske posadke, tako na primer na Ajdovskem gradu nad Vranjem 40 km JV od Celja nad Savo na cesti proti Neviodunu, ali na Rifniku pri Šentjurju, pribl. 12 km vzhodno od Celja, kjer je grobišče, ki je spadalo k naselbini, imelo tudi langobardske elemente. Videti je, da je tako na Vranju kot na Rifniku avtohtono prebivalstvo ostalo tudi po odhodu Langobardov, vendar pa je najdb z avarsko-slovansko invazijo ob izteku 6. stol. konec.«

Če povzamem: spremembe naselitve, prihodi in odhodi ljudstev se niso dogajale hkrati, ampak postopoma, v valovih. Etnični in kulturno-jezikovni substrat, s katerim imamo opraviti v zadnjih treh stoletjih pred prihodom Slovanov/Slovencev (to je od zapisa imena Upellae dalje), je torej mogoče označiti za deloma romanizirano sožitje staroselcev (Ilirov oz. Noričanov) in Keltov, pozneje Vzhodnih in Zahodnih Gotov, Hunov, Langobardov, pa še koga. Ponekod na manj izpostavljenih mestih se je to sožitje zavleklo tudi v čas po prihodu Slovanov oz. Slovencev.

V.

Upoštevasmo dejstvo, da do tega trenutka, če odštejemo nekaj minornih najdb na severnem robu doline in 'izgubljene' templje na Graški gori, ni prav veliko materialnih dokazov o naseljenosti Šaleške doline v stoletjih pred prihodom Slovencev, skušajmo ugotoviti, kaj bi hipotetično vpetje nekaterih toponimov v jezikovno dogajanje pred tem prihodom pomenilo za njihovo notranjo dinamiko in za njihov odnos do današnjih imen, posredno pa tudi za siceršnje dogajanje na tem območju.

Lotter in soavtorji govorijo o 'poselitveni kontinuiteti, ki je segala vse do konca 6. st., deloma pa celo v karolinški čas'. Dejstvo, da je bilo to območje že v rimskih časih malo od rok, saj ne leži neposredno na strateški osi Emona-Celeia-Poetovio, bi povečalo možnost preživetja staroselcev v času velikih selitev, ko se je po Koroščevi 'sredi 6. stol. večina prebivalstva umaknila v teže dostopne kraje in si zgradila pribežališča (Ajdovski Gradec pri Vranju, Ajdna, Hrušica, Rifnik itd.) z obrambnimi in stanovanjskimi objekti ter cerkvami'.

O nastanku krajevnih imen pred naselitvijo Slovanov pravi **Marko Snoj**:

„Substratna imena so nastala v enem od jezikov ljudstev, ki so pred Slovani naseljevali vzhodne Alpe in ozemlje ob Muri. Ob prihodu Slovanov na področje današnje Slovenije in zamejstva so tu prebivali romansko govoreči prebivalci, ki so nasledili Kelte, na zahodu tudi Venete, Karne in še kako drugo ljudstvo, ti pa neko še starejše indoevropsko ljudstvo, ki so jih včasih enačili z Iliri, danes pa jim bolj neopredeljeno in bolj previdno pravimo paleoevropski substrat. V času naselitve Slovanov so bili na ozemlju današnje Slovenije verjetno še ostanki zahodnogermanskih Langobardov, ki so se leta 568 pod vodstvom kralja Alboina iz naših krajev preselili v Italijo.“

Pozornemu opazovalcu pade v oči dejstvo, da obstaja v Šaleški dolini več imen, ki kažejo očitno sorodnost oz. skupno morfološko provenienco – opišemo jo kot morfem 'el',

ki ga uvaja '**p**' (pel - Upellae) ali v poznejših zapisih '**b**' (bel - Belen) oz. '**v**' (vel - Weln, Welan, Welen, Welein itd. – nav. po Blazniku), sledi pa mu samoglasnik in/ali soglasnik 'n'. Najprej je mogoče ugotoviti, da na širšem območju Vitanja takega imena ni, pa tudi to, da je malo verjetna razlaga, po kateri bi bile omenjene sorodnosti v obdobju tisoč let plod naključij (beri: različnih imen, ki bi se neodvisno drug od drugega razvila v skupino s podobnim oz. sorodnim ustrojem); precej bolj verjetno se zdi, da imena izhajajo iz skupnega predhodnika, a so se v teku let pod različnimi vplivi oblikovala vsako na svoj način.

Velenje, Velunja in Lubela označujejo območje/naselje, vodotok in gorski hrbet, vse na severnem oz. vzhodnem robu doline, in se vsaj deloma dotikajo. Velenje leži najnižje, na vzhodu na prvi rečni terasi, Velunjski graben leži na severozahodu območja in sega od dna doline na drugo teraso in čeznjo, Lubela pa predstavlja sam severni rob doline. (Ime potoka **Velunja** je za naš današnji namen najbrž manj zanimivo: če se še v srednjem veku piše 'Bellen' (1336) ali 'Wellen' (1381), je samoglasnik 'u' v današnji obliki imena očitno poznejšega nastanka, verjetno z diferencialno funkcijo.)

Razprostranjenost teh imen navaja na sklep, da se je ime, ki je vsebovalo morfem 'el' (domnevno Upellae), uporabljalo za poimenovanje pretežnega dela severnega oz. severovzhodnega dela doline. Še več, verjetno je, da je ob osnovni lokaciji v dolini – možno območje je dno doline vse od Šaleka preko tedanjih farovških njiv pod cerkvijo sv. Martina (današnje naselje Šmartno), ki so jih v času prve ključne najdbe, rimskega kamna, v 19. stol. pripisali Stari vasi, do mesta, kjer danes stoji tovarna Gorenje in dalje proti zahodu in severu - obstajala tudi višje ležeča, 'rezervna' lokacija, ki so jo staroselci imenovali z istim imenom in je nastala najprej kot zavetišče, kamor so se umikali. Za to domnevo govori najprej tistih nekaj dosedanjih rimskih najdb (tudi tiste v Škalah), dalje Šašlovo videnje trase rimske ceste, ki da je vodila skozi Plešivec in mimo Metulovega vrha proti Šmiklavžu, in končno samo mesto Petrujevega odkritja.

Lubela:

Domneve, da obstaja povezava/kontinuiteta med ime-ni **Upellae** ter **Lubela** oz. **Velenje**, se lotim najprej z nekaj osnovnimi podatki o jezikovnem dogajanju v času zapisa, t.j. o izvirnem jeziku zapisa latinščini.

Rimljani so krajevna imena, kadar so seveda do njih prišla, prevzeli le malo spremenjena ali brez sprememb. Ime Upellae ni opisne oz. povedne narave kot imena, ki so jih sveže nastalim krajem podeljevali Rimljani sami: Ad Pirum/Summas Alpes - Hrušica/Vrh Alp, Ad Fluvium Frigidum - Pri mrzli reki, pri Vipavi oz. Hublju, Aquae Vivae - Žive vode, Krapinske toplice ipd. Večina avtorjev meni, da gre v primeru Upellae za sicer latinizirano, a starejše ime bodisi keltskega, bodisi še starejšega, ilirskega oz. protoevropskega izvora. Besede ni najti v latinskih, pa tudi ne v dosegljivih keltskih slovarjih; prisotna je, če že, samo kot toponim.

Latinščina ni poznala stalnega poudarka, ampak je bil ta premičen oz. na predzadnjem (tretjem) zlogu besede, n.pr. Románus, Romanórum, izg. /ro'manus/, /roma'norum/ (poševnice označujejo zapis izgovora, opuščaju znotraj besede pa sledi poudarjeni zlog). '**Upellae**' so potemtakem izgovarjali, kot se je pisalo, /**u**'pelae/ (neskrbni približek 'upélaj' oz. /u'pelaj/), to je s poudarkom na zlogu 'pel'. Dvoglasnik 'ae' je ob obrazilu za genitiv ednine tudi obrazilo za nominativ množine ženskega spola, kar navaja na sklep, da so Upellae - podobno kot Jesenice ali Trbovlje - množinski samostalnik.

Do Cicerona (106 pr.n.št.--43 pr.n.št.) so se dvoglasniki izgovarjali tako, kot so se pisali, v našem primeru torej zaporedno povezano /a/ in /e/. Od Cicerona dalje se je izgovor začel - postopoma in v geografskem oziru neenakomerno - spreminjati, tako da so nekaj (sto let) kasneje skupino /ae/ izgovarjali kot /æ/ oz. kot širok /ɛ/. Ime Upellae bi se takrat lahko izgovarjalo /**u**'pele/ z možnostjo redukcije zadnjega samoglasnika v polglasni /ə/ zaradi nepoudarjenosti, čeprav je treba računati tudi z možnostjo, da se je ohranil izvirni /ae/ ali /a/.

Odprt ostaja še začetni 'L', ki ga domnevni izvirni toponim ni vseboval. Latinščina sicer ni poznala določnih členov, se pa v vulgarni latinščini od Plauta (254 – 184 pr.n.št.) dalje raba kazalnih zaimkov, med njimi kazalnega zaimka 'ille', približuje rabi oz. funkciji, ki so jo dobili določni členi v poznejših romanskih jezikih - v francoščini edninska 'le', 'la', v italijanščini 'il', 'la' itd.

Tako je iz

'ille Upella-e' ('ille upella-e')

mogoče izpeljati – v oklepaju prečrtam domnevno opuščene glasove/znake - '

(il)l(e) upel(l)a-e', torej **'lupela'** (ob strani puščam možnost 'volčje planine');

od tod je do **'lubela'** samo še – ne prav dolg - korak.

Omeniti je treba še, da se je 'ille' razen v anaforični situaciji (ponavljanje začetnih besed v vrsticah) uporabljal predvsem s konotacijo oddaljenosti, torej v smislu 'tisti', 'oni'. V našem primeru bi to impliciralo delitev območja Upellae na 'te (bližnje, tukajšnje, spodnje) Upellae' na prvi rečni terasi in na 'one (tiste, oddaljene, zgornje) Upellae' ('Lupellae'), ki so ležale na planinskem severnem robu doline, tj. na območju, kjer je Petru našel svetišča in ki leži v neposredni sosesčini Lubele.

Velenje:

Pri imenu Velenje se zdijo stvari manj enoznačne. Mariko Snoj domneva njegov izvir v osebnem imenu (Uuelena), kar bi dokumentirani začetek zgodbe postavilo v 9. stoletje. Pred tem so nastale domneve, da gre pri slovenskem imenu za navezavo na ime boga Velna, France Bezljaj je skušal njegov izvir poiskati v slovenskih/slovanskih korenih - šlo naj bi za »sledove neke alpsko-slovenske toponimične baze, ki se nam je ohranila v apelativu »velna« (krčevina, 'posekana hosta za požar') - to možnost na pomenski ravni podpirajo ledinska imena v neposredni sosesčini: Laze ('požar, večkrat

obsejan'), Trèbuše, v katerih se skriva koren 'trebiti', in - zdaj potopljene - Preloge ('neobdelana njiva').

Pri poskusu rekonstrukcije imena se podobno kot pri imenu Lubela najprej oprem na koren besede z značilnim morfemom 'el', ki ga uvajajo 'p' (pel - Upellae) ali poznejši 'b' (bel - Belen) ali 'v' (vel - Weln, Welan, Welen, Welein itd.), sledi pa mu samoglasnik in/ali soglasnik 'n'. Pri tem pade v oči nedoločena vrednost, bolje: polivalenca samoglasnika, ki sledi skupini 'el' - pojavlja se enkrat kot 'e', drugič kot 'a', tretjič kot 'ei' oz. (v izg.) 'aj', četrtič iz zapisa (zaradi nepoučarjenosti?) izgine itd. Morda bi ravno ta 'nedoločenost', 'neurejenost' lahko bila znak za njegovo drugačno, domnevno dvoglasniško naravo. Za to bi govoril hkratni obstoj več razlik: najprej razlika med nemškimi oblikami **Wöllan**, **Wölläna**, **Welein** itd., kjer sta samoglasnika različna (za razliko od nemškega načina pisave se v slovenski varianti pišeta oba samoglasnika kot 'e'), potem razlika med nemškima oblikama in slovensko obliko **Velenje**, pa navsezadnje tudi še danes različen izgovor slovenske oblike (velenjski /**ve'lénje**/ z ozkim /é/ in 'ljublanski' izgovor /**ve'lênje**/ s širokim, kvazi dvoglasniškim /e/). Očitno oba jezika čutita določeno posebnost, drugačnost samoglasnika v drugem zlogu, le da jo artikulirata vsak po svojo.

Možno je tudi, da so na predslovanski toponim vplivali (pra)germanski jezikovni mehanizmi. Hipotetična pragermanska faza v razvoju nemškega jezika traja nekako do leta 750 n.št., realno zgodovinsko ozadje našega primera pa bi bilo obdobje gotskega kraljestva (488- 536 n.št.), podaljšano še za čas Langobardov, ki so jim sledili in ki se konča (če se, prim. Šašlovo ter Lotterja in soavtorjev pripombo) z letom 568 n.št. Osemdeset let skupnega življenja namreč že predstavlja obdobje, v katerem bi lahko prišlo do medsebojnih – tudi jezikovnih – vplivov med staroselci in Germani, česar od možnih zgodnejših, a kratkotrajnih stikov, npr. med vojnimi pohodi, ni mogoče pričakovati.

Med drugo nemško oz. germansko premeno (zweite Lautverschiebung, na prehodu iz pragermanščine v Althoc-

hdeutsch) iz glasov /p/, /t/, /k/ nastanejo /f/, /s/, /x/. Če zdaj besedo

/u'pele/

izpostavimo temu jezikovnemu mehanizmu, dobimo iz /u'pele/

/u'fele/, ki ga od /u'vele/ ločuje samo zvonečnost zadnjega soglasnika.

Premena plosiva /p/ v frikativ /f/ ali /v/ obstruent-ski značaj uvodnega soglasnika sicer ublaži, vendar ga tudi ohranja. Hkrati se spremeni poudarek: namesto latinščini lastnega premičnega poudarka oz. poudarka na predzadnjem zlogu operira nastajajoča nemščina s stalnim poudarkom na prvem zlogu oz. na korenu besede. Ker je bil v tem primeru /u/ nepoudarjen (nemška verzija imena Wöllen se za razliko od slovenskega Velenja še danes naglašča na prvem zlogu, t.j. pred 'l'), bi bil zato hipotetično izgubljen/opuščen - in do rudimentarne oblike spet le korak.

VI.

Opisana jezikovna dinamika in v njenem okviru možni razvoj domnevnega skupnega imenskega izvira razkrivata možnosti predslovenskih premen, s pomočjo katerih bi lahko (sta?) imeni, ki ju poznamo kot Lubela in Velenje, nastali iz imena Upellae. Vsekakor je težko zanikati očitno strukturno sorodnost različic, ki napeljuje na skupno izhodišče, na skupno jedro, in se je ohranila še skozi poznejše spremembe. Tudi če predstavlja ta dinamika le enega od kamenčkov v mozaiku in ne kakšnega dokončnega, 'epohalnega' dokaza, vendarle povečuje verjetnost in podčrtuje utemeljenost Šašlove 'šaleške' domneve, ki ji daje Petrujevo odkritje bistveno večjo, celo odločilno težo.

Zadnji dokaz bodisi za bodisi proti bo pa kot že kdaj prej smiselno prepustiti arheologom, pri čemer lahko samo upamo, da bo takrat, ko jim bo dano izkopavati, še kaj tam, kar bo mogoče izkopati.

Literatura:

1. Jaro Šašel: Upellae – Vitanje?, Zgodovinski časopis, l. 1954/1-4
2. Jože Hudales: Velenje v rimskih časih -..., Naš čas (01.02.1980), volume 16, issue 4. URN:NBN:SI:DOC-1K08RSTQ from <http://www.dlib.si>
3. (Peter Petru): Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979
4. <http://www.tabula-peutingeriana.de>; 16.9.2011
5. Jaro Šašel: Slovenski prostor od Keltov do Slovanov, Kronika, l. 1978/2
6. Otto Kronsteiner: Die Alpenslawische Personennamen, Wien 1981
7. Pavle Blaznik: Severna Štajerska in jugoslovanski del Koroške do l. 1500, Maribor 1988
8. Paola Korošec: Alpski Slovani/Die Alpenslawen, Ljubljana 1990
9. Friedrich Lotter, Rajko Bratož, Helmut Castritius: Premiki ljudstev na območju Vzhodnih Alp in Srednjega Podonavja med antiko in srednjim vekom (375-600), Ljubljana 2005
10. Bogo Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda I, Ljubljana 1964
11. http://www.freidok.uni-freiburg.de/volltexte/2075/pdf/Erlaeuterungen_zur_mhd_Grammatik.pdf; 14.10.2011
12. Marko Snoj: Slovenska zemljepisna imena v luči etimologije, www.centerslo.net/files/file/ssjlk/46%20SSJLK/Snoj.pdf, 23.7.2011
13. Marko Snoj, ESSZI, Ljubljana 2009, str. 450 in 451
14. F. Bezljaj: Zbrani jezikoslovni spisi, Ljubljana 2003
15. <http://www.cnrtl.fr/etymologie/le>; 14.11.2011
16. Karla Zajc-Berzelak, Stane Berzelak: Vodnik po Mislinjski dolini, Slovenj Gradec 1992

Dr. Tone Ravnikar

Rojen leta 1958 v Ljubljani, OŠ v Slovenj Gradcu, nato na gimnaziji v Ravnah na Koroškem, leta 1982 končal študij zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, od leta 1985 v Muzeju Velenje, leta 2005 doktoriral iz slovenske zgodovine srednjega veka. Od leta 2007 dalje je docent za srednjeveško zgodovino na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Mariboru. Avtor številnih strokovnih in znanstvenih razprav in več znanstvenih in strokovnih monografij.

**DROBTINICE IZ PRETEKLOSTI
ŠALEŠKE DOLINE**

Pričujoča zbirka kratkih tekstov je pred leti izšla v dveh časopisih Šaleške doline, Našem času in Listu, v rubriki, katere namen je bil predvsem predstaviti nekatera manj znana dejstva, imena, dogodke in nekoliko bolj oddaljene preteklosti Šaleške doline. Druga naloga, ki sem si jo zadal ob objavljanju teh drobcev pa je bila narediti tudi nekoliko starejšo, oddaljenejšo, bolj tujo zgodovino zanimivejšo in jo približati zainteresiranemu bralcu. Koliko je bil cilj dosežen, so presodili možni bralci te rubrike, vsekakor pa je bil odmev, ki je našel pot do mene, dovolj velik, da sem si že kmalu zaželel, da bi bilo mogoče te drobce enkrat objaviti skupaj. Prijazno povabilo glavnega urednika ponovno se prebujajočih Šaleških razgledov je to misel obudilo in tako ti drobci prvič izhajajo kot celota. Želja in upanje pisca je, da bi se morebitni bralec teh vrstic zabaval tako dobro, kot sem se sam, ko sem jih pisal.

V Šoštanju, 10. novembra 2011

Tone Ravnikar

Limbarski grad nad Pesjem

Na področju Šaleške doline je ena najskrivnostnejših lokacij in tudi eden izmed problemov zgodovinopisne stroke, ki jih preteklost najbolj ljubosumno čuva ter jih noče in noče razkriti, sklop vprašanj, vezanih na preteklost, še posebej srednjeveško preteklost, gradu Limbar (Limberk, Lilienberg) nad Pesjem. Grad je najverjetneje stal na hribu Gradišče, nekoliko nad cerkvijo sv. Jakoba. Ta, po današnjem izgledu najstarejša cerkev Šaleške doline, kjer lahko obiskovalec še vedno občuduje tri ohranjena romanska okna, je nastala najverjetneje kot kapela Limbarskega gradu. To pa seveda pomeni, da je grad moral nastati vsaj istočasno kot cerkvena, če ni še starejši; kar pomeni, da moramo iskati nastanek gradu že v 12. stoletju.

Raziskovanje gradu dodatno otežuje dejstvo, da poznamo istočasno še dva gradova, ki sta nosila enako ime, to sta grad Limbar nad Moravčami in grad Liemberk jugozahodno od Št. Vida na Glini na avstrijskem Koroškem. To dejstvo je bilo vzrok že mnogim nesporazumom in napačnim lociranjem, ki jih še danes srečujemo v literaturi. Ravno preučevanje koroških Limberških pa je pripeljalo do možne rešitve problema. Na področju današnje slovenske Štajerske in tudi na področju Šaleške doline je bila ta družina namreč večkrat angažirana, in ne samo to, v nekaj listinah spoznamo, da so na naših tleh imeli tudi svoje posesti. Za vprašanja, vezana na Šaleško dolino, je gotovo najpomembnejša listina z 29. marca 1224, v kateri izvemo, da je Ortolf Ranšperški (Ranšperk je grad, ki je ležal blizu naselja Rupe med Šmartnim v Rožni dolini in Dobrno) kupil posestva, ki so ležala na področju današnjih Bevc pri Velenju, od Engelberta iz Strassburga (na avstrijskem Koroškem). Med pričami tega dejanja je naštet Ulrik Limberški. Ta isti je sodeloval tudi pri nastanku dveh listin, vezanih na vprašanja gornjegrajskega samostana in njegovih posesti v Pilštajnu. Njegov sorodnik (naslednik?) Peter Limbarski pa je bil leta 1318 mestni glavar v Slovenski Bistrici.

Če povzamem. Družina koroških Limbarskih je bila v 13. in tudi še v 14. stoletju tesno povezana tudi z dogodki na področju slovenske Štajerske, kjer so tudi imeli svoja posestva. To pa seveda pomeni, da je najbolj logična domneva, da moremo predpostaviti, da si je rodbina, katere matični grad je ležal sicer ob Glini na Koroškem, zgradila kot drugi sedež svojih južnejših posesti grad v Šaleški dolini. Takšen primer srečamo tudi na primer pri preučevanju Šoštanjskih in Šaleških vitezov (in še bi lahko naštevali) ter ne predstavlja nobene posebnosti ali izjeme. Prava nesreča in skoraj neverjetna igra slučajev pa je privedla do tega, da je prva gotova omemba plemiča, ki je nedvomno izhajal iz gradu v Zabradu, šele iz leta 1501, ko najdemo v gornjegrajskih listinah omenjenega Andreja Limbarskega. Kljub povedanemu ostaja grad Limberk, čigar pravna naslednica je bila od 16. stoletja dalje graščina Lilienberg (ki je bila leta 1997 vandalsko porušena), ena večjih skrivnosti v zgodovini srednjega veka Šaleške doline.

Manj znan srednjeveški dvor na področju današnjega Velenja

Šaleška dolina je bila v poljudni, pa tudi v strokovni literaturi večkrat označena kot dolina gradov. Na področju doline lahko v preteklosti naštejemo kar petnajst gradov in skoraj enako število graščin in dvorcev. Mnogo teh stavb je že povsem izginilo, nekatere pa so ohranjene le kot bolj ali manj pričevalne razvaline. Na področju današnjega mesta Velenje stoji več gradov in graščin: gradovi Velenje, Šalek, Ekenštajn, Turn in Limbar ter graščina Gorica, graščine Limbar pa ni več. Vendar te bralcem gotovo dobro poznane stavbe niso edini srednjeveški upravljalni sedeži na področju današnjega mesta. V srednjem veku je namreč poznana še ena oblika plemiških bivališč in sicer tako imenovani dvorci/hofi. Pri tej vrsti srednjeveških bivališč ponavadi ne gre za utrjene, s kamnom zidane in po bivanjskem udobju nadstandardne (vsaj merjeno z očmi takratnega človeka ne) stavbe,

temveč gre pri tem ponavadi za nekoliko večje kmečke stavbe, ki so se od podobnih v okolici razlikovale predvsem po velikosti, po kvaliteti gradnje in skrbi za natančnost pri izdelavi stavbnih detajlov. V teh dvorcih so ponavadi bivali pripadniki tako imenovanega malega plemstva, ki ga v sodobni strokovni literaturi najdemo označenega z imenom »militi«. Ti so predstavljali vojaško spremstvo seniorja in so bili od njega popolnoma, tudi osebno, odvisni. Ta osebna odvisnost se je npr. kazala tako, da je senior vedno moral dati pristanek pri porokah, pobiral dajatev ob smrti in ob rojstvu članov te militske rodbine ipd. Militi se prav tako niso mogli odseliti iz svojega bivališča brez gospodovega dovoljenja. Po drugi strani pa so dobivali za svojo vojaško službo, kateri so bili nepreklicno zapisani in se ji niso mogli izogniti, v upravljanje določen del gospodovega teritorija s podložniki vred. Del dajatev, ki so ga bile kmetije na zaupanem jim ozemlju dolžne dajati, so lahko zadržali za sebe. Takšnih militskih dvorcev je na področju Šaleške doline poznanih kar nekaj: Bevče, Podgorje pri Velenju, Ložnica v Šentilju, Podkraj v Šentilju, Ravne, Metleče, Zavodnje, Skorno in še bi lahko naštevali. V tem prispevku bi želel predstaviti en dvorec, ki je, kot rečeno, ležal na področju samega današnjega mesta Velenje. To je dvorec Žitenberg (Sitmareberg ipd.), ki je bil lociran na vzpetini nad Rdečo dvorano, na griču, ki še danes nosi ime po tem dvoru, Žitenberg. Prvič ga srečamo zapisanega v nedatirani listini, ki je nastala med leti 1320 in 1329 in pravi, da sta brata Ulrik in Oto Schurprant (Rogovilež!) Mertingerja iz Ekenštajna prodala »ein hoff Sitmarenber zu Belen gelegen bey dem marcht« Ptujskima bratoma Hardegnu in Frideriku. Šlo je torej za prodajo dvora Žitenberg, ki leži ob trgu Velenje. To je ne samo prva omemba Žitenberga, temveč je v tej listini tudi prvič Velenje imenovano kot trška naselbina. Zato ima ta listina seveda izjemen pomen pri poznavanju preteklosti našega mesta. Področje žitenberškega dvora je ostalo v lasti rodbine Ptujskih vse do njihovega izumrtja sredi 15. stoletja (1461), žal pa o samem dvoru in o njegovih prebivalcih ne vemo nič. Naslednja meni poznana listina, ki omenja to po-

dročje z imenom Žitenberg, je šele z začetka 17. stoletja, ko se Žitenberg omenja v zvezi z žitno desetino, ki so jo pobirali na tem področju, je pa besedilo te listine tako nejasno, da ni moč jasno razbrati, ali je ime Žitenberg takrat še označevalo dvor ali pa je v tem času že pomenilo ledinsko ime, kot je to še danes. Mnogo kasneje, v 19. stoletju, je področje, kjer je ležal obravnavani dvor, zasedla nova gosposka stavba, ki pa seveda ni več imela ne pravnega in ne upravnega značaja gradu, vila Herberstein, vedenje o nekem »predhodniku« danes popularne vile, pa je potonilo v tišino arhivov.

Grbovna plošča na glavnem trgu v Šoštanju

Na vrhu nekdanjega trškega prostora, sedanjega Trga bratov Mravljakov je ostal do danes ohranjen del starega obzidja, ki pa ni obdajalo šoštanjskega trga, temveč je to del obzidja, ki je obdajalo trški grad Šoštanj, ki je domnevno ležal nad trgov bratov Mravljakov. V literaturi se je za ta grad prijelo ime Amtshaus, vendar to ime označuje eno od funkcij, ki jih je grad imela – šoštanjski urad in predstavlja ime urada, vezanega na grajsko stavbo. Tako kot je za stari šoštanjski grad historično pravilno uporabljati le ime grad Šoštanj in ne novodobnega imena Pusti grad, je tudi za trški grad pravilno uporabljati le ime trški grad (ali dvorec) Šoštanj in ne imena Amtshaus.

Trški grad je kot sedež šoštanjskih gospodov nadomestil stari šoštanjski grad, ki ga je ali razdejala vojska celjskih grofov ali pa so ga porušili Turki na enem od svojih dveh obiskov Šaleške doline. Vsekakor je že iz stanja razvaline videti, da je bila porušena nasilno, kar opravičuje domnevo, da konec 15. stoletja prvi grad Šoštanj ni več stal. Trški grad je bil zgrajen v obliko, ki jo prinaša Vischerjeva Topografija, verjetno v 16. stoletju, ko beremo v šoštanjskemu urbarju iz leta 1575, da morajo podložni kmetje opravljati na leto po štiri dni vprežno in osem dni ročno tlako pri gradnji gradu. Avstrijski nadvojvoda Karel je kot lastnik deželnokežjega

trga in trške gosposčine takrat dovolil lastnikom gosposčine Gallerjem, da lahko uporabijo za zidavo stolpa v trgu Šoštanj 2000 goldinarjev. V urbarju iz leta 1658 pa lahko beremo, da gradnja dvorca še ni končana. Le nekaj mlajša je tudi edina upodobitev tega trškega gradu na litografski podobi, ki jo je priobčil Georg Matthaeus Vischer v Topografiji vojvodine Štajerske leta 1681 pod zaporedno številko 382. Slika prikazuje tipično graščino, nastalo konec 16. in v 17. stoletju, na kar kažejo baročne oblike portalov in okenskih odprtih, čebulne kape na strehah obeh zvonikov, okras iz treh piramidalnih nastavkov na obeh polkrožnih rusticiranih portonih v ograji. Na starejšo zasnovo spominja le kockasta stavba z nenavadno strmo sedlasto streho za strnjeno fronto gospodskih poslopij ob dvorišču. Ta stavba bi lahko bila naslednica dvora iz 16. stoletja, kakršne poznamo v literaturi pod imenom »štok« in ki ga je imel verjetno v mislih vojvoda Karel, ko je podelil denar za gradnjo »stolpa«. Opozorim naj še na razširjeno, a napačno domnevo, da je trški grad stal na razširjenem področju današnjega Trga bratov Mravljakov. Proti temu govorita najmanj dva podatka, ki ju prinaša ravno Vischerjeva slika. Prvi je napis na spodnjem robu slike, ki označuje začetek trga in kjer se vidi, da je bil ta južno od samega grajskega kompleksa. Poleg tega pa vidimo na sliki, da je bil grad obdan z obzidjem. V kolikor bi enačili lego gradu z lego samega trga, bi moral torej biti z obzidjem obdan tudi sam trg, kar pa se nikoli ni zgodilo. Stavba s strešnim stolpičem na levi strani slike torej ni, kot se to napačno domneva, današnja stavba z naslovom Trg bratov Mravljakov 5 (»upokojenci«), temveč gre v tem primeru za neko drugo stavbo (prvotno špitalsko kapelo?), ki je danes seveda ni več.

Sedaj pa se vrnimo h grbovni plošči, s katero smo našo zgodbo začeli. Grb na kamniti plošči je grb družine Schrattenbach, ene najpomembnejših družin, ki je 17. stoletju posedovala ne le posest Šoštanj, temveč tudi izjemno velike predele Spodnje Savinjske doline. V njihovih rokah so bili gradovi v Vranskem, grad Ojstrica, grad Helfenberg, posestva na področju Šentilja pri Velenju in v Škalah in še bi

lahko naštevati. Družina se je še posebej vpisala v slovensko zgodovino kot tista, katere ravnanje je bilo povod za zadnji veliki vseslovenski kmečki upor leta 1635, ki se je začel ravno z uporom podložnikov Schrattenbaškega gradu Ojstrica nad Taborom v Savinjski dolini, enega najbolj krvavih epilogov pa je doživel ravno z bitko pri Šoštanju, kjer so se srečali uporni kmeti in cesarska vojska, ki je prihitela na področje Savinjske in Šaleške doline z nalogo zadušiti upor.

Šoštanj v letu 1635, ko je prišlo do upora, ni bil v lasti družine Schrattenbachov, temveč je gosposčino takrat posedoval Jurij Leopold pl. Stadl iz Riegersburga, ki ga je kupil leta 1629 od Andreja Sauerja. Jurij Stadl je grad in posest kmalu po uporuh prodal nazaj Sauerjem. Ali se je to zgodilo ravno zaradi upora in se je Stadl ustrašil, da bo imel s to posestvijo in njenimi podložniki več jeze in stroškov kot pa koristi, ali pa so za tem tičali kakšni drugačni razlogi, ni moč zagotovo ugotoviti. Vsekakor je bil leta 1651 Šoštanj last Ivana Ludvika Sauerja, ta pa ga je leta 1658 prodal Maksimilijanu grofu Schrattenbachu. Čas njegovega gospodovanja Šoštanju je bil relativno kratek, saj so Schrattenbachi že leta 1681 ponovno prodali Šoštanj in sicer grofom Turnom, ki pa so bili nato njegovi lastniki vse do leta 1802. Po njih je dobila tudi današnja graščina svoje ime, Turn.

Čeprav je bilo gospodovanje Schrattenbachov v Šoštanju relativno kratkega daha, pa so se ravno v času njihovega gospodstva zaključila dela na trški graščini Šoštanj, zaradi česar so dali v vhodni portal tudi vzidati omenjeno ploščo. Na začetku prispevka sem omenil, da je bila graščina leta 1658, ko so jo Schrattenbachi kupili, še nedokončana, medtem ko je bila leta 1681, ko so jo prodali naprej, že gotova, kar dokazuje tudi Vischerjev bakrorez.

Grb Schrattenbachov, ki ga lahko vidimo tudi na kamniti plošči, sestavlja valovit poševen tram, ki ločuje grbovno ploščo na dva dela in verjetno simbolizira potok (reko), nad njim je šesterokraka zvezda, pod njim pa drevesni štor s poganjajočimi listi. Grbovne barve, ki jih na grbu vklesanem v kamen seveda ni, so bile zlata in črna. V zlati barvi je bil

upodobljen tram (reka), ki pa je v nekaterih oblikah grba lahko tudi srebrn, zvezda in štor, osnova grba pa je vedno črna. Levo in desno je zapisana letnica 1677, ki gotovo označuje leto, v katerem je potrebno domnevati konec gradnje trškega gradu Šoštanj. Tako obravnavana grbovna plošča, čeprav predstavlja le skromen odmev iz preteklosti, vendarle razkriva pomemben podatek in tako predstavlja zelo pomemben kamen v mozaiku, ki ga imenujemo zgodovina Šoštanja.

Danes neznani dvor v Šoštanju

Mesto Šoštanj je majhno in relativno mlado mesto, ki pa ima bogato in preučevanja vredno zgodovino. Med zgodovinskimi »relikti«, ki najhitreje in tudi najočitneje padejo v oči, je nedvomno dejstvo, da so na področju današnjega mesta stali in delovali v preteklosti kar trije gradovi. Od njih sta še danes vidna in med domačini seveda prisotna in poznana dva: stari grad Šoštanj oz. Pusti grad in graščina Turn, domnevno nekdanja grajska kašča, ki je bila po požaru t.i. Mestnega gradu (»Amtshausa«) predelana v stanovanjsko stavbo in je dobila svoje ime po družini Turn, ki je na njej živela v 18. stoletju. O vseh treh grajskih stavbah je bilo že veliko povedanega, ne nazadnje smo o možni lokaciji in o dilemah v zvezi z njo razpravljali tudi v tej rubriki.

Manj pa je poznano, da je imel Šoštanj vsaj v 16. stoletju še eno grajsko stavbo. Gre za dvor, ki je ležal nekje v Šoštanju ali njegovi neposredni okolici in ga zaenkrat poznamo le po posameznih skromnih omembah, kot »Grimschitzer hof« oz. »Grimschnitzer hof«.

Na priimek Grimschnitzer v zvezi s Šoštanjem naletimo prvič leta 1501, ko je v registrah, ki jih hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani, moč prebrati, da je Linhard »Grimssnytzer« prejel po priporočilu Žige Lihtenberškega (grad Velenje), Andreja Limberškega (grad v Pesju), Jurija »von Gloriach« in Jakoba, župnika v fari sv. Mihaela pri Šoštanju, od lju-bljanske škofije kmetijo v »Paumgarten«, na kateri je takrat živel Andrej Stranšek (»Stranschakh«). Omenjena kmetija

»Pawmgarten« je ležala nekje ob Paki, kot lahko izvemo tako iz Celjske fevdne knjige kot iz urbarja gosposčine Kacenštajn, kjer je npr. leta 1498 omenjen Vid »im Pawmgarten«.

V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu pa sta ohranjena tudi dva pomembna sklopa arhivskih dokumentov, ki nekaj malega odstirata temo. Od druge polovice 15. stoletja dalje so morali na tleh današnje Slovenije računati z možnostjo vsakoletnega prihoda turških vojska in z uničevanjem, ki so ga le-te povzročale. Ko so turške sile pod vodstvom sultana Sulejmana Veličastnega (1520 – 1566) konec avgusta 1521 zlomile odpor Beograda oz. Srbske države in ko je nato konec 1526 turška vojska še uničila ogrsko vojsko v bitki pri Mohaču ob Donavi, je bilo v srednji Evropi jasno, da se bo nujno na novo organizirati in poskrbeti za uspešnejšo obrambo pred turško nevarnostjo.

Ferdinand I. Habsburški, od leta 1521 notranjeavstrijski nadvojvoda in od leta 1527 ogrskohrvatski kralj, je zahteval 17. marca 1527 od štajerske dežele enkratno glavarino, t.i. Leibsteuer, posebni davek na osebo. Z nabranimi sredstvi bi se naj uspešneje zoperstavili Turkom že na tleh ogrske države. Aprila istega leta je štajerski deželni zbor v Gradcu odločal o pobiranju tega davka ter določil, da naj zbrana sredstva služijo za vzdrževanje 300 konjenikov in 600 pešcev za dobo treh mesecev. V omenjenem arhivu v Gradcu je ohranjeno večje število davčnih prijav iz tega leta, med njimi tudi prijava gosposčine Šoštanj in prijava Linharda Grimschitzerja in njegovih otrok, ki je prijavil davek od svojega dvora pri Šoštanju. Slabi dve desetletji za tem pa je štajerski deželni zbor odločil tudi, da naj naredijo vsi lastniki imenj cenitev vrednosti svojih posesti, na osnovi česar se je nato imela določiti nova osnova za davek. V istem arhivu je ohranjena cenitev obeh imenj, gosposčine Šoštanj in Grimschnitzerjevega dvora, iz let 1542 in 1543.

S pomočjo teh dveh dokumentov sicer ni mogoče točno ugotoviti, kje je dvor ležal, moč pa je zato ugotoviti, kakšen je bil obseg njegove posesti in kakšna je bila njena skupna vrednost. Leta 1527 je v imenu Linharda Grimschni-

tzerja upravljaj gospoščino šoštanjski sodnik Andrej Khinde. Na tega sodnika v Šoštanju naletimo tudi leta 1528, ko je vizitacijski komisiji, ki je v Celju raziskovala, kakšno je versko stanje na področju Savinjske in Šaleške doline (Martin Luter in njegove ideje so takrat predstavljale hudo nevarnost), izjavil gospod Jurij Popfinger, da je šoštanjski sodnik Andrej Khinde ukazal, da ne sme nihče k maši. Leta 1542 pa omenjeni Khinde ni več upravnik Grimschnitzerjevega dvora, kar verjetno pomeni, da je v vmesnem času preminil. Tega leta namreč na dvora kot upravnika najdemo omenjenega Linhartha Dvornika (»Lienhart Vduornik«).

Grimschnitzerjev dvor je obsegal posest v neposredni okolici dvora, kjer je bivalo leta 1527 šest odraslih oseb (pridvorna služinčad), poleg tega pa še posest v Lokovici, kjer je imel sedem kmetij, in v Podvinu (»Weinperg oder unter ihm Podbiny« = področje današnjega Podvina pri Polzeli), kjer je posedoval 9 kmetij. Kmetje so odrajševali svojemu gospodu poleg činža (davka) še dajatve v naravi, in sicer: pšenico, rž, oves, kopune, piščance in jajca. Nenavadno se zdi da, čeprav je imel dvor, kot smo videli, več posesti na Podvinu, kjer so bili, kot vemo iz drugih istodobnih urbarjev ali drugih popisov posesti, bogati vinogradi, ni dobival nobenih dajatev v vinu oz. moštu. Danes je iz skromnih virov, ki so nam na razpolago težko ugotoviti, kaj je temu krivo.

Tega dvora pa tudi kasneje ne srečamo več. Leta 1575 že lahko preberemo v Šoštanjskem urbarju, da izkorišča vinograd šoštanjske gospoščine, ki je ležal v Pokleki (zaselek v Gavcah pri Šmartnem ob Paki) Ahac Kosar, tako kot je to pred njim imel pravico Ahac »Grimsitzer«. Se pravi, da vsaj takrat te družine ni bilo več v Šoštanju, domnevati pa smemo, da je kmalu tudi njihov dvor propadel in izginil.

Neznani dvorec v Šentilju pri Velenju

Šaleška dolina slovi med drugim tudi po velikem številu gradov, graščin in dvorcev, ki so nekdam stali na njenih tleh in marsikateri med njimi še vedno predstavlja nezmotlji-

vo točko v veduti pokrajine. Kljub velikemu številu takšnih stavb pa nas še vedno lahko preseneti odkritje novega sedeža plemenitnikov na našem področju. V Nadškofijskem arhivu v Ljubljani hranijo med bogatim gradivom, ki je prišlo v arhiv iz nekdanjega arhiva gornjegrajskega samostana, tudi dve listini iz 14. stoletja, ki govorita o tem, da je bil nekje na področju Šentilja sedež enega od samostanskih uradov, katerega je v času med 1356 in 1365 zasedal neki Ortolf iz Griž. Podatek je poznan že več kot sto let, vse do danes pa ni bilo mogoče natančneje določiti, kje je ta sedež samostanskega urada bil. Ko je samostanska posest postala leta 1461 del novoustanovljene škofije v Ljubljani, je ta prevzela seveda tudi vse nekdanje samostanske urade. Med ohranjenim gradivom iz tega časa lahko najdemo večje število ohranjenih listin iz 16. stoletja, ki nam pomagajo locirati ta sedež. V tem času se namreč kot škofijski uradnik pojavi neki pl. Krištof Radwiger, za katerega je jasno zapisano, da je imel svoj sedež na Razdelu v Podkraju, to je na mestu, kjer je še danes moč najti kmetijo Razdevšek. Če združimo vse zapisane podatke, tako tiste iz 14. kot tiste iz 16. stoletja, je torej jasno, da je kmetija Razdevšek tista lokacija, kjer so vsaj tristo let rezidirali mali plemiči (militi), katerih naloga je bila upravljati z delom posesti svojega seniorja, to je v tem primeru gornjegrajskega samostana oz. kasneje ljubljanskega škofa. Področje Šentilja, ki spada med zgodovinsko najbolj interesantna in žal slabo raziskana področja (spomnimo se le na to, da so Kote eno od koseških naselij), se nam tudi ob pomoči takšnih drobnih najdb počasi odpira in nas vabi k raziskovanju.

Kosezi v Šentilju

V tekstu, s katerim sem predstavil kmetijo Razdevšek v Podkraju v Šentilju pri Velenju, sem opozoril tudi na Šentilj kot koseško naselbino. Kosezi so bili tisti preostanek slovenskega plemstva, ki se je vsaj delno uspel obdržati iz zgodnjega srednjega veka vse v novi vek. Koseške naselbine nam med ostalim nakazujejo področja, ki so bila poselje-

na in kultivirana v zgodnjem srednjem veku pod vodstvom »domačih plemičev«. Kosezi so se kot poseben razred nato uspeli še obdržati v spremstvu koroških vojvod ter nas zato ne čudi, da je največ spomina na njih ohranjenega ravno na Koroškem. Ko so povsem izgubili svoj pomen, so se stopili z ostalim podložniškim življenjem ter jih kmalu težko ločimo od ostalih kmetov ali pa jih sploh ne moremo več ločiti. Izjema pri tem so redke naselbine, v katerih so se kosezi združili v prave zadruge in uspeli obdržati vsaj del svojih privilegijev, kar se najbolje vidi po večjih oprostitev pri dajatvah. Najbolj znane takšne koseške naselbine na tleh današnje države Slovenije so v bližini Ljubljane (Koseze), v Zagorju in na Teharjih pri Celju.

Ravno s to zadnjo pa je povezana tudi zgodovina kosezov na področju Šentilja pri Velenju. Kaže, da so se šentiljski kosezi ob izgubi privilegijev vsaj delno umaknili iz področja Šentilja v Teharje, kjer so skupaj z drugimi lažje branili svoj posebni status. Na svojem »matičnem« področju pa so obdržali še posamezna posestva. Na njihovo poselitev nas še danes spominjata imeni Kasesnik in Blagotinšek (blago = bogastvo, moč). Kmetiji s tem imenom pa lahko sledimo v zgodovinskih virih vse od leta 1226 naprej. Poleg tega pa poznamo arhivske zapiske, ki pomagajo rekonstruirati posest teharskih kosezov na področju Šentilja in segajo vse do srede 18. stoletja. Posest se je v novem veku reducirala na posedovanje določenih gorskopravnih področij, to je vinogradov. Med gorskopravnimi podložniki na teh koseških vinogradih najdemo npr. imena Vrana, Ograjenšek, Hliš, Sevlak, Drev itd. Značilno za gorskopravne najemne pogodbe je, da so med najemniki naštet tudi mnogi Nešentiljčani. Tako med njimi najdemo podložnike npr. iz Škal, pa celo šentiljskega župnika. Iz relativno skromnega števila podatkov, ki so na voljo, pa so zato toliko bolj zanimivi, je moč rekonstruirati, da je bila glavnina kosezov na področju današnjega Šentilja skoncentriranih na relaciji Kote, Ložnica, Andraž, kjer moremo iskati tudi tisti najstarejši naselitveni prostor teh slovenskih »plemičev« v Šaleški dolini.

Navedeni podatki in seveda tudi vsi tisti, ki jih na tako kratkem prostoru pač nisem mogel predstaviti, predstavljajo zanimivo osnovo ter kličejo po tem, da bi jih nekdo temeljito obdelal in predstavil tudi to sila zanimivo in pomembno dejstvo iz preteklosti Šentilja.

Škalski župnik Matej Glušič in njegov čas

V preteklosti Šaleške doline je v njej delovalo, se rodilo ali bilo kakorkoli drugače z njo povezanih mnogo zelo pomembnih ljudi, katerih delovanje in pomen daleč presegata meje doline. Med te ljudi prav gotovo ne moremo prištevati Mateja Glušiča, župnika v fari sv. Jurija v Škalah med leti 1574 in 1604. Pa vendarle je potrebno in zanimivo spomniti tudi na tega človeka, ki je živel in deloval v prevratnem 16. stoletju, bil tako on sam kot njegovo delovanje prav tako kontradiktoren kot čas, v katerem je živel, in v življenju katerega lahko najdemo vse karakteristike negotovega in prevratnega obdobja.

16. stoletje je v Šaleški dolini gotovo tisto obdobje, ki spada med najbolj hvaležne teme za preučevalce preteklosti naših krajev. Komaj se je konec 15. stoletja polegel prah za turškimi vojskami, ki so dvakrat prečkale tudi naše kraje, in komaj se je za silo umirilo življenje, ki ga je povsem na glavo postavilo izumrtje Celjskih knezov, borba za njihovo dediščino in kot krona velike strukturne spremembe v lastniških in posestnih odnosih, je v Šaleško dolino pljusnil nov val, ki je grozil, da bo pomenil tako veliko zarezo v življenju, da si tega ljudje skoraj niso znali in upali predstavljati: to je val luteranskih idej in novega gledanja na tisto, kar je ves čas vendarle ostajalo sveto – vere v Boga. Le tri leta po tem, ko je Martin Luter sprožil to velikansko plimovanje, beležimo tudi v Šaleški dolini pristaše novega nauka, ki jih najdemo predvsem med pripadniki plemstva in tržanov Velenja in Šoštanja, medtem ko med kmeti ta nova vera, že zaradi nasprotovanja svojim gospodarjem, ni našla pristašev. Ni ga bilo gradu v dolini, katerega prebivalci se ne bi prištevali med

luterane. Posebej močni centri tega novega gibanja pa so postali grad Forhtenek, kjer se je kot strastna luteranka izkazala vdova Baltazarja Altenhauserja, ki je gostila na gradu tudi poročenega meniha Jurija Veršeca, grad Švarcenštajn v Lazah pri Velenju, kjer je bil v drugi polovici 16. stoletja eden od centrov za distribucijo Dalmatinove Biblije po Štajerski, ter grad Velenje. Na velenjskem gradu so od leta 1541 dalje živeli pripadniki rodbine Wagen von Wagensberg, kot se na Štajerskem imenujejo. Baltazar Wagen je bil eden najpomembnejših in najbolj zagrelih luteranov ne samo v Šaleški dolini, temveč tudi širše na področju današnje slovenske Štajerske. Leta 1572 je začel zahtevati, da se naj v cerkvi Matere Božje v Velenju opravlja služba božja po novi postavi, in to utemeljil s tem, da je ta cerkev tako ali tako grajska kapela in da ima zato on pravico določati, kakšna maša se bo v njej brala. Temu se je intenzivno uprl škalski župnik Urban Lakner. Pri tem ga je podprl tudi ljubljanski škof, najprej Konrad Glušič (sorodnik našega junaka) in nato njegov naslednik Janez Tavčar. Vendar sta imela oba škofa v tej borbi dolgo časa zvezane roke, saj je bil deželni knez ali na strani Wagna ali pa se vsaj ni hotel temu zameriti, ker je potreboval podporo vseh plemičev in je zato ostajal nevtralen. V tej borbi je dolgo časa ostajal škalski župnik osamljen. In ravno v takšnem prevratnem času je leta 1574 prevzel mesto župnika v Škalah Matej Glušič. Korespondenca, vezana na borbo za cerkev v Velenju, ki nam jo je na srečo v zelo dobrih regestah ohranil vestni cerkveni zgodovinar Ignac Orožen, je izredno zanimiva in polna presenetljivih in včasih tudi pretresljivih zgodb. Velenjski graščak se v svojem hotenju pridobiti si cerkev ni ustavljal pred ničemer in je seveda brez vsakih zadržkov uporabil tudi silo proti cerkvenim ključarjem in tudi proti samemu župniku. Pri tem jo je župnik odnesel dokaj dobro, saj se ga zaradi njegovega stanu vendarle niso resno lotili in ga nabunkali. Kljub silnim Glušičevim prizadevanjem je cerkev v Velenju ostala protestanstska vse do leta 1600, ko je v povsem novih okoliščinah škof Tomaž Hren cerkev zasedel in jo spet pridobil za katoliško bogoslužje.

To je bila ena stran Mateja Glušiča. Iz ohranjenih zapisov pa izvemo tudi za njegovo drugačno plat. Leta 1581 so se na primer šoštanjski tržani pritožili pri ljubljanskem škofu Janezu Tavčarju, da se Glušič preveč ukvarja s trgovino in da premalo skrbi za duševne zadeve. V nekem drugem spisu izvemo tudi, s kakšno trgovino se je Glušič tako intenzivno ukvarjal. Šlo je za trgovino z vinom, poleg trgovine pa je imel pri župnišču tudi to, kar bi danes lahko poimenovali z lepo slovensko besedo »pušl šank«, ter si je tako pomagal pretolči skozi življenje. Zakaj je potreboval več denarja in zakaj je bilo zato takšno neduhovno delovanje nujno, pa postane bolj jasno, ko preberemo dopis, ki ga je sam Glušič poslal škofu Hrenu, v katerem med ostalim prosi škofa tudi, da naj poskrbi za njegovega sina, ki nima dela, živi pri njem in je v spotiko pri ljudeh. Naš Matej Glušič je torej spadal med tiste katoliške duhovnike, ki so bili dokaj pogosti v času konca 15. in v 16. stoletju, ki so živeli v konkubinatu, imeli torej ljubico in z njo tudi otroke, ki so jih legalno priznavali.

Omejen prostor ne omogoča natančnejše obdelave tega zanimivega moža. Napačno pa bi bilo v njem videti ali junaka zaradi njegove borbe z Wagnom ali grešnika, ker je bil vse prej kot zgleden katoliški duhovnik. Bil je preprosto človek svojega časa, z osebnimi lastnostmi, ki morda najboljše ponazarjajo tudi čas v katerem je živel; poln nasprotij, negotovosti, junakov, grešnikov in svetnikov, ponavadi vse skupaj združeno v eni osebi.

Hans (Ivan) Dolijanski, luteranski pridigar

Glede nato, da smo predstavili škalskega župnika Matveja Glušiča, eno pomembnejših osebnosti dogajanja v drugi polovici 16. stoletja na tleh Šaleške doline je prav, da predstavimo tudi Glušičevega »protiigralca«. Kot najprimernejša oseba se nam je zdel luteranski pridigar Hans Dolijanski.

Najprej pa za uvod in lažje razumevanje nekaj predzgodovine. Le nekaj let po tem, ko je Martin Luter sprožil

plaz reformnega gibanja, ki se je hitro razraslo v novo institucijo in predstavlja verjetno največji razkol v zgodovini katoliške cerkve, so se pojavili pristaši tega novega mišljenja tudi v naši dolini. Splošno smemo zapisati, da se je nova vera na slovenskih tleh »prijela« predvsem med plemstvom in meščani, ker pa je bila Šaleška dolina v 16. stoletju prava dolina gradov, seveda ne preseneča, da se je med šaleškimi plemiči luteranstvo ukoreninilo hitro in dokaj globoko. Da je bila Šaleška dolina res čvrsta baza luteranskega mišljenja, kaže tudi dejstvo, da so bili šaleški plemiči na verskem področju zelo dejavni ne samo doma, temveč tudi širše. Glavni projekt, ki so se ga protestanti lotili na širšem področju Savinjske doline, je gotovo gradnja nove protestantske cerkve v Golčah pri Žalcu. To je bil tako organizacijsko kot seveda še bolj finančno velik zalogaj, pri katerem pa so glavno besedo imeli ravno nekateri šaleški plemiči. Med njimi je potrebno izpostaviti predvsem velenjskega graščaka Baltazarja Wagna in šentiljskega (švarcenštajnskega) graščaka Jurija Trebniškega. Oba sta bila izjemno angažirana pri tem projektu, med bolj zaslužne pa spada tudi turnski graščak Franc Herič (Höritsch). V času projektiranja in gradnje cerkve v Golčah je bil pridigar v Celju Gregor Maček, kateremu gre verjetno glavna zasluga ne le za uspeh tega projekta, temveč tudi za hitro razširjanje nove vere. Seveda je bil Maček trn v peti katoliškim duhovnikom, ki so mu v prvi vrsti očitali, da je prešuštnik, saj je bil poročen in je imel tudi sina. Že zgodba o škalskem, katoliškem duhovniku Glušiču pa je pokazala, da to ni bilo redko niti pri nekaterih sicer katoliško usmerjenih duhovnikih. V času Mačka je bilo luteranstvo na slovenskem Štajerskem tako močno, da je tu delovalo večje število pridigarjev. Svojega pridigarja je imela tako graščakinja na gradu Forhtenek, imel ga je Wagen na velenjskem gradu, sam Maček pa je bil dokaj reden gost na gradu Švarcenštajn, kjer so organizirali tudi eno od središč za razširjanje Dalmatinove biblije po Štajerski.

Konec stoletja pa se je situacija povsem spremenila. Katolištvo je obveljalo kot edina državna vera, delo protire-

formacijskih komisij je zajelo veter v jadra in sistematično se je začelo iztiskati luteransko vero iz avstrijskih dežel, med katere je spadala seveda tudi Štajerska. Leta 1597 izvemo, da je bil v Golčah kot pridigar nameščen Ivan Dolijanski in da je takrat z njim deloval še eden, kot pravi vir, vnet in nemškega in slovenskega jezika vešč evangeličanski pridigar Janez Pistor, že kmalu pa je ostal Dolijanski sam. Leta 1599 je bila podrta molilnica v Golčah, zato je Dolijanski ostal brez stalnega sedeža. Pa vendar se ni odpovedal svojemu poslanstvu, temveč je nadaljeval delo, zdaj potujočega pridigarja, ter je odhajal povsod tja, kjer so ga potrebovali. Le dva primera: leta 1601 je bil poklican na grad Turn, kjer je takrat bivala rodbina Dobrnskih. Tega leta je umrla mati Žige Jurija Dobrnskega, Dolijanski pa je bil poklican, da je stal pri njej ob njeni zadnji uri in da jo je nato tudi pokopal; in sicer na luteranskem(!) pokopališču v Slovenj Gradcu. Ker je bila situacija za Dolijanskega vse težja in ker je bil edini luteranski pridigar daleč naokoli, se je v tem času gibal na zelo širokem področju in zelo hitro spreminjal svoje bivališče. Leta 1602 so ga tako videli pri Koprivnici (pri Senovem), za tem pa izgubimo za njegovim delovanjem na Štajerskem vsakršno sled. Leta 1611 še zvemo, da je luteranski učitelj nastanjen na velenjskem gradu, vendar ta ni bil več Dolijanski, temveč nek neimenovani domačin iz Šoštanja, Dolijanski pa je iz naše zgodovine povsem izginil. Hans Dolijanski je bil mož izjemnega duha, kar so mu priznavali tudi njegovi »nasprotniki«, predvsem pa je bil mož z ogromno energijo, ki je posebej v zadnjih letih svojega bivanja na naših tleh opravljal naloge treh, štirih duhovnikov. Skupaj z Gregorjem Mačkom predstavljata najzlahtnejši osebi iz vrst pristašev luteranske vere, ki so živeli in delovali na tleh Savinjske in Šaleške doline.

Zvon iz 16. stoletja v Šoštanju

V stolpičku nekdanje trške oz. kasnejše mestne hiše v Šoštanju visita dva zvona. Manjši se oglasi vsakih petnajst minut, večji pa oznanja vsako polno uro. In ravno ta večji

zvon je pravzaprav prava znamenitost, saj je eden najstarejših ohranjenih zvonov v naši dolini. V frizu na klobuku ima namreč vilito letnico izdelave 1572.

V Šaleški dolini so ohranjeni starejši zvonovi le še v podružnični cerkvi sv. Andreja v Šaleku z letnico 1505. Prav tako še gotski (se pravi srednjeveški) napis nosi tudi zvon v farni cerkvi sv. Andreja v Belih Vodah, kjer lahko preberemo LUCAS + MARCUS + IOANNES + MATHEUS + O REX + GLORIE + VENIT, žal brez letnice, tako da ga lahko datiramo samo na splošno v začetek 16. stoletja. Srednjeveških oz. gotških zvonov je bilo sicer še več, kot nam poroča marljivi cerkveni zgodovinar Ignaz Orožen leta 1884, vendar jih je večino vzela prva svetovna vojna, kar nekaj pa tudi konec 19. stoletja, ko so zamenjali veliko starih zvonov za nove ter takrat stare tudi pretopili. Tako je »naša« zvon prava redkost in znamenitost. Celoten napis na zvonu se glasi: + LIENHART + GIESSER + GOSS + MICH + 1572 (prevod: Lenart Giesser (Livar) me je vtilil leta 1572). Ta napis nam omogoča dva premisleka. Prvi je o livarju Lenartu Giesserju, ki je ta zvon naredil, drugi pa o letnici na njem.

Lenart Giesser je bil ljubljanski livar, ki je deloval med letoma 1544 in 1572. V Ljubljani so pred njim delovali še trije poznani livarji: Jurij Ljubljanski (1467-1468), Matej Ljubljanski (1491) in Blaž Zingiesser, ki je zabeležen kot livar med letoma 1537 in 1543, ko je umrl. Kmalu po njegovi smrti se je njegova vdova Uršula poročila z mladim kositarjem Lenartom, ki je morda kot pomočnik že pred tem delal pri pokojnem Blažu. Z oporoko je vse premoženje zapustila svojemu novemu možu ter kmalu po poroki umrla. Tej oporoki so se uprli Zingiesserjevi otroci, češ, da je mama to oporoko napisala iz strahu in pod prisilo, vendar je sodišče leta 1547 odločilo, da je oporoka veljavna. Lenart Giesser je imel svojo delavnico na Rebri. Poleg zvonov pa je za mesto Ljubljana izdeloval tudi topove. Z njimi je zalagal tudi širšo okolico, saj so pri njem naročali topove tudi v npr. Zagrebu in Karlovcu. V svojem življenju se je Lenart večkrat zapletel v kakšne afere, med katerimi jih je bila večina vezana na nje-

gove pomočnike. Tako so ga 1551 celo izgnali iz zunanjega sveta mesta, v katerega je bil 3 leta pred tem izvoljen, ker ni hotel izročiti svojega pomočnika Vahna, ki ga je mesto želelo izgnati. 6. avgusta 1561 je postal tudi mestni orožar ter je to dejavnost opravljal do leta 1572. Ves ta čas pa je seveda izdeloval zvonove, kar je bila njegova osnovna dejavnost. Njegovi zvonovi so tako viseli po cerkvah na Kranjskem in Štajerskem. Na Štajerskem je bil do sedaj poznan njegov zvon v cerkvi sv. Duha v Celju, drugi pa je sedaj zabeležen zvon v Šoštanju. Njegovi zvonovi so po obliki še vedno srednjeveško podolgovati, liv pa je dokaj izboren. Kot okrasje služi širok pas, v katerem je navadno napis. Jezik na njih je skoraj izključno nemški (Lenart je namreč bil protestant ter je bil tudi tako kot njegova mama pokopan na protestantskem pokopališču pri sv. Petru v Ljubljani). Napisi pa vsebujejo ponavadi le ime in priimek, kraj litja in letnico. Zanimivo je, da pri na našem zvonu ni navedena kot kraj litja Ljubljana, kar je pomenilo, da je zvon skoraj gotovo napravil na kraju samem. To pomeni, da je livar šoštanski zvon izdelal najverjetneje v samem Šoštanju. Poleg tega pa je vredno poudariti še to, da je šoštanski zvon zadnji poznani zvon, ki ga je izdelal. Do sedaj je namreč veljalo, da je njegov zadnji poznani zvon iz leta 1565, ko je na Notranjskem (Ilirska Bistrica, Stari trg pri Ložu in Pernovo) vлил tri zvonove.

Naslednji premislek pa nam omogoča sama letnica na zvonu, oz. bolje vprašanje, kako in od kje je prišel zvon v stolpiček trške hiše. Tu pa lahko seveda bolj kot ne le ugi-bamo. Prva hipoteza je, da zvon izhaja iz grajske kapele. Tej hipotezi bi pritrjevalo predvsem dejstvo, da je bil Lenart protestant prav tako, kot so to bili šoštanski graščaki (leta 1572 Žiga Galler). Skoraj ni verjeti, da bi pri protestantskem livarju naročili izdelavo zvona katoliški duhovniki. Seveda pa je možna tudi druga hipoteza, da so izdelavo zvona naročili šoštanski tržani in da torej zvon že od samega začetka visi v trški hiši. V tem času namreč vemo, da so bili tudi mnogi Šoštanjčani pristaši protestantskega nauka, med njimi je še posebej izstopal takratni šoštanski trški sodnik Andrej Kinde.

Ne more biti seveda nobenega dvoma, da je že v tem času stala trška hiša, neke vrste rotovž, veliko vprašanje pa je, ali je stala na istem mestu kot stoji danes in ali je to dejansko tista hiša, ki bi jo morda lahko rekonstruirali iz podobe Šoštanja, ki jo prinaša Georg Matias Vischer leta 1681.

Čeprav pri današnjem vedenju ni mogoče odgovoriti na zastavljeno dilemo o prvotni lokaciji zvona, pa le-ta je in upam še dolgo bo majhen, a dragocen zaklad, ki ga mora čuvati mesto in ne sme biti skrb samo društva upokojencev, ki sicer vzorno bedi nad stavbo in njeno vsebino.

Boris Vogrinec¹

Rojen 1981 v Slovenj Gradcu, študiral na Pedagoški fakulteti Koper, smer razredni pouk. Živi v Velenju.

IGRAČE IN IGRE V ŠALEŠKI DOLINI SKOZI ČAS

Razlogi, razlogi, razlogi

Tema me je navdušila po tem, ko sem imel prakso na osnovni šoli, kjer smo s petošolci izdelovali škatle. Zanimivo mi je bilo gledati veselje otroka ob njegovem izdelku ter jok in razočaranje ob neuspelem poskusu izdelave škatle, hkrati pa nespretnost in nerodno rokovanje desetletnih učencev z orodji.

Da to temo vzamem za temo diplomskega dela, sem se odločil iz treh razlogov: ker imam rad zgodovino, ker v Šaleški dolini tema iger, igrač ter izštevank še ni bila raziskana v tako širokem obsegu in ker bom nekaj preteklosti z igrami in izdelavo že pozabljenih igrač v sklopu tehniških dni lahko vključil v sodobno šolo, s tem pa pripomogel k ohranjanju kulturne dediščine in ljudskega izročila.

¹ Avtor je profesor razrednega pouka, op. ur.

S pisanjem diplomskega dela sem pridobil precej pozitivnih izkušenj in znanja. Srečeval sem se z ljudmi, ki so me toplo sprejeli, si vzeli čas za pripovedovanje in se z mislimi vračali v otroštvo ter se spominjali brezskrbnih dni. Zanimivo je bilo, kako malo je bilo potrebno, da so zbudili spečega otroka v sebi. Večina jih je bila najprej prepričana, da se ničesar ne spominjajo oziroma da se spominjajo zelo malo. Ko pa je pogovor stekel, so se pri govorcih zbudile iskrice v očeh, tako da sem komaj uspel zapisati povedano. Nekateri so za demonstracijo pripravili določene pripomočke, drugi pa so določene igre pokazali tako, da so me vključili v igro. Bili s(m)o srečni, veseli, zadovoljni.

Uvod

V diplomskem delu sem se osredotočil na zapis izštevank, iger in igrač, s katerimi so si kratili čas otroci v Šaleški dolini. V tem članku pa so predstavljene nekatere izštevanke, igre in igrače iz diplomskega dela, ki so skozi različna obdobja spremljala naše očete, mame, dedke, babice, pradedke in prababice. Večina igrač je bilo narejenih iz naravnih materialov oz. materialov, ki so bili ponovno uporabljeni, iz katerih so nato nastale priložnostne igrače.

Sam projekt (diplomsko delo) je namenjen razredni in predmetni stopnji, saj se učenci preko izdelave igrač (izkustveno učenje) učijo samostojnosti, odgovornosti, delovanja v timu in reševanju problemov. Naravni material je učencem lahko dostopen, večina izdelkov pa je enostavnih za izdelavo. Skozi izdelovanje izdelkov si učenci pridobivajo delovne navade, ročne spretnosti, sposobnosti, nova znanja, oblikujejo in razvijajo se osebno. Po tem lahko sklepamo, da se razvijajo celostno in vsestransko. S celostnim procesom izobraževanja lahko lažje združujemo medpredmetne povezave.

Namen izdelovanja igrač je poglobljeno spoznati projektno učno delo, prikazati možnosti uporabe naravnih materialov, ohranjati igre in igrače naših prednikov kot kulturno

dediščino ter prenašanje ljudskega izročila od starejših na mlajše rodove, spoznati orodja in pripomočke za izdelavo ter rokovati z njimi, v učencih spodbujati kreativnost, samostojnost, konstruktivnost.

Kratka predstavitev diplomskega dela

Igre in igrače prehajajo iz roda v rod in če gledamo nazaj zgodovinsko, vidimo, da se je to pojavljalo že pred našim štetjem. Najstarejšo igračo na Slovenskem so našli na Ljubljanskem barju iz časa 3000 let pr. n. št. in sicer majhen čoln. Le redko se ohranjajo igrače iz naravnih materialov ter priložnostne igrače, ki jih izdelajo dedki in babice za svoje vnuke, zato je pomembno, da se te reči zapisujejo, ohranjajo ter izdelujejo po principu izdelave »na star način«. Tudi za igre velja, da tonejo v pozabo, zato je pomembno, da jih zapisujemo, saj s tem ohranjamo kulturno dediščino in ljudsko izročilo naših prednikov.

V diplomskem delu sem zbral, zapisal in opisal 89 iger, opisal 40 igrač ter njihovih različic ter 16 različnih izštevank, 42 iger in igrač pa je zgolj omenjenih in naštetih zaradi pomanjkanja podrobnejših informacij. Določene igrače so opisane po posameznih stopnjah izdelave. Pri vsaki igri, igrači je opisan tudi namen in možnost uporabe. Z bogato različnostjo in pestrostjo iger, igrač in izštevank sem želel tudi pokazati, da so se naši dedki in babice z »malo« pripomočki znali »kakovostno« igrati in popestriti ter spremeniti dolge urice v veselje. Zbranih je kar precej idej, zato verjamem, da se lahko koristno uporabljajo na šolah, festivalih, delavnicah, poletnih taborih. Igrače, ki so predstavljene v članku, so razdeljene na lažje in zahtevnejše po načinu izdelave. Večina izdelkov je narejenih iz naravnih materialov, kar pomeni, da jih je lahko obdelati, so poceni ter lahko dostopni, prijetni za dotik, primerni za izdelovanje ob tehniških dnevih na šoli. Z izdelavo izdelkov se projekt ne konča, saj lahko na koncu pripravimo prireditev na OŠ, na kateri predstavimo izdelane igrače, na odru zaigramo ljudske igre, prikažemo izštevanke

ter zapojemo in zaplešemo. Preko teh aktivnosti se dobro vidi povezovanje med predmeti in doseženimi cilji, ki se uresničujejo tekom projektnega učnega dela, ohranjajo se igre in igrače naših prednikov kot kulturna dediščina ter prenašanje ljudskega izročila na mlajše rodove.

Včeraj, danes, jutri v Šaleški dolini

Igre in igrače v Šaleški dolini so bile enake ali podobne in se niso dosti razlikovale od ostalih iger in igrach iz drugih delov Slovenije. Na kmetijah so si otroci pretežno sami izdelovali preproste igrače iz naravnih materialov (kamen, les, glina, bombažne obleke, živalski deli ...) in se z njimi igrali, kadar so opravili vso potrebno delo okoli gospodarskih poslopij. Vemo pa, da je bilo v starih časih ogromno dela na kmetijah, zato so imeli otroci bolj malo časa za igro. Kadar so ga le imeli, so izdelovali mlinčke ob potokih, punčke in žoge iz cunj, škatlice, piščali iz vrbovine in leske, voličke iz drevesnega lubja ...

Poglejmo si nekaj spominov iz otroštva ljudi iz Šaleške doline, o njihovih igrah in igračah ter kaznih. Osebne izpovedi »otrok« in pogled ter doživljanje preteklega časa.

Janez Žmavc, Šoštanjčan, je pripovedoval o tem, kakšno kazen je dobil, ko je med igranjem polil juho: *Prve koristne napotke za pustolovske podvige sem pridobival pri stari Ani Walddl, ki je imela na drugem koncu mesta blizu sodišča trafiko in sem ji moral od stare mame nositi kosilo v menažki. V zgornji posodi je bila zmeraj juha, ki nikoli ni prišla cela na cilj. Preveč se je dogajalo na cesti med zaplatami senc in s soncem posijanami pokrajinami, za katere so se bojevali Komanci in Siouxi. Do Koradeja in Čebula je šlo še vse po sreči, saj so bili tam moji Apači; pri Novakovih pred mostom, kjer je bil grand kanjon, pa so se že spopadali s Siouxi. Za polito juho nisem smel tistega dne prebrati Tinčka in Tončka v Afriki v stripu, ki je izhajal v Slovencu, ampak šele naslednjega dne. In tako nisem bil na tekočem, saj se je tisto, kar naj bi doživela danes, ko zakleto vedno zgodilo že včeraj (Žmavc 2005, 34).*

Marko Atelšek iz Lokovice pri Šoštanju se je tako spominjal otroških dni: *»Ko smo se otroci pozimi igrali v hiši, smo nekega dne dobili idejo skrivanja igračk. Zdel sem se sam sebi zelo pomemben, ker sem menil, da sem našel najboljše skrivališče. Plastično punčko sem namreč skril v pečico zakurjenega štedilnika na trda goriva. Skrivnostno sem molčal vse do poldneva, ko sem končno odprl pečico in v njej zagledal ... kupček staljene plastike. Zelo mi je bilo žal lepe igračke«* (Brglez in Obradovič 2002, 12).

Pripovedovalka Janja Sovič je tako opisala svojo otroško izkušnjo: *»Ko sem bila manjša, sem imela veliko dolgolasih barbik, ampak v tistem času se je moda spremenila. Od takrat naprej so bile popularne kratke pričeske. In ker barbike niso hotele zaostajali za modnimi trendi so obiskale frizerja – MENE! Naredila sem jim najmodernejše pričeske! Barbike so bile zadovoljne, jaz sem bila zadovoljna, ampak mama pa ne«* (prav tam, 13).

Zvone Čebul se spominja, da je bila v Metlečah (blizu Šoštanja) sredi druge svetovne vojne tovarna gospoda Horvata, ki se ji je reklo po domače »pr' Volovšku«. Tam so med drugim izdelovali tudi igrače, kot so leseni konjički za guganje, lesene kocke, lesene vozove in vozičke. Otroci so hodili tja past oči, saj pri večini izmed njih ni bilo denarja za kupovanje dragih igrač.

Spominja se tudi, kako so se večkrat igrali, da so bili vojaki. Ponavadi so bili razdeljeni na tri vojske, včasih tudi več. Vojske so imenovali Šoštanjska, Petanova, Hliševa, Garšinska, Grajska. Vojske so bile imenovane po tistem, ki jih je organiziral, ali pa so bile imenovane po vasi, iz katere so prihajali fantje. G. Čebul pravi, da so se skrivali po gozdu, delali loke, bunkerje, zaklonišča in se obmetavali s storži. Včasih pa so se tudi »orng« (močno) spoprijeli z golimi rokami. Takrat je znala fantom zavreti kri po žilah. Igra je prešla v pravo rivalstvo in boj. Za posledice so imeli raztrgane hlače, srajce, buške, odgrnine, potolčena kolena, modrice, tu in tam pa je bila prisotna tudi kakšna kaplja krvi.

G. Čebul se spominja, da so v Šoštanju med drugo svetovno vojno prodajali kovinske konstrukcijske izdelke (vlaške, bagerje, avte) podjetja Merklin. To so bile izredno drage igrače in le otroci bogatih staršev so dobivali te proizvode. *»Več različnih igrač si lahko naredil iz enega seta, dražja je bila škatla. Mi pa smo hodili gledat pred izložbo, past oči in potiskat nosove na šajbe«.*

Belovodčani pa so veliko rajši hodili na delo, če so vedeli, da se jim bo na koncu pridružil godec, da bo zabava in družabne igre. Zato so kljub utrujenosti pogosto plesali še dolgo v noč. Zasledimo še, da so se na zabavah, porokah, »mlačvi« (mlatenju) igrali različne igre in peli pesmi.

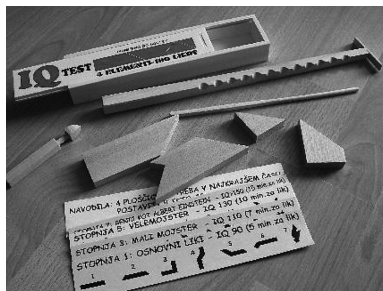
Marta Korošec s Konovega se spominja, kako so z otroci iz soseske izdelovali (narisane in izrezane) papirnate bankovce ter kovance. S tem denarjem so se igrali banko, trgovino. Vsak otrok je imel svoj denar, s katerim je kupoval različne izdelke v otroški trgovini, in plačeval položnice na banki.

Ponudba igrač

Da se ohranjajo stare igrače in da prihajajo nove na tržišče, skrbijo za to tudi razna podjetja. V Šaleški dolini obstajata tudi dve podjetji, ki se ukvarjata z izdelavo igrač. Na kratko jih bom predstavil.

V Vinski Gori je bilo leta 1991 ustanovljeno družinsko podjetje LAMELA, d. o. o., katerega primarna dejavnost je parketarstvo. Med drugim izdelujejo tudi polizdelke – igrače iz lesa za znano nemško podjetje Ravensburg. Igrače oz. polizdelke so pričeli izdelovati 1998. Izdelujejo tangrame oz. IQ-test igrače, lesene kocke, figurice, punčke, sestavljanke, izdelke po naročilu.

Slika 1:
Izdelki in polizdelki
podjetja LAMELA,
d. o. o.
(Foto: B. Vogrinec)

V Velenju obstaja proizvodno podjetje AJA-LINA, d. o. o., ki je bilo ustanovljeno 1990. Proizvajajo didaktične igrače, zunanja in notranja igrala, blazine, sedežne garniture za vrtnice in šole ter podloge. Njihovi izdelki so narejeni iz kakovostnega materiala. Vse njihove igrače imajo oznako CE-standard. Dobili so veliko nagrad in pohval za kakovostne proizvode.

Slika 2: Lutke za na prste AJA-LINA [7]

Da proizvedene igrače, ki so ugledale luč sveta, niso šle v pozabo, je poskrbel Muzej Velenje. Na Velenjskem gradu so imeli na temo igre in igrače že dve razstavi. Hkrati pa skrbijo za zanimiva izobraževanja za najmlajše mlade muzealce. Prva razstava z naslovom Igrače moje mladosti (avtorica Aca Poles) je bila od 17. 9. 2002 do 13. 11. 2002. Razstavo so ustvarili skupaj s prebivalci Šaleške doline, ki so Muzeju Velenje donirali ali posodili igrače. Druga razstava z naslovom Našim igračam je tako dolgčas (avtorica Tanja

Verboten) je potekala od 5. 10. 2010 do 30. 11. 2010. Razstavljali so izdelke - igrače, ki jih Muzej Velenje skladišči v depojih. Razstavo so pripravili v okviru projekta Z igro do dediščine, ki ga je v tednu otroka v letu 2010 prvič organizirala pedagoška sekcija pod okriljem Skupnosti muzejev Slovenije. V Muzeju Velenje pripravljajo mesečne delavnice z različno tematiko. »Mladi muzealci« so otroci, ki se enkrat mesečno »spremenijo« v zgodovinarje in preko predavanj ter ustvarjalnih muzejskih delavnic na ustvarjalen način spoznavajo zgodovino.

Da je Šaleška dolina odprta mladim in da se trudijo za mlade, lahko razberemo tudi iz sledečih, spodaj opisanih nazivov, prireditev, sejmov, dogodkov. Mesto Velenje se ponša tudi z nazivom 'otrokom prijazno Unicefovo mesto', ki je mednarodni projekt, v katerem so vključena različna mesta. Župani se obvezujejo, da bodo razvijali mesto, ki bo prijazno do otrok.

Leta 2010 so se različna društva, klubi, organizacije, šole in vrtci v Velenju odzvale na gospodarsko krizo, ki je zajela vse sloje v Šaleški dolini. Čeprav je tržišče poplavljenost z otroškimi izdelki, si kljub temu marsikdo ne more privoščiti igrač, vemo pa, kakšen pozitiven vpliv lahko imajo igrače na otroke. Zato so v ta namen organizirali 1. sejem igrač, kjer so zbirali, menjavali, podarjali in prodajali igrače po simbolični ceni. Namen je bil, da pridejo igrače do čim večjega števila otrok.

Omembe vreden je še največji otroški festival v Sloveniji, imenovan Pikin festival. Leta 2011 je praznoval že 22-letnico. Vsako leto organizirajo ogromno dejavnosti za otroke. Iz majhnega enodnevnega dogodka, ki je se prvič zgodil leta 1990, in iz peščice obiskovalcev je prerasel v festival, ki ga v obišče tudi do 100 tisoč obiskovalcev.

Izštevank

V nadaljevanju bom predstavil izštevank, igre in igrače, s katerimi so si nekoč krajšali prosti čas naši ljudje Šaleške doline. Iz ogromno iger in igrač bomo lahko razbra-

li, kako bistri in iznajdljivi so bili nekoč otroci, saj so si iz »zelo malo materiala naredili zelo veliko igro«. Bogatost in pestrost iger kaže, da so si ljudje vedno vzeli čas za razvedrilo in sprostitev.

V Šaleški dolini poznamo mnogo izštevank. Ponavadi jih tvorijo »spakedranke« ali namišljene besede, ki nimajo logičnega pomena. Pri določenih igrah je bilo potrebno najprej določiti prvega. Prepiru so se izognili tako, da so »sreči« prepustili, koga bo žreb določil za prvega. »Srečo« so klicali na več načinov: najbolj pogosto je bilo izštevanje, pa tudi vabljanje, žrebanje s slepo mišjo, fucanje in laza. Pri izštevaniu so otroci stopili v krog. Žrebanec je s kazalcem pokazal na vsakega; s 1. zlogom izštevanke je začel pri sebi in nadaljeval z naslednjimi zlogi po vrsti, tako kot so stali otroci. Tisti, pri katerem se je končal zadnji zlog, je bil »rešen«. To so ponavljali tako dolgo, da so bili »rešeni« vsi, razen enega. Ta je igro začel (Vanovšek in Podvratnik 2005, 14).

Zanimiva je bila igra »fucanje«, kar pomeni metanje kovanca kvišku. Po dogovoru velja »cifra« ali »mož«. Kdo vrže dogovorjeno stran, začne prvi igro. Žrebanje s slepo mišjo opravijo tako, da nekomu zavežejo oči, ostali stojijo narazen in obstanejo. Ta, ki ima zavezane oči, začne iskati, in tisti, na katerega naleti najprej, začne igro (prav tam).

Nekaj izštevank:

*An ban, pet podgan,
štiri miši,
v uh me piši,
vija, vaja, ven.*

(Druga različica:)

*Ein pan, pet podgan,
štiri miši,
notri v hiši,
vija, vaja, ven.*

Eci, peci, pec,
ti si mali zec,
ti si mala prepelica,
eci, peci, pec.
Ekate, pekate, cukate me,
fibe, fabe, domine,
ektum, pektum, kufer štuc,
kvinte, kvante, ven ga fuč.

Ti si krava belka,
bela in vesela,
pojdi ven
bela in vesela krava ti.

Enči, benči do kolenči,
tvoja vrata zapečata,
pojdi ven ti.

A du tu ta ru
zign, bogn, krava ru, krava reka,
pupa šteka,
čiči, fiči, for ven.

Tovarna Zlatorog,
ne dela več preprog,
je čisto zaostala,
ker nima materiala.

Pika nogavička,
ima rdeča lička.
Nosek pa rumen,
ti pa pojdeš ven!

En kovač konja kuje,
kol'ko žeblijev potrebuje?
En, dva, tri,
pa povej število ti!
Didl, didl, dajca,

mi imamo zajca,
noge ima štiri, niso nič pri miri,
en, dva, tri,
zdaj si zajček ti.
Ti boš mačka,
jaz bom miš,
jaz bom bežal,
ti loviš.

Pod belim mostom je pisalo
cip, cipi lip, cipilondiga.
Kdor tega ne izgovori,
tist' tudi lovi!

Pod belim mostom je pisalo
šafka fo škafnik,
kdor tega ne izgovori,
ist' tudi lovi!

Ena, dva, tri,
pojdi puta ven ti!

Materiala več ne bo,
zato preš tej do sto:
deset, dvajset, trideset,
štirideset, petdeset, šestdeset,
sedemdeset, osemdeset,
devetdeset, sto.

(Medtem, ko je govorec izgovoril besedo sto, je moral soigralca udariti po dlani. Če ga je zadel, je »zadeta« roka izpadla iz igre, če jo je zgrešil, je ostala v igri.)

Biba leze, biba gre,
da bi prišla do gore,
do biser gore,
kamor nihče drug ne more!

Pri nekaterih igrah so imeli tudi kazni. Takšne igre so se igrali predvsem odrasli. Na koncu igre je bilo potrebno kazni odkupiti. Zastavljene predmete so dali v vrečko ali predpasnik, da se jih ni videlo, nato pa je izbrani sodnik prijemal predmete v roko in rekel: »Kaj zasluži ta človek, ki je svoje blago izgubil, pa bi ga rad nazaj dobil?« Izbrani sodnik pa je nato določil nalogo »kaznjencu«, da si je prislužil predmet nazaj, naprimer: lastnik je moral nekaj zapeti, zaplesati, povedati smešnico, zgodbo ali opraviti delo.

Igre

Tako kot drugod po podeželju v Sloveniji so se tudi otroci Šaleške doline veliko igrali zunaj. Ob slabem vremenu se je igra prestavila v hišo, lovljenje pa na kozolce in senike.

LOVLJENJE

Najprej so se igralci postavili v krog in z izštevanko določili tistega, ki bo lovil prvi. Izbrani otrok je moral loviti ostale. Pri tem so bežali vsak na svojo stran in se mu izmikali. Tisti, ki se ga je »lovilec« dotaknil za roko, nogo ali ramo, je lovil naprej. Igrali so se, dokler se niso utrudili ali naveličali.

KDO SE BOJI ČRNEGA MOŽA?

Igra je bila bolj zanimiva, če je sodelovalo večje število otrok. Z izštevanko so določili »črnega moža«, ki je stal na enem koncu igrišča, na drugem ostali otroci. Črni mož je zavpil: »*Kdo se boji črnega moža?*« Otroci na drugi strani so mu odgovorili: »*Nihče!*« Črni mož je nato rekel: »*Kaj pa če pride?*« in otroci so zavpili: »*Pa zbežimo!*« Nato so otroci in črni mož stekli drug proti drugemu, pri čemer je skušal črni mož koga ujeti. Tisti, ki ga je ujel, je v naslednjem krogu lovil skupaj z njim. Igra je trajala toliko časa, dokler ni ostal v igri le en otrok. Ta je bil zmagovalec in novi črni mož v naslednji igri.

SKRIV ANJE

Z izštevanjem se je določilo nekoga, ki je mižal oziroma iskal. Z dlanmi ali ruto si je moral pokriti obraz in se obrniti k steni, drevesu, grmu ... Medtem ko je glasno štel, so se ostali poskrili. Ko je preštel do dogovorjenega konca (npr. do 30), je zakričal: »*Kdor ni skrit, ta miži!*« Druga varianta se glasi: »*Kdor ni skrit, naj se gre solit! Jaz grem!*« Nato se je obrnil in začel iskati. S tistim, ki ga je najprej našel, sta zamenjala vlogi. Če je iskalec videl skrito osebo in jo napačno poklical po imenu, se je skrita oseba zadržala: »*Razbit lonček! Vsi ven!*«, kar je pomenilo, da je iskalec moral še enkrat šteti, ostali otroci pa so se lahko znova poskrili.

Včasih pa so se skrivali tudi na »pofoček«. Igra se je začela tako, kot je opisano zgoraj, le da je moral iskalec, ko je prvega odkril, takoj teči proti mestu, kjer je prej mižal in trikrat z roko udariti po ... (pofočkati) in zraven govoriti: »*Ena, dva tri ...* (pove ime soigralca, ki ga je zagledal) *miži!*« Potem išče še ostale. Če je iskalec našel večino otrok, je mižal tisti, ki je bil prvi »pofočkan«. Če iskalec nikogar ni nobenega našel, je to izkoristil kateri izmed najbližje skritih. Skočil je na mesto, kjer je iskalec prej mižal, in ga »pofočkal«. Če iskalec ni »pofočkal« večine, je moral spet mižati oziroma iskati še enkrat.

SLEPE MIŠI ALI SLEPE KURE

Skica 1:
Slepe miši

Igralci so določili tistega, ki bo slepa miš ali kura. Pri tej igri je bilo zelo pomembno, da je imela »slepa miš/kura« pravilno zavezane oči in ni ničesar videla. Naglavno ruto so ji prevezali preko oči. Tisti, ki ga je slepa miš/kura ujela, ga je v naslednji igri nadomestil. Kadar je bilo slabo vreme, so se igrali v hiši. Takrat so se okrog slepe miši/kure plazili in hodili po prstih.

DIDL DAIČ

Iz češpljevega drevesa so si otroci odrezali vejo, dolgo približno en meter. Zasadili so jo v tla, dolge stranske veje pa malo prirezali, da jih niso ovirale. Vejice so predstavljale »kaveljčke«, na katere so zatakneli majhne »rogovilice«, ki so jih premikali gor in dol. Pri igri so potrebovali tudi leskovo palico, dolgo približno deset centimetrov, ki so jo prerezali po dolžini na polovico. Igralec, ki je bil na vrsti, je oba konca paličice drgnil z dlanmi in spustil na tla. Če sta obe cepljeni strani kazali navzgor, se je lahko pomaknil za dva kaveljčka navzgor, če pa je kazal en konec cepljeno stran, drugi pa ne, se je pomaknil le za en kaveljček. Če je bilo lubje obeh koncev obrnjeno navzgor, je pomenilo, da se mora pomakniti za en kaveljček navzdol. Zmagovalec je bil tisti, ki je prvi prišel do vrha češpljeve veje.

PEPČEK

Pri tej igri so lovili žogo. Tudi to igro so se lahko igrali najmanj trije igralci. Oba zunanja igralca sta metala žogo drug proti drugemu, srednji igralec pa je žogo skušal ujeti, a le takrat, ko je letela po zraku, in ne kadar je padla na tla. Če je žogo ujel, je zamenjal prostor s tistim, ki je žogo pravkar vrgel. Če je v igri sodelovalo več otrok, so se postavili v krog, žoga pa je krožila med igralci.

Skica 2:
Pepček

»RIHTARJA BIT«

Eden od igralcev je sedel na klopi in držal glavo »rihtarja« med nogami ali pa je »rihtar« slonel na klopi in si zakrival obraz z rokami. Nekdo izmed preostalih igralcev ga je udaril z dlanjo po zadnji plati. Udarjeni je moral uganiti, kdo ga je udaril. Slonel je tako dolgo, dokler tega ni ugotovil. Če je ugotovil, sta zamenjala vlogi.

RINČKO TALAT

Eden od igralcev je držal roke, kakor da bi prosil in imel med dlanmi kak kamenček ali podoben droben predmet. Ugibalec je stal poleg njega. Ostali so stali ali sedeli v vrsti in držali roke, kakor da prosijo. Zdaj je šel prvi od enega do drugega in segel s sklenjenima rokama vsakemu med dlanmi in rekel: »*Rinčko talam, dobro skrij, da jo mucek ne dobi.*« Rinčko je dal samo enemu. Vsi ostali so se morali pretvarjati, kakor da jo je dobil vsak izmed njih. Ugibalec oziroma maček je moral uganiti, kdo je dobil rinčko. Če ni uganil, se je igra začela od začetka. Če pa je uganil, je moral tisti, ki je dobil rinčko, za mačko, sam pa je postal delilec. Prejšnji delilec je smel sesti med ostale.

ŽABA

Igra se je začela s pozivom: »*Ena žaba je umrla, štiri miši je požrla. Ali greš na pogreb?*« Igralec je odgovoril da.

Nato je govorec naprej spraševal: »*Kol'ko vancev boš nosila?*« Igralec je nato rekel poljubno številko, naprimer 8. Tisti, ki je štel izštevanko, je z stisnjeno pestjo narahlo udarjal po zgornji strani stisnjenih pesti vseh igralcev in zraven štel do številke 8. Pri osmem udarcu se je ustavil. Ta igralec je moral nato odmakniti pest iz igre. Igra se je nato nadaljevala po istem sistemu z izštevanko. Tistemu, ki je zadnjemu ostala dvignjena pest v igri, je zmagal.

EN KOVAČ KONJA KUJE

Igralci so položili roke s stisnjenimi dlanmi na mizo. Izvoljenec je štel pesti ter zraven govoril: »*En kovač konja kuje, kol'ko žebļev potrebuje, en, dva, tri, pa povej število ti!*« Igralec z izšteto pestjo je rekel število, naprimer 20. Pest, ki je bila udarjena na število 20, je izpadla in igralec jo je moral umakniti. Zmagal je tisti, čigar pest je ostala zadnja.

KRIŽ KRAŽ, KRALJ MATJAŽ

Na otrokovo dlan so starši ali kdo drug s kazalcem »narisali« lik, podoben križu, in govorili: »*Križ, kraž, kralj Matjaž.*« Nato so nadaljevali tako, da so s kazalcem zavrtali v dlan in rekli: »*Luknjo zvrta, bum, bum, bum!*« Ob besedi »bum« so otrokovo dlan rahlo tlesnili z dlanjo.

PRSTI

Igralec je našteval soigralcu prste in kazal s kazalcem po vrsti na vsakega. (Palec): Ta je rekel – jejmo.

(Kazalec): Ta je rekel – pijmo.

(Sredinec): Ta je rekel – kje bomo pa vzeli?

(Prstanec): Ta je rekel – v mamini skrinji!

(Mezinec): Jaz bom pa mami povedal.

JAKEC, KJE SI

Igralec z zavezanimi očmi je lovil in spraševal: »*Ja-kec, kje si?*« Soigralec mu je moral vedno odgovoriti: »*Tu-*

kaj!« Njegova naloga je bila, da se mu hitro izmuzne. Ko ga je igralec z zavezanimi očmi ujel, sta vlogi zamenjala. Če je bilo več igralcev, so sklenili velik krog. Lov je potekal v krogu, kar je bilo še zanimivejše.

ABRAHAM 'MA SEDEM SINOV

Pri tej igri so igralci sedeli ali stali in peli:

*Abraham 'ma sedem sinov,
sedem sinov Abraham.
Vsi so jedli, vsi so pili,
Vsi so delali tako:**
*Vsi tako, vsi tako,
Vsi so delali tako.*

*(*Igralci so kazali različne gibe. Pesem so ponavljali, dokler so se spomnili novih gibov.)*

PTIČKE VAGAT – CICA VAGA

Igralec prime soigralca s »ščepom« za kožo na hrbtu roke. Enako naredijo vsi igralci. Tako so se vse roke držale druga druge in nihale z njimi, medtem pa so govorili: »*Cica vaga, cica vaga – šššš!*« Ko so rekli »šššš«, so roke spustili in s prsti »zafrfotali« po zraku.

*Slika 3:
Ptičke vagat
(Foto: B. V.)*

LEPA BELA LILIJA

Otroci so se prijeli za roke in naredili krog. Na sredini je stal plesalec in si zakrival oči. Ostali otroci so plesali v krogu in peli. »*Lepa bela lilija, notri pleše deklica, deklica se okol' vrti in si en'ga izvoli.*« Igralec v sredini kroga je z zaprtimi očmi stopil proti krogu in na slepo izbral enega izmed otrok. Skupaj sta na sredini zaplesala. Nato je izbrani ostal v sredini kroga, zaprl je oči in igra se je nadaljevala.

ALI JE KAJ TRDEN MOST?

Igralci so se postavili v vrsto in se prijeli za rame. »Potovali« so naokrog po igrišču, dokler niso prišli do »mosta«, ki sta ga naredila dva igralca tako, da sta se prijela za roke. Prvi v vrsti je vprašal: »*Ali je kaj trden most?*«

Sledil je odgovor igralcev v mostu: »*Kakor kamen kost!*«

»*Ali sme naša vojska skozi?*« je vprašal prvi v vrsti.

Igralca v mostu sta odgovorila: »*Prvega spustimo, zadnjega ulovimo!*«

Slika 4:
*Igra Ali je kaj
trden most? [8]*

Vojska je nato odkorakala pod mostom, zadnjega pa sta igralca v mostu ujela in ga nista spustila naprej. Ujetega sta vprašala: »*Ali imaš raje hruško ali jabolko?*« Ujetnik se je moral sam odločiti, kaj bo izbral. Ni vedel, kdo je »hruška« in kdo »jabolka«. Od otrok, ki sta tvorila most, je eden

bil »hruška«, drugi pa »jabolka«. »Ujetnik« se je pridružil tistemu, katerega je izbral po imenu (npr. hruška) in se ga je nato prijel okoli pasu. Ponudbe je oblikoval vsak igralec po svoje. Vojska je korakala tako dolgo skozi most, dokler niso bili ujeti vsi igralci. Na koncu igralci v skupini začeli vleči na svojo stran. Zmagala je skupina, ki je bila močnejša.

MATI, KOLIKO JE URA?

Enega igralca so določili, da bo mati. Na enem koncu pravokotnega polja so potegnili črto in se postavili nanjo v vodoravni vrsti. Na koncu si je »mati« zarisala krog in vstopila nanj. Igralci so jo spraševali: »Mati, koliko je ura?« »Mati« si je poljubno izmišljevala odgovore: »En mišji, tri slonje in pet žabjih korakov!« Igralci so napravili toliko korakov, primernih velikosti miši, slona, žabe ... Tisti, ki se je prvi približal materi, tako da se jo je lahko dotaknil, je zamenjal vlogo z njo.

ŠPON, ŠPAN, MLIN

Špon sta lahko igrala le dva igralca. Vsak od njiju je imel 12 fižolčkov ali kamenčkov. Eden si je izbral bele, drugi pa pisane ali rjave fižolčke. Na papir ali tla sta narisala igralno ploskev. Na ploskev izmenoma postavljala po en fižol. Vsak si je želel čimprej sestaviti vrsto, tako da bi položil tri fižole v isto vrsto in hkrati nasprotniku preprečil, da bi ga sestavil on. Če se je kateremu posrečilo, da je sestavil špon, je nasprotniku vzel fižol. Ko sta razporedila vse svoje fižole po ploskvi (medtem jih je že vsak nekaj izgubil), sta začela »šponati«. Vsak je smel vleči le od ene do sosednje prazne točke. Vsaka poteza je morala imeti smisel: priti nekje do »špona«. Ko so posameznemu igralcu ostali le še trije kamenčki, ni bil več vezan na poteze, ampak je lahko poljubno »skakal«, da je prišel do špona. Pri prvi »šponi«, ki se je posrečil nasprotniku, drugi izgubi en kamenček in s tem igro izgubi (s preostalima kamenčkoma namreč ne more sestaviti »špane«). Pri drugi igri sta zamenjala barvi.

*Sliki 5, 5a:
Igra špon, narisana na leseni škatli
(Foto: B.V.)*

BIKERLI BAKERLI

Igra se je odvijala v stoječem krogu, igralec je podajal cunjo. Otroci so stali v krogu tesno drug ob drugem in so gledali v krog, roke pa so imeli zravnanе na hrbtu in so čakali cunjo. Igralec je hodil okrog kroga, nosil cunjo in govoril: *»Bikerli, bakerli nosim, pa ne vem, komu bi ga dal, da bi ga fejest po riti našgal«*. To je ponovil enkrat, dvakrat ... in je dal nekomu cunjo v roke. Ta je stekel iz kroga za njim in ga tepel s cunjo, dokler ni prišel na njegovo mesto v krogu, ostali pa so kričali *»tolči, tolči, tolči ...«*. Zdaj je on nosil cunjo.

LOVLJENJE ŽOGE

Za igro so potrebovali žogo. V rokah jo je imel eden izmed igralcev. Drugi igralec pa ga je lovil, in če je prvemu z žogo prežala nevarnost, da bo ujet, jo je podal enemu izmed soigralcev. »Lovilec« je moral za njim in če ga je ujel, sta zamenjala vlogi.

VOLKOVI IN LISICE

Največ trije otroci so bili »volkovi« in so narisali polje, v katerem je bil njihov brlog. En volk je šel na lov na »lisice«. Ko je katero ujel, jo je odpeljal v brlog, kjer jo je drug volk čuval.

Proste lisice so tekale in se izmikale volku, ki jih je lovil. Igra se je končala, ko je zmanjkalo lisic.

MAČKA IN MIŠ

Igralci so se prijeli za roke in naredili nepopoln krog in vanj skrili »miš«, zunaj kroga pa je bila »mačka«. Mačka je vabila miš s sirom k sebi, miš pa se je upirala. Miš se je lahko skrila, lahko je šla povsod skozi krog, mačka pa le tam, kjer je bil krog nepopoln. Če je mačka ujela miš, je bilo igre konec.

VSTANI, SEDI

Igralci so stali pred igralcem, ki je bil vodja. Na ukaz »*Sedi!*« so morali počepniti, na ukaz »*Vstani!*« pa vstati. Vodja igre je izrekal oba ukaza izmenično, lahko je ponovil enak ukaz dvakrat, trikrat zapovrstjo. Kombiniral je oba ukaza samo, da bi se soigralci zmotili. Vodji igre je bilo dovoljeno tudi, da se pozabava z drugimi, ko je ukazal »*Sedi!*«, a je obenem sam vstal. Kdor se je zmotil, je bil izločen. Igre je bilo konec, ko je ostal en sam igralec v igri. Ponekod to igro imenujejo DAN, NOČ.

LISIČJI BRLOG

Igralci so se razdelili v dve skupini – eni so bili lovci, drugi pa lisice. Lisice so morale v krog, ki je bil narisane na tleh, lovci pa so stali zunaj kroga. Lovci, ki se niso smeli premikati, so skušali z žogicami zadeti lisice, te pa so se lahko izmikale. Tista lisica, ki je bila zadeta zadnja, je zmagala.

ČEZ PAL'CO SKAKAT

To je bila pastirska igra merjenja moči. Na paši so se pastirji sosednjih kmetij družili in pri igranju so nastajale zanimive igre. Meter narazen so zabili v tla dve palici z rogovi-lami. Preko teh palic so položili palico, ki je ležala na rogovi-lah, in čez njo skakali (igri so dodajali še različne elemente, naprimer hoja pod palico ...). V naslednjem krogu so prečno palico dvignili še više in tako naprej. Zmagovalec je bil tisti, ki je preskočil najviše postavljeno palico.

Skica 3:
Čez pal'co skakat

BARVE PRODAJAT

Otroci so stali v vrsti ali pa sedeli na klopi. Otroci so se med seboj dogovorili, katero barvo bodo predstavljali. Kupec je medtem moral oddaljen počakati od skupine, da ni slišal dogovorjenega. Ko so se otroci dogovorili, je prodajalec poklical kupca. Kupec je prišel v trgovino in vprašal: »*Dober dan. Ali imate barve?*« Prodajalec mu je odgovoril: »*Dober dan. Imamo. Katero barvo pa potrebujete?*« Kupec je nato začel naštevati barve, dokler ni rekel barve, ki jo je izbral eden izmed prijateljev. Ko je otrok zaslišal ime svoje barve, je moral hitro vstati in steči okoli vnaprej dogovorjenega območja. Kupec pa je tekel za njo. Če je otrok pritekel nazaj na svoje mesto pred kupcem, se je igra ponovila. Kupec je ostal kupec, prijatelji pa so si zamenjali imena barv. Če je kupec ulovil otroka, sta se vlogi zamenjali.

RAZBIJANJE PIRHOV

Igra se je igrala za velikonočne praznike. Otroka sta držala vsak svoj pirh v roki tako, da ga skoraj ni videti. Vidna dela pirha sta le njegov ozki in širši del. S pestjo (in pirhom v pesti) sta se borila toliko časa, dokler eden drugemu ni zdrobil pirha. Zmagal je tisti, čigar pirh je ostal cel.

ČAMPL

Na tla sta narisali poljuben krog. Uporabljena pripomočka sta bila palica in leseni valjasti predmet, imenovan »čampl«, ki je bil na obeh koncih ošiljen. Igro so lahko igrali največ trije igralci. Prvi igralec je stal v krogu in iz njega udaril »čampl«. Udariti je moral proti igralcu (če je igralec ulovil »čampl« z roko ali ga prijel, vrgel in zadel notranjost kroga, sta se igralca zamenjala). Ko je igralec spravil »čampl« iz kroga, je imel pravico udarjati trikrat zapored. Od mesta, kjer je prvič udaril »čampl« in do mesta, kjer je tretjič pristal »čampl«, je preštel korake. Prvi igralec je »čampl« odbijal tako dolgo, dokler ga drugi igralec ni ulovil in vrgel v krog ali pa dokler prvi igralec ni dosegel določenega števila korakov. Zmagal je tisti, ki je prvi naredil določeno število korakov (ki so se seštevali) v dogovorjeno smer (na primer petdeset ali sto korakov).

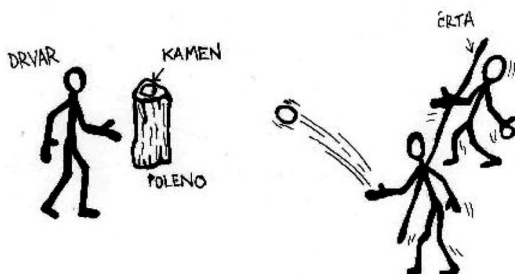
*Slika 6:
Čampl
(Foto: B. V.)*

KOZA KLAMF

Koza klamf je pastirska igra za poljubno število igralcev. Potrebovali so odžagano poleno (z ravno ploskvijo na

eni strani, da je poleno stalo) in kamenje. En igralec (drvar) je postavil poleno in na nanj kamen. Ostali igralci so izza črte zbijali poleno. Ko je eden izmed igralcev zbil poleno, ga je drvar moral postaviti pokonci in nanj dati kamen. Medtem je igralec, ki je zbil poleno, moral hitro steči po svoj kamen. Če je drvar že postavil poleno pokonci in nanj kamen, se je lahko dotaknil igralca, ki je pritekel po vrženi kamen. Če se ga je dotaknil, sta se zamenjala.

Skica 4:
Koza klamf

Če še ni postavil polena pokonci, še ni smel loviti metancev, medtem ko so oni pobirali vsak svoj kamen. Če ni nobeden izmed igralcev zbil polena, so se vsi igralci hkrati zapodili po kamne. S tistim, ki se ga je drvar prvi dotaknil, sta zamenjala vlogi. Drvar se jih je lahko dotaknil, če so se premikali. Če je metalec počepnil, se ga drvar ni smel dotakniti, lahko pa je stal ob njem toliko časa, da je vstal in se ga šele nato dotaknil. Takrat sta vlogi zamenjala.

NOŽKANJE

Pri tej igri so potrebovali mehko leseno desko in nož, ki se je lahko usločil. Igra je bila namenjena dvema igralcema. Nož so zavrteli in metali v desko. Če se je nož zapiknil, je igralec dal svoje prste zraven in od tal do vrha zadnjega dela ročaja zapičenega usločenega noža preštel, koliko prstov je v višino. Vsak prst je štel po eno točko. Zmagovalec je bil tisti, ki je prvi dosegel dogovorjeno število točk.

*Slika 7:
Nožkanje
(Foto: B. V.)*

KIPE METAT, FIGURE METAT

Kiparja so določili z izštevanko. Kipar je prijel otroka za roko, ga zasukal okoli sebe in spustil. Otrok je moral nato ostati v istem položaju, v katerem se je ustavil. Na koncu, ko je kipar vse otroke spremenil v kipe, je med njimi izbral najlepšega. Otrok, ki je bil izbran, je postal naslednji kipar. Igre je bilo konec, ko so se vsi otroci zvrstili kot kiparji.

PETELINJI BOJ

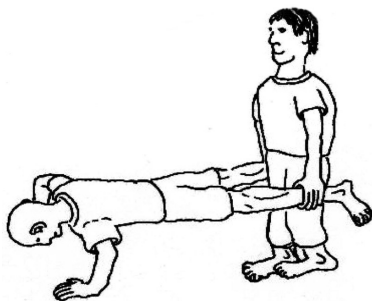
Igra se je odvijala na dvoriščih, travnikih, pašnikih. Med seboj sta tekmovala dva. Lahko je bilo tudi več parov. Nasprotnika sta imela prekrížane roke na prsih. Poskakovala sta na eni nogi, če sta stopila na tla z drugo nogo, sta bila izločena iz igre. Tekmovalca sta se zaletavala drug v drugega. Prostor ni bil omejen. Nogo, po kateri sta poskakovala, so si tekmovalci sami izbirali. Zmagal je tisti, ki je partnerja prej spravil na obe nogi.

SAMOKOLNICA

Samokolnico se je igralo poljubno število otrok. Igralci so se porazdelili v pare. Prvi otrok se je ulegel na trebuh, z dlanmi se je uprl v tla in iztegnil noge. Soigralec ga je prijel na noge in ga kot samokolnico vodil okrog. Samokolnica je bila seveda samohodnica, saj je otrok hodil po rokah. Ko se je

igralec utrudil, sta zamenjala vlogi. Igra je bila še bolj zabavna, če so se samokolnice lovile med seboj ali pa tekmovala, katera bo hitrejša. Igra se je končala, ko so se otroci upehali.

Skica 5:
Samokolnica

LJUBLJANA, ZAGREB, BEOGRAD

Govorca so določili z izštevanko. Igro je igralo poljubno število otrok. Otroci so na igrišču zarisali črto in se postavili za njo. Nasproti njih, v oddaljenosti kakih 10 metrov oz. po dogovoru, si je tudi govorec zarisal črto in stopil za njo. Otrokom je obrnil hrbet in hitro izgovoril: »*Ljubljana, Zagreb, Beograd, Sarajevo, Titograd.*« Otroci so se medtem neslišno približevali. Ko je govorec to izgovoril, se je obrnil, ostali otroci pa so morali ostati kot vkopani. Tisti, ki se je premaknil, je moral nazaj za črto. Govorec je ponavljal besedilo tolikokrat, dokler se mu eden od otrok ni toliko približal, da se ga je lahko dotaknil. Ta je potem postal govorec v naslednji igri. Različica te igre se imenuje tudi Divji mož.

AJNCARJI, CVAJARJI

Pesem in igra se je ponavadi igrala na veselicah in na porokah. Še danes je aktualna in skoraj nujna na porokah. Udeleženci so posedli za mizo, se razdelili na prve (ajncarji) in druge (cvajarji) ter potem glede na besedilo izmenično vstajali. Da je bila igra težja, je igral harmonikar vedno hitreje. Na besede »hojla-di-drom« so vsi posedli, tisti, ki se je zmotil, je moral sprazniti kozarec do dna.

Enako se izvaja pesem Japka, hruška, češpla, sliva.

*Ajncarji, cvajarji,
ajncarji, cvajarji,
ajncarji, cvajarji,
hojladidrom.*

*Japka, hruška, češpla, sliva,
japka, hruška, češpla, sliva,
japka, hruška, češpla, sliva,
japka, hruška, češpla, sliva.*

POUŠTERTANC, POJŠTERTANC

To je pesem, ki so jo peli in plesali ob družabno-zabavni igri. Na porokah je veljal za obveznega, drugače pa je bil zelo pogost ples na zabavah, praznovanjih, godovanju ... Plesali so ga tako, da se je na sredino kroga usedlo dekle. Tistega, ki mu je vrgla blazino pod noge, je izbrala za ples. Izbranec je moral potem za ples plačati. Na ta način so zbirali denar za nevesto (vsak, ki je plesal z dekletom, je moral plačati).

*Eno dekle me spravlja,
da bi plesat šel z njo,
oja, oja, saj s tebo ne grem*

...

*Poljubi jo pa kušni jo
pa poidi plesat z njo
pa poidi plesat z njo
pa poidi plesat z njo.
Poljubi jo pa kušni jo
pa poidi plesat z njo
pa poidi plesat z njo.*

*En fantič me spravlja,
da bi plesat šla z njim,
oja, oja, saj s tabo ne grem*

...

(Marija Mazej, roj. 1942, Bele Vode)

Druga različica Pouštertanca:

*En pobič me spravla,
da bi plesat šla z njim.
Oja, oja, s tabo ne gre.*

*Na sredi stoji
pa za poušter drži.
Oja, oja, pa za poušter drži.*

*Le primi jo, poljubi jo
pa poidi plesat z njo,
pa poidi plesat z njo
pa poidi plesat z njo!
Le primi jo, poljubi jo
pa poidi plesat z njo
pa poidi plesat z njo!*

(Slavko Stropnik, roj. 1918, Šoštanj)

BOBICE JEST

(Ivan Pudgar, roj. 1914, Bele Vode 67)

Igro so poimenovali, kadar so jedli bob. Dva sta se dogovorila, da gresta *bobíce jest*. To sta lahko storila na štiri načine: *na dajanje, na gledanje, na cvek in na vikanje*. Če si igral *bobíce na dajanje*, nisi smel vzeti nič od tistega, s katerim si stavil. Tako sta se stavila hlapec in dekla. Dekla je po večerji pobrisala mizo. Hlapec ji je priskočil na pomoč in ji ponudil borovo trsko, da bi lahko prižgala petrolejko. Dekla je pozabila, da od hlapca ne sme vzeti ničesar. Ker je vzela trsko, ji je hlapec rekel: »*Bobíce si izgubila!*« Bobice na gledanje se je igralo, kdo bo koga prej videl. Stavila sta župnik in hlapec. Zvečer sta šla k počitku; župnik v posteljo, hlapec pa je splezal na jablano, kjer je pričakal jutro. Župnik je zgodaj vstal in stopil iz hiše. Hlapec – skrit na jablani – mu je voščil dobro jutro, rekoč: »*Vidim vas!. Bobíce ste izgubili!*« Če se je igralo na cvek, sta dva, ki sta se stavila, iz *cveka* izrezljala figuro in jo precepila na dvoje. Vsak je dobil svojo polovico, ki sta jo morala imeti vedno pri sebi, sicer bi poza-

bljivec igro izgubil. *Cveka* sta se morala stakniti; tako ni bilo mogoče goljufati.

Pri Bačovniku so jedli bob in stavila sta *Bačovnca* in *Brezovnik*. Nekoč je na *gumnu* (mlatišče) Brezovnik vprašal *Bačovnco*, ki je prišla klicat k malici: »Micka, a maš cvek?« Ker se je gospodinja pred tem preoblekla in pozabila svojo polovico *cveka* v prejšnji obleki, je izgubila *bobíce*.

Če se je igralo na vikanje, sta se dva – običajno je bila med njima velika starostna razlika – dogovorila, da bo starejši mlajšega vikal, mlajši pa je moral starejšega tikati. Kdor se je zmotil, je izgubil *bobíce* (Janežič 2005, 30).

STEKLENICE POD NOGAMI

Igra se je odvijala na prostem ob veselicah, praznovanjih, družabnih srečanjih. Igralci so določili start in cilj. Tekmovali so v parih na izpadanje. Vsak tekmovalec je imel steklenico med nogami, ki jo je moral trdno stisniti, da mu ni padla na tla. Naloga je bila, da so igralci najhitreje premagali razdaljo od starta do cilja s steklenico med nogami.

PEPER TOUČ

Peper touč spada med zabavne igre. Za igro sta bila potrebna dva igralca, ki sta se igrala v sobi na klopi. V igri sta sodelujoča preizkušala svoji moči in vzdržljivost. S spodnje strani sta se z rokami in nogami oklenila klopi, z zadnjicama sta bila obrnjena drug proti drugemu in z njimi udarjala skupaj. Uspešnejši je bil tisti, ki je dlje časa zdržal v igri.

Skica 6:
Peper touč

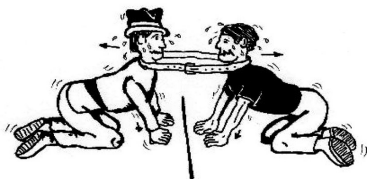
LOVLJENJE RIB NA SUHEM

Za to igro so otroci potrebovali ribiško palico in predmete z zankami. Igrali so se lahko kjerkoli. Tekmovalec je skušal z ribiško palico zatakni predmet, ki je imel zanko in je bila na določeni razdalji. Zmagal je tisti, ki je v čim krajšem času ujel največ rib.

VLEČENJE IZ ROVA

Vlečenje iz rova so se igrali v domači izbi ali večjem prostoru v hiši, lahko tudi na dvorišču ob jesenskih in zimskih dneh. Fanta sta pokleknila tako, da sta se oprla z rokami ob tla, obrnjena sta bila drug proti drugemu. Med sabo sta narisala črto ali mejnik. Okoli vratu sta si pripela pas in vlekla vsak na svojo stran, da sta se z rokami opirala ob tla. Zmagal je tisti, ki je potegnil nasprotnika čez črto.

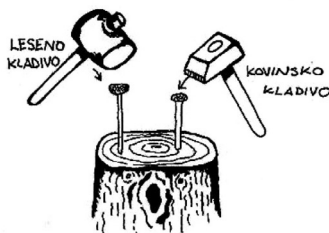
Skica 7:
Vlečenje iz rova

KMEČKI BILJARD

Igra se je dogajala na domačem dvorišču, v gozdu ali pred vaško gostilno. Igro so igrali po opravljenem sekanju drevja ter med počitkom in za zabavo. Kot pripomočke so potrebovali žeblje (cveke), leseno ali kovinsko kladivo, štor.

Skica 8:
Kmečki biljard

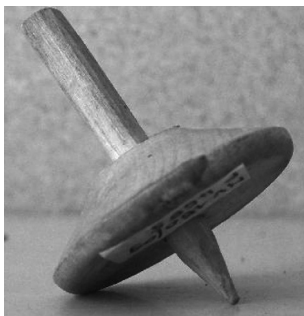
Možje so včasih svojo moč razkazovali tako, da so poskušali z enim udarcem zabiti žebelj v štor. Vsak od tekmovalcev je imel svoj žebelj. Včasih so tekmovali tako, da so zabijali žebelje z roko, zavito v cunje, ali z lesenim kladivom – odvisno od dogovora. Danes to počno z železnim, vendar z ozkim (ošiljenim) delom kladiva. Zmagal je tisti, ki mu je uspelo zabiti žebelj v štor z enim udarcem (drugim so šteli število udarcev) oz. tisti, ki je prvi zabil žebelj, ali tisti, ki je v določenem času zabil največ žebeljev. Vse je bilo stvar dogovora.

Igrače in igrala

VRTAVKA

Igrali so se tako, da so vrtavko zavrteli s prsti ene roke ali pa jo zavrteli z dlanmi (istočasno ena roka stran od telesa, druga k telesu). Imeli so tudi tekmovanja z vrtavkami. Zmagal je tisti, čigar vrtavka se je najdlje vrtela.

Obstaja pa tudi igra z vrtavko, imenovana »Marjanca«. Igrali so s fižolčki, kamenčki, kovanci. Igralec je zavrtel »Marjanco« in glede na to, kaj je pisalo na vrhu vrtavke, so morali igralci narediti. Če je pisalo Daj 1, so vsi igralci morali dati po en fižolček. Če je pisalo Vzemi vse, je igralec, ki je vrtel »Marjanco«, pobral vse fižolčke z mize. Zmagal je tisti, ki je pobral največ fižolov.

*Slika 8:
Vrtavka
(Foto: B. V.)*

GUMB NA NITKI

Skozi dve luknjici večjega gumba je bila vdeta nit, ki se je s hitrim vrtenjem gumba navila. Ko je bila nit dovolj navita, so jo z rokami raztegovali in popuščali, tako da se je nit sama od sebe odvijala.

PUNČKA, PUŽA

Obraz je bil izdelan iz časopisnega papirja ali ostan-
kov blaga, ki so bili izoblikovani v kroglo. Telo so povili z
ruto in povojem, tako kot so nekoč povijali dojenčke (roke in
noge so povili skupaj s telesom). Punčke so izdelovali tudi iz
bezgovih vej (izrezljali so podobo iz lubja). Bogatejši starši
pa so svojim otrokom kupili porcelanaste punčke.

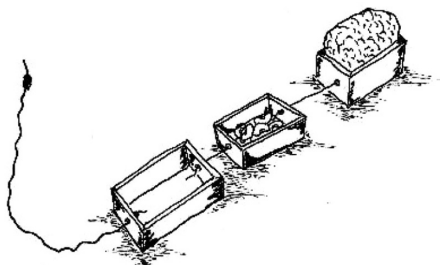
GUGALNICA

S to igračo so se igrali predvsem na paši, ko so med
drevesi v gozdu našli srobot. Konce srobota so privezali na
vejo. Nanj so se prijeli in gugali. Včasih so še vgradili desko
za sedenje.

ŠKATLICE VŽIGALIC

Včasih so bile škatlice vžigalic lesene. Ko so si jih
otroci zbrali dovolj, so jih povezali z nitjo in nastal je vlakec.

Skica 9:
Škatlice vžigalic

DREVESNA GUGALNICA

Otroci so položili daljšo desko na steber plota, hlod, velik kamen. Na eni strani sta se usedla največ dva otroka, na drugi prav tako in nato so se gurali.

FLIPER

Za fliper so uporabljali leseno, kovinsko ali stekleno kroglico. Če niso imeli tega, so uporabljali tudi fižol. Fliper ima naklon. Kroglico so dali na ozko levo ali desno stran. Nato so nagnili fliper navzgor, da se je kroglica skotalila proti vrhu. Fliper so nato položili nazaj na sprednji del, žogica pa se je sama skotalila navzdol. Vsak del fliperja je bil označen s točkami. Kjer se je kroglica zaustavila, toliko točk je dobil igralec. Kdor je zbral več točk, ta je bil zmagovalec.

*Slika 9:
Fliper
(Foto: B. V.)*

ROG, PIŠČALI, TROBLJE IZ LUBJA

Otroci so morali najti lepo, večjo, muževno vejo (»mu-zga«), ki ni imela poganjkov ali poškodovanega lubja. Pred majanjem so jih morali vse naokrog spiralasto vrezati. Lubje, ki so ga oluščili z debla, je bilo podobno daljšemu traku. Trak so zvili tako, da je bil podoben robu. V del, ki je bil zožen, so vtaknili preprosto piščalko (tri centimetre dolgo cevko). Tako je nastal zven, rog pa je imel funkcijo odmevnika. Široki del roga so prebodli s tanko vejico, da je bil trdnjši.

Druga piščal je bila narejena iz mladega bezga. Vejica je bila dolga 10 centimetrov. Nato so z nožem okrog in okrog potolkli po vejici, da je lubje odstopilo. V enem kosu so povlekli lubje z vejice. Eno stran lubja so dali v usta, stisnili z zobmi, da je nastala ožja odprtina in piščalka je bila narejena za uporabo.

HODULJE

Spretni otroci so hodulje izdelali kar sami iz dveh kolv (en do dva metra), kamor so na ustrezni višini pritrdili deščici. Skoraj vsak fant je imel svoje hodulje. Tekmovali so v raznih spretnostih in sicer kdo bo prej prehodil travnik ali stranice pravokotnika, ki so ga narisali na polju. Včasih so si zadali nalogo prečkanje potoka. Zmagal je tisti, ki je prvi prišel na drug breg. Tekmovali so tudi na 20- do 25- metrski razdalji in na čas. Če je tekmovalec med hojo stopil na tla, je moral nazaj na start. Po preteku petih minut je lahko sodnik ocenil uspešnost tekmovalcev, ki niso opravili celotne naloge. V tem primeru se je upoštevala premagana razdalja, merjena od starta.

LESEN VOZIČEK, LOJTRNIK

Vozove so izdelovali iz količkov (10-20 centimetrov), ki so jih oblikovali v podvozje. Na koncu prečnih količkov so pritrdili kolesca, odžagana od manjšega okroglega hloda. Spredaj je bilo pritrjeno oje (količek) za vprego živine. Izdelovali pa so tudi druge oblike vozičkov, lojtrnikov, vozov.

SANI ALI »KOLCE«

Otroci so imeli doma izdelane sani. Pogosto so starejši fantje izdelovani sani tudi za mlajše. Narejene so bile iz dveh desk, ki so bile spredaj polkrožno prirezane in povezane s količkom. Prečno pa jih je povezovala deska, na kateri so sedeli. Da so sani hitreje drsele, so jim na spodnjo stran okovali trakove pločevine, ki so jih vzeli s skrinj ali lesenih pa-

ketov, s katerimi so bili povezani. Sankali so se tako po hribih kot po zasneženih cestah, saj včasih ni bilo toliko prometa kot danes.

*Slika 10:
Sani
(Foto: B. V.)*

PIŠČALKA

Otroci so morali najti približno za prst debelo in 15 centimetrov dolgo paličico, vanjo vrezati luknjico, skozi katero je prihajal zrak, ko so otroci pihali.

*Slika 11:
Piščalka
(Foto: B. V.)*

Zgornjo odprtino so zamašili s sploščenim koščkom debla (ustnik). V spodnji del so zatakneli preostali del debla. Piščali so izdelovali spomladi iz vrbe ali leske, ko je še v vejah dosti tekočine in je veje lažje obdelovati.

ŽOGA

Otroci so ostanke blaga oblikovali v kroglo in jo povili z velikim kosom blaga ali pa so skupaj staknili pletene nogavice in nastala je žoga. Imenovali so jo »cotarca«. Za žogo so uporabljali tudi kravji ali svinjski mehur. Nekateri otroci

so imeli tudi usnjeno žogo, ki jo so dobili v dar od kakšnega sorodnika iz Amerike, vendar je bila to prava redkost. Prave usnjene žoge so imenovali »finfarce«. Žoge so izdelovali tudi tako, da so si otroci najprej zmečkali časopisni papir v kroglo, nato pa ga obvezali z vrvjo. Žoge so polnili tudi z žagovino. Izdelovali so jih tudi iz kravjih dlak.

*Slika 12:
Žoga iz blaga
(Foto: B. V.)*

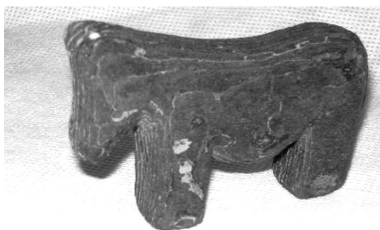
*Slika 13:
Žoga iz prašičjega
mehurja
(Foto: B. V.)*

ŽIVALI IZ LUBJA

Skorjo starega bora so lepo očistili in obrezali, da so dobili gladek kos. Z nožem so oblikovali različne domače živali, najpogosteje konje, vole in krave, ki so jih uporabljali kot vprežno živino. Najdemo pa tudi igrače v obliki človeka, psa, telička, pujsa. Igrače so bile preproste in so se navezovali na otrokov vsakdanji svet, ki ga je obkrožal na domačiji, vasi.

*Slika 14:
Živali iz lubja
(Foto: B. Flego)*

FRAČA

V rogovilasto vejo so vpeli elastiko. Na sredini, kamor so vpeli kamen, je bila ojačana z usnjeno krpico. S fračo so ciljali kakšen predmet ali kakšen oddaljen znak, ki so ga imeli za tarčo. V Šoštanju so fračo imenovali »fičifaj«.

LOK IN PUŠČICE

Lok so naredili iz vrbove veje in ga zvezali s tanko močno vrvico, narejeno iz konjskega repa. Za puščico so uporabili steblo trsa ali bergove veje. Na lok in napeto vrvico so spredaj nataknili puščico iz bezgove veje ali iz trsovega stebila.

ŽIVALI IZ PAPIRJA

Iz časopisnega papirja ali kartona so izrezovali različne živali. Noge so izrezali tako, da so lahko živali stale pokonci. Vpregli so jih tudi v izdelane lesene vozove. Napravili so pravo kmetijo. S figurami so ponazorili spravilo lesa iz gozda in prevoz po snegu, skratka, dogajanja in dela, ki so značilna za periferijo.

PUNČKE IZ LIČJA, IZDELKI IZ LIČJA

Ko so koruzo zličkali, so zbrali ličje in koruzne »laskes«. Za glavo so uporabili kostanj ali makove glavice. To so potem oblikovali in zlepili skupaj. Tako je nastala punčka. Izdelovali so še ptičke, copate, košare in razne druge izdelke, uporabne tako za igranje kot za uporabo pri hiši.

KV AČKANJE

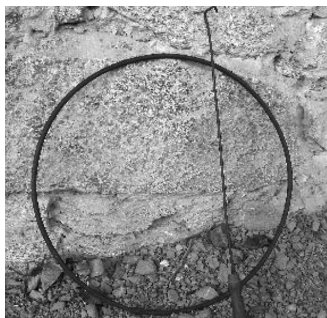
Včasih so doma sami izdelovali igrače. Iz volne so mame otrokom kvačkale ali pletle različne živali, kot so piščančki, muce, psi ... Napolnile so jih z volno, vato, bombažem, starimi krpami, slamo, žagovino. Obraz so izvezle z drugo barvo ali pa prišile gumbe za oči.

Slika 15:
»Kvačkana mačka«
(Foto: B. V.)

POGANJATI KOLO

Pri poganjanju so ponavadi uporabljali kolo oziroma kovinski obroč, snet s starega soda, škafo, čebra. Kot obroč za poganjanje so uporabljali tudi odslužene obroče koles, imenovane »rajfne« (špice – šprikle, t.j. tanke kovinske paličice so pobrali ven). Obroč so pomagali poganjati z rašilom. Z njim so lovili ravnotežje obroča. Otroci bogatejših staršev so imeli lesen obroč, imenovan tikec. Pri poganjanju obročev so si pomagali tudi z lesenimi palicami ali koli.

Slika 16:
Obroč in rašilo
(Foto: B. V.)

MLINČEK

Pastirji so si na paši krajšali čas z izdelovanjem lesenih mlinčkov. Nameščali so jih ob majhnih potokih, ob robovih gozda, kjer je bil pad vode, da je lahko poganjal mlinček. Preprosti mlinčki so bili narejeni iz dolge ravne veje, vanjo vdelane lopatice iz lesa ter dvema nosilcema v obliki črke Y.

*Slika 17:
Mlinček na vodo
(Foto: B. V.)*

DRSALKE

Drsalke so bile narejene iz lesa. Ker jih otroci niso znali sami izdelati, so jim jih naredili starši ali mizarški mojstri. Na čevlje so si jih privezali z usnjenimi jermeni. Drsali so se po zmrznjenih potokih, jezerih, ribnikih. Če niso imeli drsalk, so si naredili drsališče kar pred hišo ali pa na cesti. Zvečer so polili vodo, da je ta čez noč zmrznila, zjutraj pa so se podrsavali kar v čevljih. Starejšim, ki niso vedeli, kaj so zvečer naredili otroci, je na ledu pogosto spodrsnilo. Padli so se in se jezili, otroci so se pa smejali. Občasno so dobili tudi kakšno zaušnico ali pa so bili zlasani. Starejši so posipavali po ledu pepel ali droben pesek, da ne bi bilo spolzko.

IZDELKI IZ ŽEBLJEV

Preprosta igrača je bila narejena iz dveh žebeljev. Ostra dela sta bila zavita v polkrog. Namen igrače je bil, da je otrok spravil ostra dela žebelja v povezano celoto, ne da bi pri tem uporabil kakršnokoli silo. Žebelje so ukrivljali starši

v delavnicah, kovači v kovačijah ali v rudarskih delavnicah. Za zvijanje žebeljev so uporabljali primež in klešče. Žebelje so zabijali tudi v ravne vrste v kvadratno desko. Na žebelje so navijali volno, elastiko, vrv, gumice. Prikazovali so geometrijske like, oblike hiše, rož ...

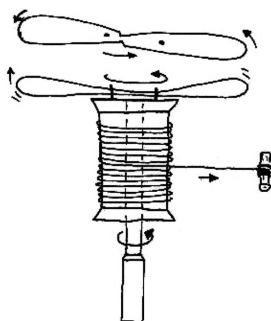
*Slika 18:
Zviti žebli
(Foto: B. V.)*

HELIKOPTER

Helikopter je bil narejen iz lesa, kovine in vrvi. Na »špulo« (Lesen valjasti predmet, včasih so imeli gor navit sukanec) so otroci zavezali vrvico in jo ovili okrog okroglega dela. Na konec vrvi so dali majhen kos lesa, da so imeli boljši oprijem pri potegu. Na spodnjo stran »špule« so vstavili leseno palčko, ki je služila kot držalo. Palčka je morala biti dovolj zračna, da se je »špula« zavrtela ob potegu vrvi. Na vrhu sta bila zabita dva žebelja, ki sta držala propeler helikopterja, narejenega (izrezanega) iz kovinske škatlice za čevlje, imenovane tudi globin. Hitreje, ko je otrok povlekel vrvico, višje se je dvignil propeler.

*Skica 10:
Helikopter*

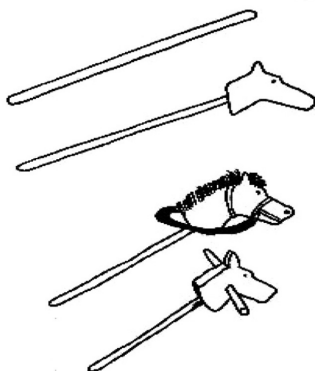
AVTOMOBILČKI, VLAKI

Obstajajo avtomobilčki različnih velikosti in oblik, narejeni iz različnih materialov. Kmečki otroci so imeli načeloma preprostejše avtomobilčke, narejene doma, saj jim starši niso kupovali igrač v mestih, ker so bile predrage. Seveda pa se je tudi na kmetih našel kakšen lepo izdelan avtomobil iz mestne trgovine. Otroci premožnejših družin v mestih so se lahko postavljali pred drugimi z lepo izdelanimi avtomobilčki iz lesa ali kovine.

LESENI KONJIČKI, JAHALNE PALICE

Poznamo več vrst konjičkov: lesene, plastične, plišaste, narejene iz prave živalske kože, jahalne palice različnih oblik in velikosti. Odtrgane preproste palice so bile narejene iz leskovih vej. Meščanski otroci so imeli na palice pritrjeno konjske glave, narejene iz kartona, lesa, grive pa so bile narejene iz vrvic ali rafije.

*Skica 11:
Različni tipi
jahalnih palic*

Poznamo tudi gugalne konje na ukrivljenih lesenih palicah, narejenih iz različnih materialov, kot so les, plastika, koža, usnje. Ti konji so bili zelo dragi, zato jih je imelo le malo otrok.

*Slika 19:
Jahalni konj
(Foto: B. V.)*

Otroci so ob zibanju prepevali pesem Hi, konjiček:

*Hop, hop, hop,
hi, konjiček, stop!
čez bregove in gorice,
toda pazi si nožice,
Hop, hop, hop,
hi, konjiček, stop!*

VOZIČKI ZA PUNČKE

Otroci so se radi igrali igre vlog. Punčke so se igrale babice, mame, varuške, otroke, dojenčke. Za to so uporabljale lesene vozičke. Dobro izdelane vozičke so imele deklice, katerih starši so bili bogatejši, enostavne vozičke pa so imele punčke preprostejših družin. Ti starši so kupili najcenejše vozičke v trgovini, bolj spretni pa so jih naredili kar sami.

POHIŠTVO, MINI OPREMA, ZIBELKE

Deklice so se igrale tudi s pomanjšanim sobnim pohištvom (kompletно opremljene spalnice, kuhinje, dnevne sobe). Takšne igrače so imeli otroci višjih slojev v mestih.

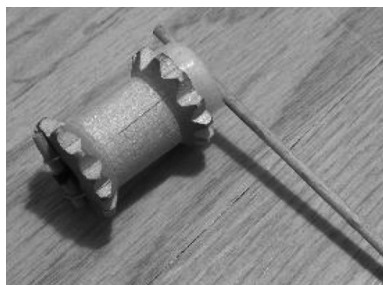
RAGLJA

Raglja je bila narejena iz trstikove palice, v katero sta bili izrezani deščici. Lesena ročica je bila vstavljena v palico, ki je služila kot držalo. Med trstikovo palico so vstavili lesen

kolešček. Z vrtenjem ročice se je premikal kolešček, ob kateri sta udarjali deščici in proizvajali zvok. Včasih so ragljo uporabljale tudi stare mame, da so pred hišo zaropotale in prepodile nadležne ptice.

PANCAR, TANK

Lesen tulec (od sukanca) so na okroglih delih z nožkom narezali na zobke. V luknjo so vtaknili elastiko, ki so jo navili okoli palčke. Palčko so pritrdili z žebli. Na drugo stran so dali kolut voska ali mila, ki je imel na sredini luknjo, skozi katero so napeljali elastiko. Drugi del elastike so navili z dolgo paličico. Z njo so navili elastiko in ko se je ta odvijala, se je tulec (pancar) počasi premikal naprej.

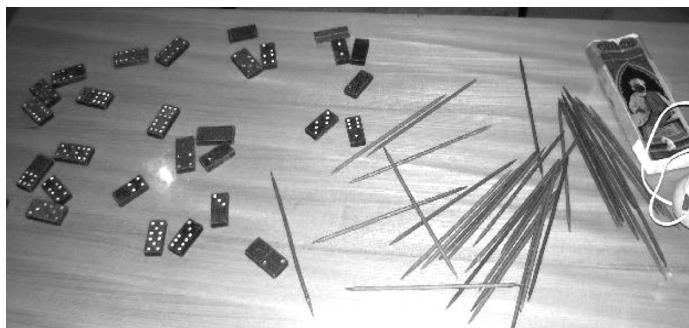
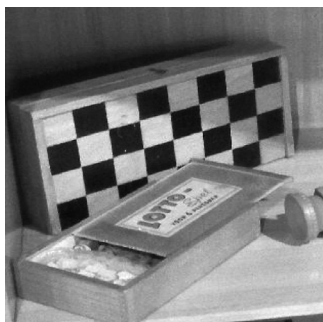
*Slika 20:
Pancar ali tank
(Foto: B. V.)*

Še vedno aktualne igrače

Nekatere igrače in igre so še danes aktualne, zato se mi njihov opis ne zdi potreben. To so: domina, mikado, lego kocke, sestavljanke, tombola ali številčni loto, šah, plastični, leseni in kovinski loparji za tenis, namizni tenis, badmington, pikado, mini plastični koši za košarko, frizbiji, usnjene, gumijaste in plastične žoge različnih velikosti, mini prevozna sredstva različnih oblik in iz različnih materialov, kolesa, trocikli, Človek, ne jezi se, Spomin, otroški fotoaparati, štipalke, rubikove kocke in valji, karte (Ena, Črni Peter, Vojna, Tarok ...), odbojka, nogomet, plastični telefoni, mini

fliperji, pomanjšana stojala za likanje in plastični likalniki, otroške kuhinje in čajni servis, Bimo kocke, plastične kocke s številkami in črkami, plastični vojaki in modelčki letal, plezanje po drevesih, »rabutanje« sadja in oreškov pri sosedih (obiranje na črno) ...

*Slika 21:
Šah, loto
(Foto: B. V.)*

Slika 22: Domino, Mikado (Foto: B. V.)

Igre in igrače, s katerimi so se kratkočasili otroci, mladostniki in odrasli Šaleške doline, so še:

- lesene pištole in puške na elastiko (tudi na gumico ali na zračnico od stare predrte kolesarske gume)
- lesena letala

- razne plastične figurice ljudi različnih poklicev in živali
- kositrni vojaki
- igra Indijanci in kavbojci
- igra Partizani in Nemci;
- improvizirane hiše in bivaki v krošnjah dreves
- spuščanje po brzicah Pake
- potapljanje in plavanje v tolmunih, jezerih
- lastovičji skoki v »kašto« (globjo vodo) Pake
- izdelovanje skakalnic na jezerih
- »tupkanje« - obračanje samolepilnih slikic
- kotalkanje (sedaj rolanje)
- vrtalke iz orehovih lupin
- izdelovanje piščančkov iz borovih storžev
- bunkerji in zavetišča iz smrekovih vej in kolov v gozdovih
- kartonasti kalejdoskop iz ogledal in stekla
- igranje kuharic v kuhinji s starimi črepinjami in posodami, ki so jih našli v jarkih ter na odpadkih
- »rinkanje« - ruvanje, potiskanje in kazanje moči med mladimi
- igra Živalski vrt
- igra Konja prodajat, igra Osla prodajat, igra Čebele prodajat, igra Meso sekat
- igra podajanje kuhalnice, podajanje kuhle
- igra Cigarete pod nosom
- igra Žoge pod brado
- igra Telege (vprežena človeka)
- igra Prišel iskat
- plesna igra plesanje z metlo, metl ples;
- moste (skupinski ples v parih, pri katerem sta šla po dva in dva plesalca pod rokami drugih plesalcev)
- izdelovanje venčkov iz travniških rož

- plesanje z blazinami (izbira en par ali dva para)
- pišeu, pišola, pišelo (improvizirana piščal iz bršljanovega ali hruškinega lista)

Če odrasli igralci igre niso speljali do konca ali so jo izgubili, so bili kaznovani z raznimi dodatnimi igrami, testamentom, dolgo spovedjo, ženitvijo.

Zaključek

Menim, da bo članek koristil vsakomur, ki bi rad obudil spomine na otroške dni, vsakomur, ki bi rad spoznal nekdanje igre, igrače in izštevance iz Šaleške doline, vsakomur, ki bi rad še poglobil in razširil začeto delo o zbiranju iger, igrač, izštevank na tem področju. Menim, da je delo tudi spomin na običaje, folkloro in kulturo naših prednikov, in upam, da bo moj delež k ohranjanju zgodovine v Šaleški dolini več kot le zanemarljiv.

Literatura in viri

(več literature v diplomskem delu Igrače in igre)

1. Brglez, D. in Obradovič, G. (2002). Tako sem pa jaz ušpičil (Raziskovalna naloga). Velenje. Osnovna šola Antona Aškerca.
2. Janežič, Š. (2004). Znamenja v Belih Vodah in kar se je okoli dogajalo. Velenje – Šoštanj – Bele Vode: Pozoj.
3. Vanovšek, S. in Podvratnik, Š. (2005). Ekate, pekate, cukate me (Raziskovalna naloga). Velenje: Osnovna šola Gorica Velenje.
4. Velenje 2002. (2002). Velenje: Mestna občina Velenje.
5. Vogrinec, B. (2011). Tehnična ustvarjalnost po modelu PUD-JB - Igrače in igre skozi čas v Šaleški dolini, od ideje do izdelka. Diplomsko delo: Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta.
6. Žmavc, J. (2005). Otok Walcheren. Slovenj Gradec in Šoštanj: CERDONIS in Zavod za kulturo Šoštanj.

Spletni viri

7. <http://www.aja-lina.si/index.php?page=view&id=319>
(21. 12. 2010)
8. <http://www.kamra.si/Default.aspx?region=6&module=7&id=3790> (16. 12. 2010)

Kazalo slik

- Slika 1: Nekaj izdelkov in polizdelkov LAMELA, d.o.o. (Foto: B. Vogrinec) – str. 3
Slika 2: Lutke za na prste AJA-LINA(7) – str. 4
- Slika 3: Ptičke vagat (Foto: B. Vogrinec) – str. 9
- Slika 4: Ali je kaj trden most?(8) – str. 10
- Slika 5, 5a: Igra špon, narisana na leseni škatli (Foto: B. Vogrinec) – str. 11
- Slika 6: Čampl (Foto: B. Vogrinec) – str. 12
- Slika 7: Nožkanje (Foto: B. Vogrinec) – str. 13
- Slika 8: Vrtalka (Foto: B. Vogrinec) – str. 17
- Slika 9: Fliper (Foto: B. Vogrinec) – str. 18
- Slika 10: Sani (Foto: B. Vogrinec) – str. 19
- Slika 11: Piščalka (Foto: B. Vogrinec) – str. 19
- Slika 12: Žoga iz blaga (Foto: B. Vogrinec) – str. 20
- Slika 13: Žoga iz prašičjega mehurja (Foto: B. Vogrinec) – str. 20
- Slika 14: Živali iz lubja (Foto: B. Flego) – str. 20
- Slika 15: »Kvačkana mačka« (Foto: B. Vogrinec) – str. 21
- Slika 16: Obroč in rašilo (Foto: B. Vogrinec) – str. 21
Slika 17: Mlinček na vodo (Foto: B. Vogrinec) – str. 22
Slika 18: Zviti žebli (Foto: B. Vogrinec) – str. 22
- Slika 19: Helikopter (Foto: B. Vogrinec) – str. 23
Slika 20: Pancar ali tank (Foto: B. Vogrinec) – str. 24
Slika 21: Šah, loto (Foto: B. Vogrinec) – str. 25
- Slika 22: Domine, mikado (Foto: B. Vogrinec) – str. 25

Kazalo skic

– (skice so avtorsko delo Borisa Vogrinca)

- Skica 1: Slepe miši - str. 7
- Skica 2: Pepček – str. 8
- Skica 3: Čez pal'co – str. 12
- Skica 4: Koza klamf – str. 13
- Skica 5: samokolnica – str. 14
- Skica 6: Peper touč – str. 16
- Skica 7: Vlečenje iz rova – str. 16
- Skica 8: Kmečki biljard – str. 17
- Skica 9: Škatlice vžigalic – str. 18
- Skica 10: Helikopter – str. 23
- Skica 11: Različni tipi jahalnih palic – str. 23

Vlado Vrbič

Rojen 1955, gimnazija v Velenju, študij sociologije na FSPN. Poklicno več kot dve desetletji v kulturi, najprej kot direktor Kulturnega centra Ivan Napotnik Velenje, zdaj kot direktor Knjižnice Velenje. Deluje kot publicist - kolumne v Našem času (najobsežnejša Zaleščanski portreti, tudi kot knjiga), kot soavtor knjig, prevajalec, urednik, pa tudi kot scenarist in režiser.

NASTAJA ŠALEŠKI BIOGRAFSKI LEKSIKON

Uvod

Prostor Šaleške doline zgodovinsko, domoznansko vse prevečkrat velja za slovensko »zakotje«, saj se ga dostikrat enači z »modernim« Velenjem s komaj petdesetletno tradicijo. V zadnjih dveh desetletjih je izšla vrsta publikacij, ki so dodobra opisale preteklost Šaleške doline, med njimi:

- 12 zvezkov zbirke Šaleški razgledi, od katerih kaže izpostaviti: *Prispevki k zgodovini Šaleške doline*, 1989; *Škale*, 1989; *Mlinškovo berilo*, 1991;
- *Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice*, 1999;
- *Velenje: zbornik 11. in 12. raziskovalnega tabora v letih 1999 in 2000, 2001*;
- Jože Hudales, *Od zibeli do groba*, 1997;
- Tone Ravnikar, *Po zvezdnih poteh: Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku*, 2007;
- Anton Seher, *Zgodovina premogovnika Velenje*, 1995 in 1998;
- Rok Poles, *Sakralna dediščina Šaleške doline*, 1998;
- Miran Aplinc, *Vošnjaki*, 2005;
- *Knjižnice na Šaleškem*, 2009;
- Franc Hribernik, *Mesto Šoštanj: zgodovinski opis*, 1998;
- tri monografije o Velenju z naslovom *Velenje* iz leta 1976, 1992 in 2002;
- Jože Hudales, Tone Ravnikar in Damijan Kljajič, *Šaleška dolina v XIX. in XX. stoletju: raziskovalna naloga*, 1990, tipkopis;
- Jože Hudales, *Šoštanjska kronika*, 1985;
- *Črno-zlati spomini: spominski utrinki iz življenja velenjskih premogarjev*, 2005;
- Tone Ravnikar, *Po poteh reformacije v Šaleški dolini*, 2008;
- Danijela Brišnik, *Grad Šalek*, 1999;
- Milan Ževart, *Izbrana dela*, 2005;
- Milan Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, 1997;
- Milan Ževart, *Od vstaje do zmage*, 1966;
- *Spomini šaleškega upornika*, 2005;
- Risto Stojanović, *Zadnji vojaški dogodki v Šaleški dolini ob koncu druge svetovne vojne v Evropi*, 2007;
- *Šaleška in Zgornja Savinjska dolina*;

- prišteti je potrebno še biltene in podobne publikacije ob jubilejih, na primer Šolski center, Gorenje, ERA, 75 let košarke, ipd.

Vse te publikacije kažejo na bogato zgodovino Šaleške doline, ki pa je v resnici »intenzivirana« v drugi polovici 20. stoletja. Zgodovina so seveda tudi ljudje - eni manj, drugi bolj pomembni. Iz že objavljenih razprav lahko ugotovimo, da je bilo na tem prostoru za naše okolje in tudi za državo pomembnih veliko ljudi. Če lahko z zadovoljstvom trdimo, da je zgodovina doline razmeroma dobro obdelana, pa je zanesljivo vrzel na področju biografskih izdaj. Biografij pomembnih Šalečanov (z izjemo Kajuha, nekaj likovnih monografskih del, avtobiografije Žgank, Zofija Mazej...) skorajda nimamo.

Zato izdelava Šaleškega biografskega leksikona pomeni pomemben korak k zapolnitvi te vrzeli. Šaleški biografski leksikon bo celovit pregled najpomembnejših osebnosti Šaleške doline s krajšimi ali daljšimi opisi njihovega življenja in dela in bo še eno pričevanje o zgodovini doline. Hkrati pa bo leksikon dobra podlaga za načrtovanje izdajanja biografskih publikacij v prihodnosti

Projekt Šaleški biografski leksikon nastaja v Knjižnici Velenje že četrto leto in njegovi glavni cilji so:

- izdelati strokovno podkrepljen izbor osebnosti za uvrstitev v »fond« osebnosti, ki igrajo (so igrale) najvidnejšo vlogo v Šaleški dolini;
- izdelati bazo podatkov, ki bo zajemala biografska gesla glede na opravljen izbor osebnosti; - javno predstaviti zbrane (oziroma del zbranih podatkov) v obliki knjige (knjig) in spletnega vzajemnega biografskega leksikona ter
- omogočiti stalno izpopolnjevanje oblikovane baze podatkov znanih osebnosti.

Projekt izvaja torej Knjižnica Velenje, partnerji v projektu pa so Muzej Velenje, Naš čas d.o.o. in Galerija Velenje. Oblikovan je Izdajateljski svet ŠBL, ki ga sestavljajo najvišji predstavniki vseh treh občin in močnejših podjetij, njegova naloga pa je spremljanje izvajanja projekta, odločanje o ča-

sovnih okvirjih izdaje posameznih oblik biografskega leksikona in pomoč pri zbiranju sredstev.

Po strokovni plati vodi projekt uredniški odbor, ki odloča o seznamu gesel, o njihovem obsegu itd. Odbor sestavljajo predstavniki Knjižnice, Muzeja Velenje, Našega časa in občin Velenje, Šoštanj in Šmartno ob Paki. K sodelovanju smo pritegnili okoli petnajst sodelavcev (večino iz Knjižnice in Muzeja), ki pišejo gesla, k zasnovi leksikona pa tudi izkušeno strokovnjakinjo Tončko Stanonik, urednico najnovejšega slovenskega biografskega leksikona *Osebnosti*.

Vsebina leksikona

Šaleški biografski leksikon (na kratko kar ŠBL) spada med lokalne biografske leksikone in zajema osnovna področja delovanja: družboslovje, geografija, kultura, naravoslovje, splošno, zgodovina, znanost, tehnika... Vsebuje gesla za osebnosti, ki so (ali še) s svojim delom vidneje vplivale na okolje. Geografsko pokriva področje Šaleške doline, oziroma občine Velenje, Šoštanj in Šmartno ob Paki. V ŠBL so zastopane osebnosti iz preteklosti in sedanjosti – torej je vmesna stopnja med monografskimi prikazi in leksikoni »kdo je kdo«. V njem so predstavljene osebnosti, ki so se v prostoru Šaleške doline a.) rodile, b.) živele in delovale ves čas ali le določen čas, c) v njem delovale določen čas ali d) so s prostorom Šaleške doline na določen način močneje povezane.

Osebnosti so v ŠBL uvrščene po naslednjih kriterijih, ki jih je določil uredniški odbor:

- stopnja izobrazbe – praviloma, če gre za akademski naziv (doktorat);
- pomembnejše funkcije v politiki;
- pomembnejši položaji v gospodarstvu;
- dosežki v športu (OPOMBA: veljajo tudi igre invalidov – štejejo:
 - 1. mesto v republiškem merilu/YU;
 - prva tri mesta v državnem merilu /YU, Slovenija;

- prva tri mesta v evropskem in svetovnem merilu;
- članstvo v rep., državni reprezentanci;
- republiški, državni, evropski rekordi...
- dosežki v kulturi – štejejo:
 - dobitniki najvišjih občinskih, državnih in ostalih nagrad;
 - dobitniki nagrad in priznanj na rep., *državnih, evropskih in svetovnih tekmovanjih;
 - priznani ustvarjalci (samostojni nastopi, režisersko delo, igralstvo) ...
- vidnejše osebe s področja šolstva, zdravstva in ostalih družbenih dejavnosti (činitelji, ravnatelji, direktorji);
- društva:
 - izpostavljeni činitelji – predsedniki, direktorji, zbiralci...;
 - nagrajenci vseh vrst.
- medijske osebe: pevci, napovedovalci, ki so v vrhu slov. scene.

Osebnosti so glede na pomen načeloma razvrščene v tri kategorije obsega gesel – osnovno, razširjeno in obsežnejšo.

Kako nastaja leksikon

V nasprotju z leksikoni, ki so nastajali postopoma (Dolenjski leksikon je nastajal dvajset let), smo se odločili, da »naš« leksikon naredimo v »enem zamahu«. Zato smo se temu primerno projekta tudi lotili.

Začeli smo z oblikovanjem seznama oseb, ki naj bi se v leksikonu pojavile, in v ta namen pregledali številne vire (lokalno časopisje, arhive občin, obstoječe leksikone, zbirali predloge posameznikov) in tako je nastal seznam oseb, ki se v virih največkrat pojavljajo, obsegal pa je okoli tri tisoč imen. S tega seznama je uredniški odbor na podlagi kriterijev, ki jih je pripravil, izbral okoli 1100 oseb, ki jih želimo predstaviti v ŠBL. Tu smo naleteli na večjo oviro, saj za pokojne osebno-

sti, če ni izrecne prepovedi, velja svobodna objava podatkov, za žive osebnosti pa je potrebno pridobiti njihovo soglasje.

Odložili smo se, da podatke od živih oseb dobimo preko vprašalnikov in da na takšen način skušamo dobiti podatke tudi od pokojnih iz zadnjih desetletij, katerih sorodnike bomo uspeli najti. Za ostale osebe je potrebno poiskati pisne vire. Izdelali smo vprašalnik, ki naj bi zagotovil, da bomo dobili osnovne podatke, ki jih potrebujemo za izdelavo gesel. Najbolj mukotrpno je bilo iskanje naslovov za pošiljanje vprašalnikov, saj zakonodaja precej strogo varuje osebne podatke. Kljub vsemu nam je na takšen ali drugačen način (osebna znanstva, telefonski imeniki, uradni sezname...) uspelo pridobiti večji del naslovov oseb oziroma njihovih sorodnikov. Poslali smo okoli 700 vprašalnikov, izpolnjenih vprašalnikov smo dobili doslej okoli 450. Ko smo zaključili glavnino zbiranja izpolnjenih vprašalnikov (ti še vedno prihajajo), smo gradivo razdelili piscem gesel, ki naj bi delo končali do konca leta 2011, a smo ugotovili, da je pisanje prezahtevno za tako kratek čas in smo rok prestavili na konec maja 2012. Ko so gesla spisana, gredo še v redakcijo in potem v lektoriranje. Vzporedno s tem pa je tekla seveda izdelava računalniških programov za vnos podatkov in izdelava spletne strani, ki je v trenutku, ko to pišem (11.5.2012), testno že postavljena (<http://www.saleskibiografskileksikon.si>).

Knjiga ali elektronska izdaja

Elektronske oblike leksikonov so vedno številčnejše, saj imajo kar nekaj prednosti. Zapisi oziroma gradivo o posameznikih je lahko obsežno, opisi privlačnejši, kratic je lahko malo. Poleg tega je elektronska oblika veliko bolj gibljiva: vsak trenutek se lahko dodajo nova gesla in v vsakem trenutku se lahko gesla dopolnjujejo oziroma popravljajo. Poleg tega je možno usmerjanje na druge elektronske vire in praktično neomejeno dodajanje slikovnega gradiva.

Objava leksikona v knjižni obliki pa je trajnejša, ima večjo težo, saj kot fizični izdelek priča o bogati zgodovini

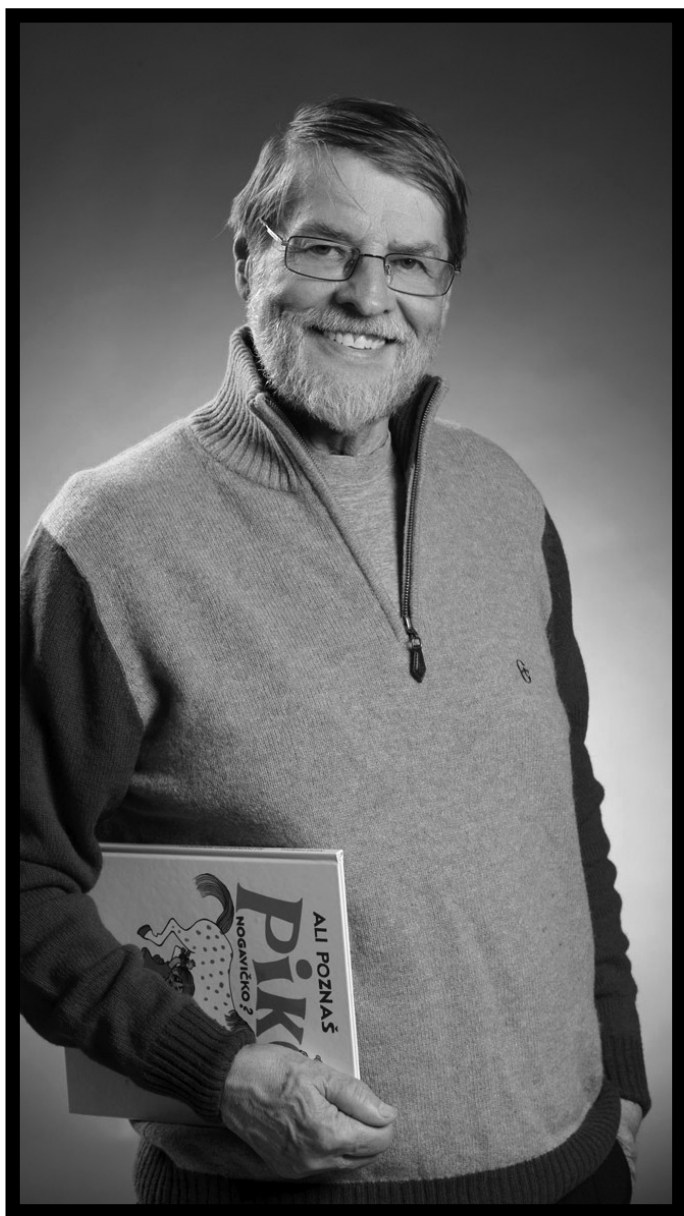
okolja. Gre za fizični, domoznanski in hkrati promocijski izdelek. Za selektivno monografsko izdajo se lahko odloči katerakoli od treh občin, čeprav je najbolj smiselna skupna izdaja za ves Šaleški prostor.

Naša načelna odločitev je, da do konca leta 2012 oblikujemo spletno verzijo leksikona z okoli 600 gesli, z monografsko izdajo pa je smiselno počakati, da se elektronska, verzija »usede«, saj bo tako možno odpraviti napake in dopolniti seznam uvrščencev. Seveda pa je knjižna izdaja leksikona odvisna tudi od finančnih razmer.

In na koncu

Projekt Šaleški biografski leksikon je pokazal, da je v »šaleškem«¹ prostoru živelo oziroma živi izjemno veliko število ljudi, ki so dali/dajejo velik pečat ne samo dolini, temveč tudi širši okolici. Marsikdo bo z leksikonom zdaj prišel iz pozabe, marsikdo bo dobil priznanje, ki mu gre. Z leksikonom se deloma tudi izpolnjuje vrzel na področju biografskih publikacij.

Pa še nekaj: ko bodo konec leta gesla na spletni strani Šaleškega biografskega leksikona objavljena, bo Šaleška dolina takoj v samem vrhu tovrstnih leksikonov v državi. Projekt je tako rekoč plod »domačega znanja«, kar je tudi eden dokazov, da se je v »knapovskem«² okolju dodobra razvilo tudi družboslovno področje.

Vlado Vrbič, Ivo Stropnik

*Marjan Marinšek je bil rojen 1941
na Kozjem. Bil je slovenski kulturnik,
pravnik, zbiratelj, citrar in pisatelj.
Umrli je 2011 v Žalcu.*

MARJAN MARINŠEK
31. 1. 1941-14. 11. 2011

Beseda Vlada Vrbiča

Marjan, zadnje slovo je človekova zasebna zadeva, zato ga je v tej hiši, kjer sva skupaj službovala skoraj dve desetletji¹, težko deliti z drugimi. Pa vendar ...

Menda nisi bil rojen 31. januarja, tako kot navajajo uradni viri, ampak šele 1. februarja. A so te starši prijavili dan prej, da bi dobili 150 dinarjev otroških dokladov še za januar. To je le ena od številnih zgodbic iz tvoje bogate zakladnice doživetij iz mladih let. Velenjčani smo te sicer spoznali šele proti koncu šestdesetih let, ko si svoje pravniško znanje dokazoval najprej v Gorenju in potem na

¹ Žalna seja za Marjanom Marinškom je bila v Domu kulture 17.11.2011, op. ur.

občini. Saj ne mislim, da si bil slab pravnik, ampak to, za kar si bil v resnici poklican, si začel zares doživljati šele z ustanovitvijo Kulturnega centra Velenje sredi sedemdesetih let. Velenje je bilo takrat še vedno v razcvetu in potrebovalo je več kulturnega dogajanja, več vrhunskih prireditve, ti pa si hotel izpolniti vsaj del svojih mladostniških hrepenenj. Kot direktor Kulturnega centra si v Velenje pripeljal številne znane umetnike: slikarje in kiparje, pianiste, pevce, pisatelje ... Preko novih znanstev si začel večati svoje zbirke: Gasparijeve razglednice, Ostržka, Prva berila, Robinzona, šolske potrebščine ... Ampak dobro, to so drugi že neštetokrat opisali. Sam sem te začel spoznavati leta 1988, ko sva postala sodelavca. Takrat si imel že bogate izkušnje, saj si bil več kot desetletje direktor zavoda in poznal si vsaj polovico pomembnih slovenskih kulturnikov. Svoj posel si obvladal in opravljal si ga res z veseljem.

Priznam, tudi sam se od tebe veliko naučil.

Čeprav, če bolj pomislim, s tabo pravzaprav niti ni bilo tako lahko sodelovati. Najbolj sem se bal tistih tvojih telefonskih klicev: Zdravo! A si gor? A lahk pridem za pet minut ktebi? Skoraj vsak takšen klic je namreč pomenil novo idejo. In težava je bila prav v tem, da so bile ideje v veliki večini res dobre in bi jih bilo škoda zavreči. To pa je pomenilo, da je bilo na nek način potrebno tudi ustvariti pogoje, se pravi najti denar za uresničitev. Bil si vztrajen, na trenutke že kar trma-sto vztrajen. Pa se je navadno obrestovalo: Gostili smo znane umetnike, gledališki abonmaji so bili ves čas med najboljše organiziranimi v državi, tvoj otrok humanitarni Bolero je že prešel številko dvajset, še daljšo tradicijo imajo poletne kulturne prireditve. Velenje si navdušil nad likom Pike Nogavičke – saj res, ali nisi morda bil v predprejšnjem življenju ravno Pika Nogavička? Bil si med ustanovitelji danes največjega slovenskega dogodka za otroke - Pikinega festivala, dolga leta si bil ena njegovih gonilnih sil, še pred dvema mesecema si kot Kapitan Nogavička z Alfredom pospremil svojo Piko ...

Redkim je dano, da lahko prepletajo svoje delovne obveznosti in osebna nagnjenja. Tebi je to uspevalo, saj si ob

rednem delu krepil svoje zbirke, potoval po svetu, igral na citre, prepeval, nastopal za otroke in pisal. Saj je bilo s tem v zvezi kdaj slišati očitek, da za to izkoriščaš službo. Tipična slovenska zavist pač! Kajti ravno toliko, kot si za svojo dušo izkoriščal službo, toliko si svojemu zavodu in okolju vračal - mnogokrat so prav iz tvojih zasebnih stikov nastali dobri službeni projekti, s svojimi takoimenovanimi privatnimi zadevami si hkrati pomagal k prepoznavnosti Šaleške doline. Z ohranjanjem ljudskega izročila, z zbiranjem šolskih potrebščin in s pisanjem si zobu časa iztrgal pomembno kulturno dediščino. Vsak posebej prisluženi dinar si uporabil kot sredstvo za bogatenje zbirk. Verjetno te je kdo celo imel za čudaka, ko si na kup vlačil stare peresnice, šolske klopi in knjige. No, prepričan sem, da na svoje zadnje potovanje s sabo nisi ponesel prav ničesar od tega.

Pravzaprav si imel srečo, da si konec šestdesetih let prišel v okolje, kjer so bili dobri pogoji za delo in si lahko uresničil ideje, ki jih kje drugje morda ne bi mogel – čeprav, lahko da si imel kdaj drugačen občutek. Že res, da je tudi med nami kdaj padla kakšna kreпка, da je prišlo do zame-re – z ene ali druge strani. A zamera nikoli ni trajala dolgo, kvečjemu do naslednjega projekta. Tudi ti si se dobro zavedal, da je brez pomoči sodelavk, sodelavcev, prijateljev in znancev večina projektov že vnaprej obsojena na propad. In da gre vsaj delček zaslug ob dobro opravljenem delu tudi tistim okoli nas. Župan Meh je imel za možake, kot si bil ti ali kot je recimo najin skupni prijatelj Ivo Stropnik, navado reči, da je z vami težko, še težje pa brez vas. In da če vas ne bi bilo, bi si vas bilo treba izmisliti. Vsekakor kompliment. In ob komplimentu tudi nagrada Grb Mestne občine Velenje za tvoj prispevek k razvoju in prepoznavnosti Velenja. Seveda, bil si tudi velenjski ambasador v tujini – z bogato zbirko Gasparijevih razglednic, citrami in pevkami si delček slovenske topline prenašal na vse celine. In niso bile mačje solze družiti se sredi Stockholma s super zvezdo Astrid Lindgren.

Po svojem petdesetem letu kakor da se nisi hotel več starati. Za sodelavce si odtlej vsako leto pripravil praznova-

nje petdesetega rojstnega dne, vedno na izviren način, nazadnje letos z ogledom starih Filmskih novosti, kokicami in Pikinimi palačinkami. In mi smo ti podarili brezo, da jo zasadiš v spomin na nas ... Ekskurzije, ki si jih organiziral za svoje sodelavce so bile vedno nekaj posebnega, celo do Amerike si nas popeljal. Nikoli pa ne bomo pozabili našega obiska na tvojem Kozjanskem, ko smo z avtobusom sredi ničesar, dobesečno sredi ničesar, slučajno! naleteli na prijazne domorodce, ki so delali na polju in so čisto slučajno imeli s sabo ajdovo potico, da so nam jo na srebrnih pladnjih tudi ponudili. Nasploh si užival, če si nam lahko pripravil kaj posebnega, bodisi kengurujevo pašteto po povratku iz Avstralije, bodisi obložene kruhke z ameriški zastavicami in kokakolo, ko si se vrnil iz Amerike. In vse to si običajno začinil z vtisi s poti. Bil si dober pripovedovalec, kar si nenazadnje tudi dokazal v številnih člankih in knjigah. In kot se za dobre pripovedovalce spodobi, si, kadar je zmanjkalo dejstev ali ko zgodba ni bila dovolj zanimiva, kaj malega spremenil ali pa dodal, samo da si poslušalca in bralca pritegnil. Ja, in bil si duhovit, nekako neposredno, po Marinškovo, duhovit. Kakorkoli že, bistveno je, da si pozabi iztrgal številne dogodke in usode, ki bi sicer ostale tam nekje med kozjanskim gričevjem

To, da so ti zdravniki že nekaj let pred odhodom v pokoj pisno zapovedali, da smeš delati samo štiri ure na dan, je ostalo le mrtva črka na papirju. Kot da si hotel dokazati, da se motijo. Luč v tvoji pisarni v prvem nadstropju Kulturnega doma je še vedno gorela dolgo v noč. V tistem času si šele prav zaživel s svojimi šolskimi predstavami, takrat se je zate začelo najbolj vneto pisateljjevanje in spomnim se, kako srečen si bil, ko so te končno sprejeli v Društvo pisateljev. Z vsakim novim petdesetim rojstnim dnevom pa si se še rajši vračal h koreninam, na svoje Kozjansko in zadnja leta si tja prenesel velik del svoje energije in bogatih izkušenj iz velenjske kotline. Seveda, srečo je treba deliti.

Pred meseci je v velenjski galeriji na dogodku ob tvoji sedemdesetletnici množica obiskovalcev vseh starosti dokazovala, da si med ljudmi priljubljen. Verjetno zato, ker si jim

znal približati to ali ono zvrst kulture, ali pa si jim morda samo obudil spomine na njihovo mladost. Razstava, ki si jo pripravil s sinovi – profesionalno pač, kot se je za tebe in tvoje fante vedno spodobilo, pa je govorila še o nečem drugem – o človeku, ki je bil poln idej, energije, volje, vztrajnosti in ambicioznosti. Bila je dokaz, koliko človek zmore v nekaj desetletjih bivanja na tem planetu - če so mu zvezde kolikor toliko naklonjene in če ima okoli sebe ljudi, ki so z njim pripravljeni sodelovati.

Menda naj bi v kratkem izšla tvoja nova knjiga pri Mohorju, v začetku decembra naj bi imel otvoritev razstave na velenjskem gradu, midva sva se že dlje časa ukvarjala s knjigo o kinu in filmu... Vse je teklo tako, kot da tega ponedeljka, 14. novembra 2011, ne bo nikoli.

A zgodil se je. In zgodil se je natanko na 104. rojstni dan tvoje zvezde Astrid Lindgren.

Dokončno in nepreklicno.

Hvala, Marjan! Bil si dragocen človek! Pogrešamo te!

Beseda Iva Stropnika

*Kadar človek umre, se zemlja razmakne od bolečine.
Smrt zaboli žive ...*

Zaslužni velenjski občan in ugledni kulturni ustvarjalec Marjan Marinšek je bil rojen 31. januarja 1941 v Kozjem. V kozjanski svet je ostal zaljubljen do svojega zadnjega diha. Po izobrazbi je bil pravnik, po duši in vsakodnevnosti pa predvsem kulturnik – in takšen bo ostal v spominu številnih, ki smo ga imeli radi ter z njim v Velenju in drugod delili prenekatero uro, leto, več desetletij kulture.

Službovati je pričel v Železarni Štore, štiri leta je bil pravni referent v Gorenju, leta 1971 pa so ga izvolili za tajnika Občine Velenje. Leta 1975 je uspešno izpeljal združitev profesionalnih kulturnih dejavnosti v Velenju in postal prvi direktor Kulturnega centra Velenje, kasneje pa vodja njegove enote za kulturne prireditve, kjer je ostal zaposlen do upokojitve leta 2007. Marinškovo delo je obsegalo organizacijo in izvedbo kulturnih prireditev, likovnih idr. razstav, kulturnih večerov, gledaliških abonmajev idr. Že samo dejstvo, da je v Velenju organiziral okrog 500 rednih petkovih kulturnih večerov, zgovorno priča o njegovem neutrudnem delu v velenjski kulturi in zanjo. V Velenju je gostil številne ugledne jugoslovanske, slovenske in tuje osebnosti, zlasti iz sveta kulture in umetnosti.

Bil je strasten zbiratelj in vnet razstavljalec knjig idr. predmetov s svetovno znanimi literarnimi liki Pike Noga-vičke, Ostržka, Rdeče kapice, Robinzona Crusoeja ... enako zbirk starih papirnatih jaslic idr. Pomemben je Marinškov prispevek k ohranjanju narodnega blaga, kamor sodijo njegove osrednje zbirke prvih beril (zbral jih je preko tisoč z različnih koncev sveta), pa zbirke stare šolske opreme, Gasparijevih razglednic in še marsičesa.

Bil je pobudnik oziroma med ustanovitelji in organizatorji številnih tradicionalnih ter danes najstarejših velenj-

skih prireditev (Pikin festival, Poletne kulturne prireditve, festival Prešmentane citre, dobrodelna prireditev Bolero idr.)

Citre so ga radostile od zbiratelja starih slovenskih citr do glasbenika-citrarja samouka. Bil je ustanovitelj in častni član Citrarskega društva Slovenije, na Univerzi za tretje življenjsko obdobje v Velenju je citranje tudi poučeval. Ustanovil in vodil je glasbene skupine Šaleške predice, Márjanke in Trio Moj dom, s katerim je izdal šest nosilcev zvoka.

Za svoje vsestransko kulturno-ustvarjalno delo je leta 2003 prejel občinsko priznanje grb Mestne občine Velenje.

V različnih časopisih je objavil preko 350 reportaž. Napisal je ducat samostojnih knjig in v zadnjem desetletju postal član Društva slovenskih pisateljev. Naj ne bodo odveč vsaj imena Marjanovih avtorskih del (dokumentarnih, monografskih, domoznanskih, spominskih in literarnih), knjižno objavljenih med 1996–2011: Na celjski gimnaziji zvoni, Astrid Lindgren, Planinčeva Micka, Moje prvo berilo, Kolerabjeki (v dveh delih), Ježkova torta, Med cvetjem in trnjem, Ko slive v mlin narejajo, Slovenska pravljica Maksima Gasparija (skupaj z Ivanom Sivcem) ter Zvezda Astrid. V letošnjem temnem novembru je izšla njegova knjižna labódnica Tonček je prišel, zbirka anekdot in spominov na slovensko učiteljstvo iz predvojnega in povojnega časa. Knjižnih načrtov je imel Marjan še veliko. Občasno se je ukvarjal s prevajalstvom in v slovenščino prevedel sedem slikanic. Njegovo uredniško delo predstavlja vrsta likovnih monografij in katalogov – omenimo vsaj uredništvo in soavtorstvo prve obsežne monografije o kiparju Napotniku iz leta 1983, po katerem je nosila ime osrednja velenjska kulturna ustanova, ki ji je, kakor je pač vedel in znal, vdihoval dušo in širil njen ugled tudi čez meje naše dežele. Marinšek je štiri desetletja rasel z novim Velenjem in Velenje je kulturno odraščalo tudi z njim. Bil je popotniškega duha in priložnostni igralec ... mož neprešteti talentov!

Svojemu rojstnemu Kozjemu je srčno postavil stalno muzejsko zbirko Šola moje mame, svojemu drugemu domu

– Velenju pa je že dolgo načrtoval in želel postaviti stalno zbirko iz svojega osrednjega zbirateljskega dela (svet prvih beril, Pika Nogavička idr.). To bi vsekakor bil in zagotovo tudi bo najlepši in trajni spomin nanj.

Morda smo ga slišali, morda ne, a zagotovo nam je Marjan rekel: »Saj bom še hodil nazaj,« in odšel – skozi vrata, ki jih ni bilo. Sveti Peter, k tebi prihaja po jaslice in redek izvod prvega berila naš neponovljiv, zaslužen in domoljuben zemljan. Daj, podari mu te radosti za njegove bogate zbirke minljivosti sveta.

LISTNICA

Šaleški razgledi so humanistično družboslovna revija, ki se tematsko navezuje na širše geografsko območje Šaleške doline. Revija je opravila pionirsko delo pri interdisciplinarnem proučevanju lokalnih družbeno zgodovinskih fenomenov in je postala referenčno domoznansko delo z območja Šaleške doline.

Po daljši prekinitvi je zadnja številka izšla leta 2012 v elektronski obliki, sicer pa so Šaleški razgledi od prve številke iz leta 1988 do konca prejšnjega stoletja kontinuirano izhajali. Pričujoča številka 14 je bila leta 2012 najprej izdana v digitalni obliki.

Založnik revije je bil najprej velenjski Kulturni center Ivana Napotnika, od zadnje številke pa je založništvo prevzela Knjižnica Velenje.

UREDNIŠTVO

Knjižnica Velenje
Uredništvo Šaleških razgledov
Šaleška 21
3320 Velenje

*V zbirki ŠALEŠKI RAZGLEDI
so doslej izšli naslednji zvezki*

Šaleški razgledi 1 (1988)

ZBORNİK MUZEJA VELENJE

Zbornik dokumentov, člankov in razprav
ob 30-letnici Muzeja KC Ivana Napotnika Velenje.

Uredil Jože Hudales. - 175 str.

Šaleški razgledi 2 (1989)

PRISPEVKI K ZGODOVINI ŠALEŠKE DOLINE

Zbornik razprav. Več avtorjev.

Uredil Tone Ravnikar. - 308 str.

Šaleški razgledi 2 (1989), separadni odtis.

Ivo Stopar: VELENJSKI GRAD,

Uredil Tone Ravnikar. - 35 (308) str.

Šaleški razgledi 3 (1989)

ŠKALE. Zbornik. Več avtorjev.

Uredil Tone Ravnikar. - 124 str.

Šaleški razgledi 4 (1989)

Vane Gošnik, Peter Rezman: DVIGNJEN ZASTOR.

Zbornik člankov.

Uredil Vane Gošnik. - 243 str.

Šaleški razgledi 5 (1990)

Ivo Stropnik (ur.): ŠALEŠKI; IBIDEM I.

Antologija pesnjenja na Šaleškem. - 426 str.

Šaleški razgledi 6 (1990)

HOTENJA 10. Literarni almanah.

Več avtorjev.

Uredil Ivo Stropnik. - 178 str.

Šaleški razgledi 7 (1991)

Jože Hudale, Ivo Stropnik:

MLINŠKOVO BERILO. Izbrani etnološki in slovstveni zapisi.

Uredila avtorja. - 345 str.

Šaleški razgledi 8 (1992)

ŠALEŠKI ZBORNİK. Več avtorjev.

Uredil Tone Ravnikar. 176 str.

Šaleški razgledi 9 (1992)

HOTENJA 11 Literarni almanah.

Več avtorjev.

Uredila Marjan Kukovec in Matjaž Šalej. - 138 str.

Šaleški razgledi 10 (1993)

Ivo Stropnik: SKRIVALNICA V OČESU

(Asimilacija Grka). Pesniška zbirka.

Spremno besedo napisal Tadej Čater. - 120 str.

Šaleški razgledi 11 (1994)

ZBORNİK 1994-1995.

Ob 140-letnici organiziranega knjižničarstva na Šaleškem.

Več avtorjem. Uredil Ivo Stropnik. - 271 str.

Šaleški razgledi 12 (1996)

RAZPRAVE, PRESOJE, AKCENTI. Zbornik 1995-1996.

Ob 20-letnici KC Ivana Napotnika Velenje.

Uredil Ivo Stropnik. 551 str.

Šaleški razgledi 13 (1912)

PERSPEKTIVA SOVE, Šaleški študentski klub včeraj, danes, jutri.

Zbrala in uredila Ana Kladnik in Aleš Črnič. - 311 str.

Šaleški razgledi 14 (2012) digitalna oblika

ZBORNİK 2011-2012.

Več avtorjev.

Uredil Lado Planko.

Šaleški razgledi 14 (2017)

ZBORNİK 2011-2012.

Več avtorjev.

Uredil Lado Planko. - 284 str.

Šaleški razgledi 15 (2017)

ZBORNİK 2016-2017.

Več avtorjev.

Uredili Silvo Grmovšek, Jože Hudales. Tone Ravnikar. - XXX str.

ZBIRKA ŠALEŠKI RAZGLEDI
Štirinajsti zvezek

ZBORNİK 2011-2012

IZDAJATELJ
Knjižnica Velenje

Zanj: **Vlado Vrbič**

UREDNIŠKI ODBOR
Silvo Grmovšenk, Jože Hudales, Vlado Vrbič

UREDNIK
Lado Planko

RECENZIJE
Lado Planko

LEKTURA
Alenka Šalej

OBLIKOVANJE
Peter Stanislav Hafner

SLIKA NA NASLOVNI STRANI
Vila Bianca

TISK
ZIP Center d.o.o., Ravne na Koroškem

NAKLADA
300 izvodov

Velenje 2017

RAZPRAVE - PRESOJE
ZBORNIK 2011-2012